

ઓપિનિયન

यो वै भूमा तत् सुखम्।

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 15 • પ્રકરણ : 06 • સળંગ અંક : 174

26 સપ્ટેમ્બર 2009

શેષ લવાજમ : £14.60 / £23.35

બ્રિટનમાં ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ અને ભવિષ્ય

© વિપુલ કલ્યાણી

આ મથાળામાં ચાર શબ્દો અગત્યના ઠરે છે : બ્રિટન, ગુજરાતી ભાષા, વિકાસ અને ભવિષ્ય.

ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને ક્ષેત્રે બ્રિટનમાં ભવિષ્ય સુધીનો પંથ સીધાં ચઢાણનો અને કપરો બની બેઠો છે. અને ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ તર્કની એરણે ચકાસીએ ત્યારે સમજાય છે કે તાંબા પિત્તળનાં વાસણને જાણે કે કલાઈનું નકરું પડ ચડાવાયું હોય તેવો બહુધા ઘાટ જોવા સાંપડે છે. અને પછી, મારા મહેરબાન, તેના ભવિષ્યની તે, ભલા, શેં વાત માંડવી ?

મારી સમજણ મુજબ, ગુજરાતી ભાષાનાં શિક્ષણ ક્ષેત્રે આજે જે લોકો ભૂરાટા ઢોરની જેમ હરે છે, ફરે છે અને ચરે છે, તેની સામી બાજુએ નેજવું માંડીને જોઈએ તો જ સમજાશે કે ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણનું કેટલાક ડાકલા વગાડીને પોતાનું મહત્ત્વ ગાયાં કરે છે, તેની ક્યાંય પેલે પાર, ગઈ સદીમાં મંડાણ થયેલું છે. લંડન યુનિવર્સિટીમાં, એક જમાનામાં 'ઈન્ડોલોજી ડિપાર્ટમેન્ટ' અસ્તિત્વમાં હતો. અને મિસ એચ. એમ. લેમ્બર્ટ જેવાં વિદ્વાન વ્યાકરણી, એક વેળા, ત્યાં અભ્યાસ કરાવતાં હતાં. ગુજરાતી ભાષાના શિક્ષણ માટે તેમણે જે ધ્યાનાકર્ષણ પ્રકાશન કર્યું છે, તે હવે કસ્ટેટ સ્વરૂપે ય બજારમાં પ્રાપ્ય છે. ગુજરાતી શિક્ષણ આમ તો 'સાઉથ એશિયા ડિપાર્ટમેન્ટ'નો જ ભાગ લેખવામાં આવે છે, જે 'સ્કૂલ ઓફ ઓરિયન્ટલ એન્ડ આફ્રિકન સ્ટડીસ'માં સમાવિષ્ટ છે. ૧૯૧૬ના અરસામાં, તેની રચના કરવામાં આવી હતી. જ્યારે ભાષા સંબંધક વિભાગની રચના, ૧૯૩૨ દરમિયાન, કરવામાં આવી હતી, તેમ કહેવાય છે. જાણીતા ભારતવિદ્ અને ભાષાશાસ્ત્રી જહોન રૂપર્ટ ફર્થ તેના પહેલવહેલા વડા હતા અને તેમણે ૧૯૫૬ સુધી અહીં ભણાવવાનું રાખ્યું હતું. દરમિયાન, હેસ્ટર માર્જરી લેમ્બર્ટ પછી, ઈઅન રેસાઈડ આ વિભાગમાં આવ્યા અને તેમની નિવૃત્તિ પછી, રેચલ ડ્વાયર તે પદેથી સેવા આપી રહ્યાં છે. આ 'સોઆસ'માંથી, અત્યાર સુધી, માત્ર જે જ વ્યક્તિઓને પીએચ.ડી.ની ડિગ્રી મળી શકી છે : એક, ગુજરાતીના એક લેખક, ત્ર્યંબકલાલ એન. દવે તથા બે, 'સોઆસ'નાં સાંપ્રત અધ્યાપક, રેચલ ડ્વાયર.

એક જમાનામાં ઓક્સફર્ડમાં તેમ જ કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીઓમાં પણ શાળાંત પરીક્ષાના ભાગરૂપ પરીક્ષાઓ લેવામાં આવતી. તે દિવસોમાં બ્રિટિશ સંસ્થાનોમાંથી ઘણાં વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાઓમાં બેસતાં. બ્રિટિશ તાબા હેઠળના અમુક મુલકોમાં, સનદી નોકરો માટે ય ગુજરાતી વિષય જાણવો અને ભણવો અગત્યનો રહેતો. સંસ્થાનો જેમજેમ આઝાદ થતાં ગયાં અને વેપારવાણજમાંથી પણ ગુજરાતીનું ચલાણ ધીરે ધીરે હડસેલાનું ગયું, આથી પરિણામે, તેની જરૂરિયાત સ્વાભાવિક ઘટતી ચાલી. આમ, હવે ફક્ત કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીનો વિભાગ મરવાને વાકે નબી રહ્યો છે. હવે તો નિભાવ ખર્ચ સામે પરીક્ષાર્થીઓથી ખડકાયેલા આંકડાની હૂંફ પણ દિવસે દિવસે ઘટતી ચાલી છે. વિલાયતમાંના ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી સમાજને ગુજરાતીનો જેટલો ખપ હશે ત્યાં લગીની જ તેની જીવાદોરી રહેશે, તેમ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

બીજી તરફ, સમાજને સ્તરે ઐતિહાસિક નોંધપાત્ર કામો થયાં છે. લેસ્ટરમાં, દિવંગત ધનજીભાઈ આંટવાળાએ દિવંગત લજ્જુભાઈ પટેલ સરીખા કર્મઠ સાથીદારોના સહકારમાં, આ મુલક ખાતે, ગુજરાતી શિક્ષણનો દીવો, સને ૧૯૬૪માં પ્રગટાવેલો. ત્યારે સુશીલાબહેન પટેલ નામે એક શિક્ષિકા ય તે યજ્ઞમાં સામેલ થયેલાં. આ બાનુ આજે હયાત છે અને અભીહાલ સુધી ગુજરાતીનું સક્રિય શિક્ષણકામ કરતાં રહેલાં. તેમણે જેટલાં વરસોનું નીરણુ ઓર્યું છે, તેનો જોટો અહીં તો મળી શકવાનો નથી. લેસ્ટરના પ્રભુભાઈ લાડ અને ગોવિંદભાઈ યાદવને પણ આ હરોળમાં માનભેર મૂકી શકાય. આ સંસ્થા 'ઈન્ડિયન એજ્યુકેશન સોસાયટી'ને નામે લેસ્ટરમાં દાયકાઓથી વિકસતી આવી છે. આ રીતે, કોવેન્ટ્રી ખાતે ય માતબર કામ થયેલું છે. ત્યાં દિવંગત લજ્જુભાઈ લાડનો ડંકો વરસોથી વાગતો રહ્યો હતો.

લંડનમાં, એક વખત, 'યુવક સંઘ' હેઠળ ગુજરાતીના વર્ગો ચાલતા. વિલાયતના પાટનગરમાં આવી પ્રવૃત્તિનું મંડાણ તો યુવક સંઘ વાટે જ થયું હતું. હસમુખ માણેક, અશોક ભગાણી, વિજય ઠક્કર, બિપીન મહેતા, કિશોર દત્તાણી અને જીતેન્દ્ર દાવડા નામે છ યુવકોએ પાટનગર લંડનમાં નવી

ભાત પાડેલી અને ગુજરાતીના શિક્ષણ ઉપરાંત સંસ્કાર સંસ્કૃતિને સંવર્ધન કાળે આનુષંગિક પ્રવૃત્તિઓ ય કરેલી. તેને હવે ત્રણ સાડાત્રણ દાયકાઓ ઉપરાંતનો ગાળો થયો હશે. અશોક ભગાણીએ, પાછળથી, વેમ્બલીની કોપલેન્ડ સ્કૂલમાં ગુજરાતીના વર્ગો ચલાવી જાણેલા. અને પછી, ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણની આ આખી ઝુંબેશને તેમણે બીજી એક સંસ્થાને, ઘણું કરીને 'શિશુ કુંજ'ને, સુપ્રત કરેલી, તેમ આદ્યુંપાતળું સ્મરણ છે. દિવંગત દિનેશ દવે, દિવંગત દુર્ગેશ દવે, દિવંગત જયંતી પી. પટેલ જેવા જેવા અનેક ખમતીધર શિક્ષકોએ ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની આ ચાલણગાડીને આગળ ને આગળ લઈ જવાનું રાખેલું. તે દરેકની આજે ય સતત ખોટ સાલતી રહી છે.

ગઈ સદીના સાતમા, આઠમા દાયકા દરમિયાન, ગુજરાતી શિક્ષણના જાતભાતના અનેક પ્રયોગો દેશ ભરમાં ઠેર ઠેર થતા રહેલા જોવા મળતા. પરંતુ તેમાં કોઈ એકવાક્યતા નહોતી. વિલાયતમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા બાળકોને, ગુજરાતમાં વરસો પહેલાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો વાટે ભણાવવાના જેમાં તેમાં નુસખાં થતાં. આ ક્ષેત્રે કંઈક નક્કર પદ્ધતિસરનું કામ કરવાનું પરિણામસ્વરૂપે અમને દેખાતું અને સમજાતું. આથીસ્તો, 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી' હેઠળ, આ વિશે કેટલીક શિબિરો, પરિસંવાદોની ગોઠવણ કરવામાં આવી. યોગેશ પટેલ તથા કાન્તિ નાગડાએ આ અંગે એક નીતિવિષયક ખરડો તૈયાર કર્યો. તેને આધારે, કાર્યવાહકોની અનેક નાનીમોટી બેઠકોને બાદ, એંશીના દાયકાના આરંભમાં, દિવંગત પોપટલાલ જરીવાળાએ એક અભ્યાસક્રમ ઘડી કાઢ્યો. મનોરમાબહેન - હર્ષદભાઈ વ્યાસ, નિરંજના દેસાઈ, દિવંગત હીરાલાલ શાહ, યોગેશ પટેલ, કાન્તિ નાગડા, વિપુલ કલ્યાણી જેવાંઓએ તેની ચર્ચાઓમાં સક્રિય ભાગ લીધો.

તે અભ્યાસક્રમને આધારે, અભ્યાસની સામગ્રી, પાઠ્યપુસ્તકો, પરીક્ષાઓ તેમ જ શિક્ષક તાલીમ વર્ગની જોગવાઈ કરવાની વિચારણા થતી રહી. તેને ધ્યાનમાં લઈ, પાઠ્યપુસ્તકો રચવાનું અકાદમીએ બીડું ઝડપ્યું. પોપટલાલભાઈએ તે કામ આટોપવાનું આખરે માથે લીધું. પોપટલાલભાઈએ

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

શેષ લવાજમ આ દેશ માટે £14.60 તેમ જ પરદેશ માટે £23.35 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communications ને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]
Tel. : [+44] 020 - 8902 0993
e.mail :
vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004
Tel. : [022] 2386 2843
e.mail : bharti_parekh@hotmail.com
સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 1,500ની રકમ,

Vipool Kalyaniને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :
Address :
.....
Post Code :
Telephone :
e.mail :
Subscription : £14.60 / £23.35
Date :

"ઓપિનિયન"/ Opinion

પુસ્તકરચનાનો ઢાંચો બનાવી રાખેલો અને તે ખુદ તે પુસ્તકોની રચના કરવાના હતા. તેમાં જગદીશ દવે, ૧૯૮૪ દરમિયાન, આ મુલકે આવ્યા. ગુજરાતીનું અધ્યાપન કરનાર અને ગુજરાતી મરાઠી નાટકોના અભ્યાસી એવા જગદીશભાઈને આ કામમાં સામેલ કરવાનું દેરવાયું. આમ, પોપટલાલ જરીવાળાની સક્રિય દેખરેખ હેઠળ અને એમણે કંડારી આપેલાં માળખામાં જ અકદામીના છ પુસ્તકોનો સંપુટ તૈયાર કરવામાં આવેલો. તેનું સંપાદન જગદીશ દવેનું રહ્યું. પુસ્તક પ્રકાશન પછી, શિક્ષક તાલીમ શિબિરો હાથ ધરવામાં આવી અને સાર્વત્રિક સ્વતંત્ર પરીક્ષાઓનું તંત્ર વ્યવહારમાં લાવવામાં આવ્યું. આ પરીક્ષાઓ આ મુલકમાં અને અન્યત્ર મળીને કુલ અઢાર વરસ કુશળતાપૂર્વક ચલાવવામાં આવેલી.

દરમિયાન, નિરંજના દેસાઈએ મુખ્ય પ્રવાહની નિશાળોમાં ગુજરાતીનું શિક્ષણતંત્ર મજબૂત બને તે માટેના ચક્રો ગતિમાન કરેલાં. ખુદ મુખ્ય પ્રવાહમાં શિક્ષિકા હોવાને નાતે, તેમને મુખ્ય પ્રવાહમાંના કેટલાક લાભો પણ હતા. તેમણે વળી કેટલાંય શિક્ષકોને તાલીમબદ્ધ કરવાની સફળ અજમાયશ કરેલી. બીજી તરફ, 'ગુજરાતી શિક્ષણ સંઘ' હેઠળ જૂદો ચોકો મંડાયેલો. આરંભે તેની રૂપ રચનાત્મક અને દૂરંદેશ હતી, પરંતુ પાછળથી, દેખીતી સ્થગિતતા જાણે કે ત્યાં ઘર કરી ગઈ છે અને તેની નિષ્પત્તિ કમભાગ્યે જોવા સાંપડી શકતી જ નથી.

ગઈ સદીના નવમા દશકા સુધી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણનો મેરુ સોહતો રહેલો, અને પછી, તેમાં સડસડાટ ઊતરાણવાળી પડતી આવી હોય તેમ લાગવા અનુભવવા મળ્યું છે. અને તેને સારુ અનેક કારણો છે.

વરસો પહેલાં, અમેરિકાસ્થિત વિચારક, સાહિત્યકાર 'કૃષ્ણાદિત્ય'એ લખેલું : 'કિશોરવર્ગને આ ભાષા શીખવવાનું કાર્ય એક 'ફરજ' છે એમ કહ્યું, તો ભાષાશિક્ષણને મૃત્યુદંડ મળ્યો સમજી લેવાનો. કારણ કે બાળકોને કોઈ પણ કાર્ય 'ફરજ' રૂપ છે એમ કહેવું એટલે પર્યાયરૂપે એ નિરસ છે એમ કહેવા જેવું છે. પરંતુ આપણે ગુજરાતી ભાષાના રસકસ તરફ નવી પેઢીનું ધ્યાન દોરી એમને આમંત્રી શકીએ, અને નવી પેઢીને કહીએ કે આ તો ફક્ત નમૂનો છે. અંદર આવીને જુઓ તો ખરા, શું શું છે ! આવું આમંત્રણ નવી પેઢીએ સ્વીકાર્યું હશે, સ્વીકારશે.'

આવાં વિધવિધ 'ફરજ'નાં ભાન હેઠળ ચાલતી આપણી અનેક શાળાઓમાં, આજે જે કંઈ શિક્ષણ અપાય છે, તે તપસાવા જેવું છે. કર્મણ્યતા ઓસરી ગઈ છે. રગસિયાં ગાડાંના ચીલા પડી રહ્યા છે. અને બાળકોને સોસ પડે છે, તે વળી નોખો. શિક્ષકો, સંચાલકો અને ચોપડી, ટેપ વગેરેનો અસબાબ બનાવતો વર્ગ કાંક વળી પોતાનો અલાયદો એજન્ડા હાંક્યા કરે છે. અને પરિણામે ચોમેર 'બાવાના બે ય બગડે છે' તેવો ઘાટ દેખા દે છે. મુખ્ય પ્રવાહમાં પણ ગુજરાતી ભાષા માટે અરપષ્ટતા છે અને તેની ય અસર અહીં પરિઘે પડતી અનુભવાય છે.

પાનબીડું :

Better beware of notions like genius and inspiration; they are a sort of magic wand and should be used sparingly by anybody who wants to see things clearly.

- Jose Ortega y Gasset
Spanish Philosopher (1883 - 1955)

વિલક્ષણ પ્રતિભા અને સુંદર વિચાર જેવા કલ્પનાવિહારથી ચેતતા રહેવું; તે જાદુઈ લાકડી સરીખા છે અને જે લોકો સ્પષ્ટ દર્શન ચાહતા હોય તેમણે તો તેનો નહીંવત્ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

- જોસે ઓર્ટેગા વાય ગાસેત

સ્પેનીશ તત્ત્વવેત્તા (૧૮૮૩ - ૧૯૫૫)

('વિલેજ ઈન્ડિયા' અને 'એક્સપિરિયન્સ ગુજરાત'ના લેસ્ટરમાં, ચાલુ માસ દરમિયાન, યોજાયેલા ઉત્સવ ટાંકણે, બહાર પડનારા પુસ્તક માટે લખાયેલો લેખ)
e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

શબ્દની શાંતિમાં

● અમૃતા ભારતી

બન્ને વસ્તુઓ વચ્ચે
કેટલું સામ્ય હતું
એમની ધરતી,
મારું આકાશ.
હું ઈચ્છતી હતી કે
હું તેમનું અનુસરણ કરું
એ જ્યાં જાય ત્યાં.
પણ પંથ કેટલા અલગ હતા
એક પર એ હતા
બીજા પર હું
અને વચ્ચે એક રેખા હતી
તેમની પણ
મારી પણ.
અમે
કેટલાં એકમય હતાં
અમારા આત્માથી.
પણ
તે ચાલી રહ્યા હતા
ધરતીના નીચા શીખરો પર
અને હું
આકાશની ઊંચી ખાઈઓમાં.
કદાચ
એ બન્ને પંથ વળાંક લે
એક દિવસ
મારી કવિતામાં
અને અમે બન્ને એકસાથે
ચાલી શકીએ
શબ્દની શાંતિમાં.

એક હિંદી કાવ્યનો ગુજરાતી અનુવાદ

અનુવાદક : ભદ્રા વડગામા

e.mail : bhadra.v@btinternet.com

સપ્ટેમ્બર 2009

દોઢેક વર્ષના અમેરિકાનિવાસ દરમિયાન પશ્ચિમી સમાજની બાળઉછેર પદ્ધતિને અંગત રીતે જાણવા-સમજવાની તક મળી. એ વિશેનાં કેટલાંક નિરીક્ષણો અહીં મૂકું છું.

સૌ પ્રથમ, જન્મથી જ દરેક બાળકને સ્વતંત્ર, અલગ રીતે, બધી સગવડો સહિત, મા-બાપના રૂમથી નજીક પણ અલાયદા રહેવાની ટેવ પાડવામાં આવે છે. ઉછેરતા બાળકની બધી જરૂરિયાતો તરફ પૂરતું ધ્યાન આપીને, પણ તે સ્વતંત્ર રીતે પોતાનો સમય મા-બાપથી અલગ રીતે પસાર કરે તેવું આયોજન કરવામાં આવે છે. ઉંમર પ્રમાણે તેને શ્રેણીબદ્ધ તકો અને વસ્તુઓની સગવડો પણ પૂરી પાડવામાં આવે છે. ઉછેરતા બાળકને મા-બાપ તરફથી મળતી સૂચનાઓ પ્રમાણે પોતાના સ્વતંત્ર રહેઠાણ રૂમ પ્રત્યેનો આગવો માલિકલક મનમાં પેદા થાય છે. સાથે સાથે મા-બાપનો બેડ રૂમ એ ‘તેમનો’ છે એવું પણ તે કમશ: શીખતો જાય છે તેમ જ અનુભવતો પણ જાય છે. આકસ્મિક રીતે કોઈ મહેમાન માટે પોતાના રૂમમાં સગવડ કરવાની સ્થિતિ ઉભી થાય તો તે સ્પષ્ટ રીતે કે મજબૂરીથી કમને સ્વીકારે છે. તેનો ઊડીને આંખિ વળગે એવો પ્રત્યાઘાત મહેમાન અને ઘરના સર્વેને અનુભવાય છે. પોતાના ભાઈ કે બહેન સાથે પણ એકબીજાના સ્વતંત્રપણા તથા અલાયદાપણાનો વ્યવહાર અને ભાવના કુદરતી સહજ વૃત્તિ બની ગઈ હોય તેવું તેમના વ્યક્તિત્વમાં દેખાઈ આવે છે.

‘ચાલો ! મમ્મી તો જાેબ પર છે. હું તેમના બેડરૂમમાં થોડી વાર સૂઈ જાઉં?’

‘હા. જા ! એમાં શું ખોટું છે !’

‘પણ દાદા ! તમને ખબર નથી એ બેડરૂમ મમ્મી-ડેડીનો છે. માટે હું ત્યાં સૂવા નહીં જાઉં.’

‘અત્યારે તો મમ્મી-ડેડીનો બેડરૂમ ખાલી છે. એ લોકો હમણાં આવવાનાં નથી. તારું મન હોય તો થોડી વાર ભલે સૂઈ જા.’

‘દાદા, ઈટ ઈઝ ઘેર બેડરૂમ !’ (અકળાઈને)

મમ્મી મોડી રાત્રે જાેબ પરથી આવે છે. બાળક પોતાના રૂમમાં જાગતું હોય છે. કમ પ્રમાણે મમ્મી તેને ‘ગુડનાઈટ હગ’ (આલિંગન) કરવા આવે, ત્યારે બાળક મમ્મીને ફરિયાદના સૂરમાં કહે છે, ‘આજે મારા બેડરૂમમાં મારી સાથે એક ગેસ્ટ સૂતા છે.’

‘બેટા, એ ગેસ્ટ નથી. આપણા બધાના વડિલ-અંકલ છે.’

‘તારા માટે એ અંકલ હશે. મારા માટે તો એ મિસ્ટર ગેસ્ટ જ છે, મમ્મી ! એ કેટલો સમય મારા રૂમમાં રહેવાના છે?’

મા-બેટાનો સંવાદ પેલો ગેસ્ટ શું નહીં સાંભળતો હોય? જાે તે અમેરિકન ઉચ્ચારોવાળું

અંગ્રેજી સમજતો હોય તો તેને આખી રાત આ સંવાદ સાંભળ્યા પછી કેવી મીઠી ઊંઘ આવી હશે!

‘શોન, જાે કોઈએ કોલબેલ વગાડ્યો છે. પ્લીઝ, જરા જાેને કોણ છે!’

‘દાદા, સ્ટીવન છે. મેં એને કહી દીધું કે મારો મોટો ભાઈ પોરસ ઘરમાં નથી. એટલે એ જતો રહ્યો.’

‘પણ સ્ટીવન તો તારી ઉંમરનો દેખાતો હતો. તું ઘરમાં એકલો હતો. સ્ટીવનને તારી સાથે રમવા બોલાવ્યો હોત તો?’

‘પણ દાદા, સ્ટીવન મારા મોટા ભાઈ પોરસનો મિત્ર છે. મારો મિત્ર નથી. હું એને કેવી રીતે રમવા બોલાવી શકું?’

અહીં જાે સરખી ઉંમરના કે એક જ વર્ગમાં ભણતા બાળકો મિત્ર તરીકે ન મળે તો નાની ઉંમરના બાળકે પોતાનો સમય એકલપંડે પસાર કરવો પડે. મા-બાપે એ પ્રમાણે બાળકના વ્યક્તિત્વને તૈયાર કરવું પડે છે.

શોન(ઈન્ડિયન), રિકાર્ડો (આફ્રિકન-અમેરિકન, મૂળ ઘાના દેશના), બ્રાયન (સાઉથ કોરિયન), જેફરસન (કોલમ્બિયા, દક્ષિણ અમેરિકા), આ બધા લગભગ સરખી ઉંમરના, આઠનવ વર્ષના, મિત્રો છે. સાથે રમતી વખતે શોનને કમ્મરમાં સખત વાગે છે. તેનાથી ઊભા રહેવાનું નથી. કુસ્તી-કરાટે કરતાં જાેનાથી વાગ્યું છે એ છોકરા સહિત બધા મિત્રો શોનના ઘરમાં આવે છે. દાદા-દાદી ચિંતા કરે છે કે હવે શું થશે? અમે શું કરીશું? શોન ઘરના ડ્રોઈંગરૂમમાં જાડી ગાદીવાળી કાર્પેટ પર સૂતાં પહેલાં જેફરસનને કહે છે, ‘મારા ડીપ ફીઝમાં ત્રણ આઈસ પેડ છે. બેનો રંગ બ્લુ અને એક વ્હાઈટ છે. તે લઈને ધીમે રહીને હું સૂચના આપું તે પ્રમાણે મારી કમ્મર નીચે મૂકી દે.’

શોનને આટલું વાગ્યું હોવા છતાં એનો હુકમ હતો, ‘દાદા, ડોન્ટ ડય મી.’ અડધો કલાક સુધી શોન કમ્મર નીચે આઈસબેગનાં ત્રણ પેડ મૂકીને કારપેટ પર સૂઈ રહે છે. પછી તે કહે છે, ‘દાદા, આઈ એમ ઓલરાઈટ! થોડુંક પેઈન છે પણ હું દાદરો ચડીને મારા મિત્રો સાથે મારા રૂમમાં જાઉં છું. ત્યાં જાઈને વીડિયોગેમ રમીશ. તમે મને દાદરાનાં પગથિયાં ચઢવામાં મદદ ન કરશો અને મમ્મી-ડેડીને જાેબ ઉપર ફોન કરી ડિસ્ટર્બ ન કરશો. સાંજે હું વાત કરીશ. ઓકે દાદા!’

વચ્ચે તેનો મોટો ભાઈ આવે છે ને કશું બન્યું જ ન હોય એમ જતો રહે છે.

‘દાદા, તમારે મારી સ્કૂલમાં આવવાનું છે. સ્કૂલમાં વાર્ષિક દિન ઉજવવાનો છે. મારે એક ગીત ગાવાનું છે. દાદા, તમે એલ્વિસ પ્રેસ્લીને ઓળખો છો? એ બહુ મોટો ગાયક હતો. તમે હમણાં કમ્પ્યુટર પરથી ઊઠી જાવ. મારે ગૂગલ સર્ચમાં જાઈને

પ્રેસ્લીની વેબસાઈટ પરથી તેનું ફેમસ ગીત - ‘સ્ટક ઓન યુ’ શોધીને સાંભળવાનું છે, પછી ગોખવાનું છે અને સ્કૂલના પ્રોગ્રામમાં ગાવાનું છે. ત્રણ મિનિટમાં ગીત મળી ગયું, એટલે શોન એલ્વિસ પ્રેસ્લી જેવા મૂડમાં! ‘દાદા, તમે પાંચ મિનિટ ગીત સાંભળો. હું બાથરૂમમાં જાઉં આવું.’ બાથરૂમમાંથી એ બહાર નીકળ્યો ત્યારે હેરસ્ટાઈલ એલ્વિસ પ્રેસ્લી જેવી હતી અને ‘હવે કમ્પ્યુટર ખાલી કરો’નો હુકમ!

‘દાદા, તમને રોજ ઈન્ડિયન ફૂડ કેમ ભાવે છે? મારી નાની અહીં આવી હતી ત્યારે તે મને દરરોજ પાંચ વરસ સુધી ઈન્ડિયન ફૂડ ખવડાવતી હતી. પણ હું સ્કૂલમાં જતો થયો અને મારા ડેડીએ મને સ્કૂલમાં નાસ્તો મળે તેવી સગવડ કરી. પછી મને તો ચીકન નગેટ્સ, ફ્રાઈડ ફીશ, ફ્રાઈડ ચીકન, વેફલ, બેગલ, ડંકી ડો નટ આ બધું જ ભાવે છે. દાદા, તમે પણ ટ્રાય કરો. આ ફ્રાઈડ ચીકનમાં કાર્ટીલેજસ છે, પણ ફેટ નથી. તમારા જેવા ઓલ્ડ મેન માટે રેડ મીટ કે બીફ કરતાં તે સારું છે. એમાં ફેટ, કોલસ્ટરોલ નથી. દાદા, તમે મારા ડેડી સાથે ચાઈનીઝ ફૂડ - હકા નુડલ્સ, સિપ્રન્ગ રોલ, ફ્રાઈડ રાઈસ- અને મેકસિકન ફૂડ - બાઉલ બરીટો, ટાકો, ચીમીચાંગા અને કસાડીશ ખાતા થઈ જાવ. તમે ઈન્ડિયન ફૂડ ભૂલી જશો. તમારે અમેરિકન બનવું હોય તો પેલું ઈન્ડિયન ફૂડ ફરગેટ કરવું પડશે.’

‘પોરસ, તારા મિત્ર રોબર્ટની બહેન જુલી તેની સાથે સ્કૂલમાં ભણતા પીટર સાથે આપણા સબડિવિઝન રહેઠાણ વિસ્તારમાં દરરોજ સાંજે ફરવા જાય છે. જુલી મેક્સિકન ગોરી અને પીટર આફ્રિકન અમેરિકન બ્લેક છે. એ બંને ફક્ત વોક ઉપર જતાં નથી. કિર્સીંગ-હર્ગીંગ પણ કરે છે. તારો મિત્ર રોબર્ટ કે તેનાં પેરેન્ટ્સ જુલીની આ વર્તણૂક સામે બિલકુલ વાંધો લેતાં નથી.’

એ સાંભળીને પોરસે કહ્યું, ‘દાદા, પીટર અને જુલી અઢાર વર્ષથી ઉપરનાં છે. બન્ને ફ્રી છે. તેમને ડિસ્ટર્બ ન કરાય. આપણા પેલા સંબંધી છે ને અતુલદાદા. તેમનો મોટો દિકરો એલન ટીન એજમાં ભણવા માટે ડોમ(લોસ્ટેલ)માં રહેતો હતો. ત્યાંથી બેન્કની લોન લઈને એ ડૉક્ટર ઈન ફાર્મસી થયો અને તેની સાથે ભણતી એમી સાથે પરણી ગયો. બન્ને જાણ જા્યોજ્યા - અટલાન્ટાથી હજારેક માર્લ દૂર ન્યુજર્સી સ્ટેટમાં હાઉસ રાખીને રહે છે. એલનની જાેબ ત્યાં છે. આપણે અતુલદાદાને મળીએ એટલે એ કહે છે, ‘મારો દિકરો એલન ડોમમાં રહેવા ગયો પછી જાણે કે તે ઊડી જ ગયો. પાછું વાળીને પોતાના માળા ભણી એણે ક્યારે ય જાેયું જ નથી.’

‘પોરસ, તું મોટો થઈને સૌથી પહેલાં તારી કઈ ઈચ્છા પૂરી કરીશ?’

‘સૌથી પહેલાં તો દાદા, મારે આ ઘર છોડી દેવું છે. (આઈ વોન્ટ ટુ લીવ ધીસ હાઉસ)’

‘કેમ? આ તારું ઘર નથી?’

मेघनाथ देसाई से एक मुलाकात

• संजीव श्रीवास्तव (भारत संपादक, बीबीसी हिंदी)

आप भारत के सबसे चर्चित एनआरआई में से एक हैं. आपके बाल भी बहुत स्टाइलिश हैं. चर्चा होती है तो कैसा लगता है?

बहुत अच्छा लगता है. जब हम यहाँ आते हैं तो लोग हमें लॉर्ड कहते हैं तो बहुत अच्छा लगता है. वहाँ हम आम नागरिक हैं. लेकिन यहाँ खूब प्यार मिलता है, इसलिए प्यार का इंजेक्शन लेने के लिए यहाँ आते रहते हैं.

आपकी पैदाइश और पढ़ाई-लिखाई भारत की है. अपने बचपन के बारे में कुछ बताएँ?

मैं 1940 में बड़ौदा में पैदा हुआ. उस समय वहाँ के राजा गायकवाड़ थे. महाराजा

'नो! आ तो डेडीजुं धर छे. दादा, तमने अमेरिकानी वार्डरनी भिवकुव भबर नथी. पेवा अेलनभाईनो मोटो भाई अेरीक डेविडोर्निया स्टेटना कोठ शडेरमां प्वास्टीक सर्जन छे. अनुवदादा ज्योर्जियामां, अेलन न्युजर्सीमां अने अेरीकभाई वोस अेन्जवसमां. अर्दी तो अधा ज्थां रहे त्यां ज संबंधो डेणवे. मा-आप डे भाई-अलेनोने याद पाए न करे. धणी वपत वर्षो सुधी अेकबीजानो डोनथी पाए संपर्क न करे. अेकबीजानी बीज पेडीनां आणकोने ओणभवानी तो वात ज डेवी! दादा, तमे अनुवदादानुं धर ज्ये छे? डेटवुं मोटुं छे! डेटवा अधा अेडरुम, डरेक डुममां आथरुम अेटेरु, यार गाडीओ, डेटवा अधा ड्रेन्थार्थजी स्टोरनी माविक्री ...'

'पाए तारा अनुवदादा धरडा थशे, रिटायर थशे त्पारे तेमना डाडसनी आसपासनी वोन-गार्डननी डेअरेभ कोए राभशे ? धरना आटवा अधा डुमोनी डेर कोए वेशे?'

'तेमना अत्रे डिकराअे नवो 'नेस्ट' अनावीने जवन शरु डरी दीधुं छे. डवे थोडा समयमां अनुवदादा मोटा डाडसनी संभाण नर्दी राभी शके तो अे पती-पती डान्डोमिनियम (इकत अेक अेड डुमवाणा अेपार्टमेन्ट)मां रहेवा ज्थां रहेथे. तमारी माइक अनुवदादा अेमना छोकराओने त्यां रहेवा नर्दी ज्य. अर्दी अेकबीजाना 'नेस्ट'मां कोठ रहेवा जतुं नथी. डरेकने पोतानो नेस्ट डोय छे. दादा, तमने भबर छे? आपाए सभडिविजनमां पेवी मार्या ओड वेडी छे. तेना डसअंड गुजरी गया छे. अे तेना थिडरुन डे ग्रांड थिडरुनने अदवे तेनी ज उमरना ओड जेन्टवमेन भिरटर विवियम्स साथे रहे छे. पाए मार्या अने विवियम्समां अेन्क अेकाउन्ट जुटां जुटां छे.'

पडेवां डयोभयो अने पछी विभरतो-वीभातो माणो. आ ज नेस्ट विविंग?

(सद्भाग्य : "वैश्विक मानववाद", ओगस्ट २००८)

e.mail : bipin_shroff@yahoo.com

गायकवाड़ ने कई सुधार किए थे. हमारी स्कूल की बिल्डिंग बहुत अच्छी थी. मैंने उसके बाद कई सारे कॉलेजों की बिल्डिंगें देखी, लेकिन कोई उस जैसी खूबसूरत नहीं थी. जब मैं सात साल का था तो फिर सैंकेंडरी स्कूल में गया.

जब मैं 10 साल का हुआ तो मेरे पिता का ट्रांसफर बॉम्बे हो गया. बॉम्बे कॉस्मोपोलिटन शहर है और उसका लाभ हमें

लॉर्ड मेघनाथ देसाई का कहना है कि प्यार का इंजेक्शन लेने के लिए अक्सर वो भारत आते हैं

बीबीसी हिंदी सेवा के विशेष कार्यक्रम 'एक मुलाकात' में हम भारत के जाने-माने लोगों की जिंदगी के अनछुए पहलुओं से आपको अवगत कराते हैं.

बीबीसी 'एक मुलाकात' में इस बार खास मेहमान हैं लॉर्ड मेघनाथ देसाई.

मिला. इसके अलावा वहाँ बहुत सारी लाइब्रेरियां थीं. मेरा स्कूल और कॉलेज सुबह का था. सारी दोपहर खाली रहता था. इसलिए लाइब्रेरियों में जाकर खूब पढ़ता था. फिर मैंने बीए, एमए किया. मैं आईएएस करना चाहता था, लेकिन सौभाग्य से आईएएस का फॉर्म भरने से पहले ही मुझे स्कॉलरशिप मिल गई और मैं विदेश चला गया.

बड़ौदा की बात आपने की. बड़ौदा खुले मिज़ाज के शहरों में से है. आप क्या कहते हैं?

हाँ बिल्कुल. खुले मिज़ाज वाले शहरों में से था. बचपन मेरा वहाँ बीता. बहुत चौड़ी सड़कें, स्कूल, कॉलेज थे. कुल मिलाकर बड़ौदा बहुत अच्छा स्टेट था.

कॉस्मोपोलिटन शहर बंबई की कुछ खास यादें?

मुझे दिल्ली से पता चला कि वहाँ किसी को मद्रासी नहीं कहते. वहाँ जाकर पता चला

कि दक्षिण भारतीय सिर्फ मद्रासी नहीं होते, बल्कि तमिल, कन्नड़ आदि होते हैं. वहाँ पारसी, ईसाई सभी लोग थे.

और आप जिस स्कॉलरशिप की बात कर रहे थे, वो आपको किस चीज़ के लिए मिली थी?

यूनीवर्सिटी ऑफ़ पेनसिलवेनिया में मुझे पीएचडी करने का मौका मिला. मैंने प्राइमरी सिर्फ़ एक साल किया. मैं जब दो साल का ही था, तब से ही घर में मेरी पढ़ाई शुरू हो गई थी. 14 साल में ही मैंने स्कूल पूरा कर लिया था. 18 साल में बीए, 20 साल में एमए कर लिया था और फिर 21 साल में विदेश चला गया. चार साल की स्कॉलरशिप मिली इस तरह 25 साल में पढ़ाई पूरी कर ली.

पीएचडी का क्या विषय था आपका?

बहुत उबाऊ विषय था. वर्ल्ड टिन इकोनॉमी में. किस तरह कीमतों में स्थिरता आनी चाहिए. इस विषय पर उस जमाने की ये पहली पीएचडी थी. बाद में मेरे सुपरवाइज़र लॉरेंस क्लाइव को नोबेल पुरस्कार भी मिला. हालाँकि ये पुरस्कार उन्हें मेरी वजह से नहीं मिला.

तो आप 1961 से लगातार भारत से बाहर ही रह रहे हैं. कैसा लगता है?

मैं तो सबसे कहता हूँ कि मेरी पैदाइश भले ही भारत में हुई है, लेकिन मैं तो परदेसी बन गया हूँ. मैं एनआरआई नहीं हूँ, बल्कि भारतीय मूल का ब्रितानी नागरिक हूँ. क्योंकि वहाँ रहते-रहते बहुत सी चीज़ें आसान हुई हैं. मैं अपने सांसद को पहचानता हूँ, लेकिन कभी उनके पास सिफ़ारिश लेकर नहीं गया. वहाँ अपने हकों के लिए राजनेताओं के पास जाने की ज़रूरत नहीं है. यहाँ तक कि यूनीवर्सिटी में पढ़ाई के दौरान भी मुझे कभी नस्लभेद का सामना नहीं करना पड़ा.

जब पहली बार देश से बाहर निकले तो क्या कुछ घबराए हुए थे ?

नहीं, ऐसा नहीं है. मैं वहाँ जाने के लिए बेताब था. मैंने बंबई में कई प्रगतिशील किताबें पढ़ी थी. अमेरिकी और ब्रितानी लेखकों को पढ़ा था. मुझे घर की याद भी बहुत नहीं सताती थी. वहाँ जाकर लगा कि क्या पता घर जा सकूँगा कि नहीं, लेकिन मैंने तय किया जब तक यहाँ रहूँगा अपने घर की तरह रहूँगा.

उस समय जो लोग विदेश गए, उन्हें बड़ा उद्यमी समझा गया. ये माना गया कि वे देश के लिए नई सीमाएँ खोल रहे हैं. आपको क्या लगता है?

बात ये है कि उस समय कुछ करने के बहुत ज़्यादा मौके नहीं थे. हमारे पास इंग्लैंड जाने के पैसे नहीं थे. तो हमने अमरीका जाने का फैसला किया. क्योंकि ब्रिटेन में फैलोशिप नहीं थी और अमरीका में थी. तो पता लगाया कि कौन सी यूनिवर्सिटी फैलोशिप देती है. उस जमाने में टेलीफोन करना बहुत कठिन था. अगर आप किसी मुसीबत में फंस गए तो उससे खुद ही निपटना होता था. तो आत्मनिर्भरता से बहुत आत्मविश्वास बढ़ा.

आपने कहा कि आपको होम सिकनेस नहीं होती थी, लेकिन भारत की किस चीज़ की कमी आपको सबसे ज्यादा खलती थी?

बहुत सारी चीज़ों की कमी खलती थी. सिनेमा की कमी खलती थी, भारतीय संस्कृति की कमी खलती थी. वहाँ की भाषा और संस्कृति सीखनी पड़ी. अगर मैं भारत में रहता तो बहुत कुछ सीखता और बहुत मजा आता. मसलन मुझे शास्त्रीय संगीत का बहुत शौक था, लेकिन मुझे अफ़सोस है कि मैं शास्त्रीय संगीत के बारे में ज़्यादा कुछ नहीं सीख पाया.

और हिंदुस्तानी लड़कियों की कितनी कमी खलती?

वेशक, हिंदुस्तानी लड़कियों की भी कमी खली. हम तो हिंदुस्तानी सिनेमा के गानों के माध्यम से रोमांस से रूबरू हुए थे, लेकिन अमरीका में तो ये सब नहीं था.

आपने कहा कि ब्रिटेन में रहते हुए आपको किसी नेता के पास नहीं जाना पड़ता. वहाँ व्यक्ति को उसके अधिकार मिलते हैं. ये अच्छी बात है, लेकिन कुछ नुक़सान भी होंगे, वे क्या हैं?

बहुत से ऐसे लोग हैं जिनका परदेसीपन नहीं जाता है. बहुत से लोग हैं जो आज भी मानते हैं कि उन्हें लौटकर घर जाना है. उन्हें ये लगता है कि वे परदेसी हैं, वहाँ रहने वाले हमारे लोग नहीं हैं. वे दुश्मन तो नहीं, लेकिन दोस्त भी नहीं हैं.

सभी पंजाबी साथ रहते हैं, गुजराती साथ रहते हैं. इसीलिए मैं साउथहॉल नहीं जाता. मेरी नज़र में साउथहॉल एकांत होने की निशानी है. वे वहाँ जाकर भी घर जैसा महसूस नहीं करते, इसीलिए वहाँ रहते हैं. देखिए, हर देश की एक ख़ासियत होती है. हर समुदाय में अपने-पराए का भाव होता है. ये भावना कभी नहीं जाती.

चलिए, बात आपके विषय की करते हैं. आप अर्थशास्त्र पढ़ाते रहे हैं. उसका कौन सा क्षेत्र आपको सबसे दिलचस्प लगता है?

मुझे मैक्रो इकोनॉमिक्स पसंद है. जो मौजूदा संकट है, इसके चलते अर्थनीति में क्या

उतार-चढ़ाव आए हैं और इस संकट से कैसे निपटा जाए, ये मुझे पसंद है. अगर आप ये सोचें कि आपकी अर्थव्यवस्था हमेशा स्थिर रहेगी तो आप गलत हैं. इसमें उतार-चढ़ाव तो आते ही रहेंगे. मार्क्स का दृष्टिकोण मुझे बहुत पसंद आया.

और भारत के बारे में आपकी क्या सोच है. क्या सच में हम सुपर पावर बनेंगे या ये मुंगेरी लाल के हसीन सपने ही साबित होंगे?

हम ज़रूर सुपर पावर बनेंगे. मेरी राय में आज़ादी के बाद 40 साल तक हमारी अर्थनीति अच्छी नहीं रही. हमने अपनी ताक़त की अनदेखी की. हम सोवियत संघ जैसे देशों के अर्थ मॉडल पर चले. हाँ, हमारे पास अणुबम है, चंद्रयान अभियान है. लेकिन आज भी कई गाँव में सड़क नहीं है. राष्ट्रीय सुरक्षा के लिए हमने बहुत कुछ कर लिया. अब हमें आर्थिक प्रगति के लिए कदम उठाने हैं. 1991 के बाद से जो कदम उठाए गए हैं, उससे अर्थव्यवस्था में सुधार होगा.

भारत की शैक्षिक व्यवस्था पर आपका क्या कहना है?

हमने प्राइमरी, सैकेंडरी शिक्षा की बहुत बेकद्री की है. इतने सालों में हमने ये नहीं सोचा कि प्राइमरी शिक्षा पर ध्यान दें. सौ फ़ीसदी साक्षरता का लक्ष्य हासिल करना चाहिए. आईआईटी, आईआईएम पर ज़ोर है यानी नज़र शिक्षर पर है जड़ों पर नहीं. हम इंग्लिश मॉडल का अनुसरण कर रहे हैं. भारत में बहुत सारे कॉलेज होने चाहिए. अलग-अलग विषयों की पढ़ाई होनी चाहिए. परीक्षा महत्वपूर्ण नहीं है. शिक्षा का उद्देश्य ये होना चाहिए कि व्यक्ति में जो ख़ासियत है उसे बाहर निकालें. ये नहीं होना चाहिए कि 100 विद्यार्थियों में कौन सबसे आगे आता है. होना ये चाहिए कि 100वें विद्यार्थी को भी कुछ सीखने को मिले, इस पर ध्यान देने की ज़रूरत है.

माना जाता है कि क्योंकि भारतीय छात्रों की शुरू से ही रटने और ज़्यादा मेहनत करने की क्षमता होती है, इसलिए वे विदेश में सफल हैं. लेकिन ज़्यादा सोचने-समझने की स्वतंत्रता विदेशी व्यवस्था में अधिक है. आपका क्या मानना है?

हाँ, लेकिन जो विदेश में अच्छा करते हैं, वे बेहतर होते हैं. अपने बारे में बताना चाहूँगा कि मैं हिंदुस्तान में कभी पहले स्थान पर नहीं आया. विदेशी व्यवस्था मुझे बहुत अच्छी लगी. उन्होंने मेरी प्रतिभा को पहचाना और उसे बाहर निकाला. ब्रिटेन में स्कूलों में कभी परीक्षा नहीं होती. 16 साल तक कोई भी छात्र

परीक्षा नहीं देता. उसका कोई नुक़सान नहीं होता. कौन आगे कौन पीछे, इस दौड़ को रहने दो. अगर कोई एमबीए करने के लिए हॉवर्ड जा रहा है तो वहाँ ग्रेड का कोई मतलब नहीं है. ग्रेडिंग है भी तो इतनी गुप्त है कि कोई भी उसे नहीं जान सकता.

चलिए, दूसरे विषय पर चलते हैं. पढ़ाई-लिखाई के अलावा और क्या शौक हैं?

फ़िल्में देखने का शौक है. गाना गाने का शौक है. हर रोज़ जब उठता हूँ तो कोई न कोई धुन दिमाग में रहती है, लेकिन 1950 के दशक के, परदेस जाने से पहले के गाने.

हालाँकि मैं इससे इन्फ़ेक्शन नहीं रखता कि पुराने गाने ही अच्छे होते थे और नए गाने अच्छे नहीं होते?

मेरी राय में सिनेमा एक युवा माध्यम है. जो गाने आप युवावस्था में सुनते हैं, वैसा असर 60 साल की उम्र में नहीं होता. आप अगर सर्वे करें और लोगों से पूछें कि उनकी पसंदीदा अभिनेत्री कौन है तो वे उसे बताएँगे जो युवा अवस्था में उनकी पसंदीदा थी.

आपका पहला-पहला प्यार यानी आपकी पसंदीदा अभिनेत्री कौन थी?

हेलेन. आपकी पसंदीदा फ़िल्में कौन सी हैं? अंदाज़, प्यासा, देवदास, मुग़ले आज़म, मिस्टर-मिसेज 55, चलती का नाम गाड़ी मुझे बहुत पसंद है.

चलिए मधुबाला की बात करते हैं. उनमें आपको ख़ास क्या पसंद था?

उनका पूरा चेहरा. वो बहुत अच्छी हास्य कलाकार थीं. काला पानी में उनका गाना, 'अच्छा जी मैं हारी, चलो मान जाओ ना' में उनका अभिनय देखते ही बनता है.

और देव आनंद के बारे में क्या कहेंगे? वो शानदार अभिनेता थे. लेकिन मेरे पसंदीदा अभिनेता दिलीप कुमार थे.

नए अभिनेताओं में आपको कौन पसंद हैं?

कई सारे अभिनेता बहुत अच्छे हैं. इरफ़ान ख़ान. मैंने मक़बूल में उन्हें देखा है. ज़बर्दस्त अभिनय किया है. नसीरुद्दीन शाह, अनुपम खेर भी हैं, लेकिन इस पीढ़ी में इरफ़ान बहुत प्रभावशाली हैं.

और अभिनेत्रियों में कौन पसंद है?

प्रीति जिंटा. दीपा मेहता की फ़िल्म 'हैवन ऑन अर्थ' में उनका अभिनय बेहतरीन था. मैंने उनकी पहले भी कई फ़िल्में देखी हैं, लेकिन उस फ़िल्म में उनका अभिनय शानदार था. इसके अलावा, हमारी भतीजी नंदना सेन भी अच्छी कलाकार हैं.

हाल की कोई फ़िल्म जो आपको अच्छी लगी हो?

ओम शांति ओम देखी, लेकिन बहुत अच्छी नहीं लगी. तारे ज़मीं पर मैं नहीं देख सका. मुझे मारधाड़ वाली फ़िल्में पसंद नहीं हैं. 'रंग रसिया', 'चक दे इंडिया' भी मुझे पसंद आई.

क्रिकेट में कुछ दिलचस्पी है?

मैं निचले स्तर पर क्रिकेट खेलता था. टेलीविज़न पर क्रिकेट देखने का लुफ़ उठाता हूँ. इस बार का एशेज बहुत शानदार रहा लेकिन मैं कहूँगा कि क्रिकेट खेलने में जो मजा आता है, वो देखने में नहीं आता.

क्रिकेट के अलावा और कौन सा खेल खेलते थे?

मैं टेबल टेनिस खेलता था. जब मैं बंबई में रहता था तो बैडमिंटन खेला करता था. एक-दो टूर्नामेंट में भी खेला. लेकिन जब मैं कॉलेज गया तो वहाँ नंदू नाटेकर थे, वो चैंपियन थे. इसलिए उनके सामने तो हम खेल नहीं पाए.

आपने बताया कि आपको खाने का भी शौक है. क्या पसंद है आपको?

मैंने दुनिया की सभी किस्मों के खाने खाए हैं. सिर्फ़ हिंदुस्तानी ही नहीं, अमरीकन, ब्रितानी, थाई, वियतनामी, इटैलियन सभी तरह के व्यंजन. खास बात ये है कि मैं इन्हें बना भी लेता हूँ. गुजराती कढ़ी मुझे बहुत पसंद है और मैं इसे बनाता हूँ.

घूमने की आपकी पसंदीदा जगह?

वैसे तो समय नहीं मिलता. लेकिन गोवा में हमने एक घर लिया है. समुद्र से कुछ दूर है. सबसे पुराने पुर्तगाली गांव लोतोलिम में घर लिया है.

तो किसी खास प्लानिंग से वहाँ घर लिया या?

नहीं. ऐसा कुछ नहीं था. गोवा जाता रहता था. 2004 में एक फ़िल्म महोत्सव में मैं पहली बार गोवा गया था. मुझे पसंद आया. फिर मैं 2006 में वहाँ गया, एक पखवाड़ा बिताया और घर खरीद लिया.

आपके चाहने वालों को आपसे भविष्य में क्या उम्मीदें करनी चाहिए?

बहुत सारी किताबें. मेरा पहला उपन्यास 'बैड ऑन टाइम' प्रकाशित हो गया है. दूसरी बड़ी किताब 'री डिस्कवरी ऑफ़ इंडिया' अक्टूबर में प्रकाशित हो जाएगी. इस किताब का विषय इतिहास है. अगर भारत एक राष्ट्र है तो क्यों है. हमने ब्रितानियों को जो कहानी बताई कि हम क्यों एक हैं, वो कहानी अब नहीं चलती. एक नज़रिया तो नेहरू जी का था कि हिंदु-मुस्लिम, गंगा-जमुनी संस्कृति के कारण ये भारत एक है.

मेरा ये मानना है कि ये सब उदाहरण उत्तर भारत के लिए दिए गए हैं. मेरा मानना है कि इसमें दक्षिण भारत कहीं नहीं है. इसमें असम, नागालैंड नहीं है. राष्ट्रगान में असम का नाम भी नहीं है. हमने जो 62 साल में बनाया है, वो ही भारत राष्ट्र है. उससे पहले सिर्फ़ बातें थी. जो नागरिकता है, लोकशाही है. कितने भी भिन्न-भिन्न मत हों, लेकिन इसके बावजूद हम भारत को राष्ट्र बना रहे हैं.

बीबीसी एक मुलाक़ात में आगे बढ़ें, आपकी पसंद के गाने?

पाकीज़ा का गाना 'चलते-चलते', कभी-कभी का गाना 'कभी-कभी मेरे दिल में ख़्याल आता है', 'प्यार किया तो डरना क्या' पसंद है. दिल्ली-6 का गाना 'मसक कली कली' पसंद है. इसके अलावा 'कभी-कभी अदिति' भी मुझे पसंद है.

आप गाते भी हैं?

'कभी-कभी.....'. हमारे ज़माने में रोमांस का एक ही तरीका था. गाना गाना. तब लड़की का हाथ पकड़कर तो चल नहीं सकते थे.

आपके बालों को लेकर कभी कोई दिलचस्प वाकया?

पहला तो ये कि मेरे बालों के चलते लोग मुझे डॉन किंग (मुक्केबाज़) कहते हैं. दूसरा ये कि जब हमारे दोस्त और लेबर पार्टी के नेता नील कणक ने लॉर्डशिप के लिए मेरे नाम की सिफ़ारिश की तो कहा कि इससे ये फ़ायदा होगा कि एशियाइयों के साथ-साथ अफ़्रीकी भी खुश हो जाएंगे, क्योंकि आपकी शक्ल अफ़्रीकी है और आप हैं एशियाई.

(सद्भाव : २३ अगस्त २००९ना.बी.बी.सी. डि-टी विभागना.ई-टि.टी)

विस्तारमांथी भणवेडुं छे, ज्यारे भेधनाए देसाईनुं रेभांडन "ईन्डियन अक्सप्रेस"ना सोल-यथी वेवाभुं छे.)

दंभनी साडेभी दोम दोम

• पंथम शुक्ल

दंभ अेना माथामां, दंभ अेनी छातीमां, दंभ ढाथ पग रोम रोम,
दंभ अेना शब्दोमां, दंभ अेना श्वासोमां, दंभनी साडेभी दोम दोम!

दोऊडानुं दाए दई, रातीराए राए थई, नईकूट अे नीकणे उधाड;
वांढो वाणीने ओला मीढा पढायताने ओणीमां पधरावे धाड,
अवणी अडओथ अेक ओंधमूध नापे, कोए अजमावी जेवे अेनुं जेम?
दंभनी साडेभी दोम दोम!

अटियां आलीने प्रवाडए जगाडे, कोमोडमां तरावी दे काजियां;
यांयथी परोवी दे डैयामां ढाडकां, वे वोलीनी दोरीथी अभियां,
दूधमां दिवेव सडेज घोणीने छांटे तो ओली इटे छे लूंडी लोम!
दंभनी साडेभी दोम दोम!

(१७/८/२००८)

अमे अरइनां श्यान

• पंथम शुक्ल

अमे गयां ईंजराई अरइमां,
कोई लपेटी वियो लूंडाणुं कोई आविगन दियो!

अमे अरइनां श्यान

भरेवी स्वेज भेंथीअे ध्यान;

पेट भिवाडां भोवे, कुंडु काणीओ पगवां थोरे

तो पए ना थईअे मन म्वान,

वाण गई सूकाई - सीव, वावरसनो टुकडो डियो?

कोई लपेटी वियो लूंडाणुं कोई आविगन दियो!

आईटिकनां अंधारां ने अजवाणाने

सुदीर्घ जेभे श्वसतां श्वसतां

सडरत्र जेज्जन पार करीने ध्रुव प्रदेशे;

अमे पडोंयशुं अंडा लईने गौरववंता,

अने थईशुं मुक्त

करीशुं वाणी कोई छेद्वेरां संदेशे,

अमे लवेने ढणी पडीअे; स्वेज सारथि जियो!

कोई लपेटी वियो लूंडाणुं कोई आविगन दियो!

(२०/८/२००८)

मारी आपे कुंडुना सूरज आथम्या...

मारी वे'व शंगारो वीरा, शगने संकोरो

रे अजवाणां पडेरीने ओला श्वास !

मारी आपे कुंडुना सूरज आथम्या...

पीणे रे पांटे वीवा घोडा डूब्या;

डूब्यां अवकातां राज, डूब्यां मवकातां काज

रे ढाणुणुती में सांभणी सुवास !

मारी आपे कुंडुना सूरज आथम्या...

मने रोके पंछायो अेक थोकमां;

अडधा भोवे जाल्यो, अडधो अंजरथी जाल्यो

मने वागे सज्जी लणवाश !

मारी आपे कुंडुना सूरज आथम्या...

- रावज पटेल

सप्टेम्बर 2009

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

પહોળા પહોળા પાટલૂન, ડબલ પ્રેસડ કોટ, નેક ટાઈ ધારણ કરનાર દસ નબીરાઓ વચ્ચે ત્રણ મહિલાઓ પણ આ ફોટામાં છે. લાગે છે તો દરેક હિન્દવી નરસલનાં જ વંશજો. આ વચ્ચે ય છે કોઈ, જાણતલ ચહેરોમહોરો ? હા; જગત જેને ભારતના એક અસરકારક વડા પ્રધાન તરીકે સ્વીકારે છે એ, ઈન્દિરા ગાંધી એમની યુવાવસ્થામાં હતાં, ત્યારની આ છબિ છે. વર્ષ છે સન ૧૯૪૧ અને સ્થળ છે દક્ષિણ આફ્રિકાના ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ ક્વાલુલુ-નાતાલ પ્રાંતના પિટરમારિત્ઝબર્ગથી ૨૪ કિલોમિટર દૂર, હોઈક ગામ પાસે, ઊમ્ગેની નદી પરનો હોઈક ફોલ્સ. આ ધોધને સ્થળે ઊમ્ગેની નદી આશરે ૮૫ મિટર (૩૧૧ ફૂટ) નીચે ફેંકાય છે. આ ફોટો લીધાને ય આશરે ૬૮-૬૯ વરસનાં વહાણાં વાયાં છે. આ છબિ નવી દિલ્હીના ત્રીન મૂર્તિ સંગ્રહાલયમાં, ઘણું કરીને, સાંચવવામાં આવી છે.

‘એ ફોર્ચ્યુનેટ મેન’ નામે ઈસ્માઈલ મીર લખી આત્મકથામાં, આ ઘટનાની સિલસિલાબંધ વિગતો ય આપવામાં આવી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વેળાના, તે દિવસો હતા. સૂએઝ નહેરમાંનો સમૂળો જળવ્યવહાર ખોરંભાયો હતો. ઈંગ્લેન્ડથી આગબોટ આફ્રિકાના દક્ષિણ ભાગને વળોટીને આવજાવ કરતી. આવી જ કોઈક આગબોટમાં, પંડિત જવાહરલાલ નેહરુની એકની એક સંતાન, ઈન્દિરા નેહરુ તેમ જ ફિરોઝ ગાંધી સમેતનાં બીજાં હિન્દવી નરસલનાં યુવાનો હિન્દ ભણીનો પ્રવાસ કરી રહ્યાં હતાં. આ આગબોટ ડરબનને કિનારે લાંગરેલી; અને આ યુવકોને ઈંગ્લેન્ડમાં ‘ઈન્ડિયા લીગ’ સાથે સક્રિય નાતો રહેલો, તેથી, ‘ડરબન ઈન્ડિયા લીગ’ની સગડ પૂછતાં પૂછતાં તેના એક અધિકારી દાવૂદ સિદાતને ઘેર પહોંચી ગયેલાં. દાવૂદભાઈએ તેડું કર્યું અને એ. આઈ. કાજી, સોરાબજી ડરબનજી, મણિલાલ ગાંધી સરીખા તે વેળાના આગેવાનો માટે જાણે કે ઘીકેળાં મળ્યાંનો લખવૂટ આનંદ હતો. પણ, ઈસ્માઈલભાઈના કહેવા મુજબ, મવાળ નેતાગીરીને ઈન્દિરાબહેને દાદ આપી નહીં, અને યુસૂફ દાદુ, ઈસ્માઈલ મીર અને તેવા તેવા યુવાન પ્રગતિશીલ આગેવાનો સાથે હળવામળવાનું જ રાખેલું !

આ મુલાકાતનો સિલસિલાબંધ હેવાલ “ઈન્ડિયન ઓપીનિયન”માં પ્રસિદ્ધ થયેલો. એક મવાળ આગેવાને ફરિયાદ કરી કે અમે આ વર્તાણૂક માટે ગાંધીજી ને જવાહરલાલજી સમક્ષ ધા નાખશું. લાગલા, ઈન્દિરાજી બોલ્યાં, તો તમારે જેલમાં જવું પડશે અને તે ય દહેરાદૂનની જેલમાં ! અને પછી, ‘ઈન્ડિયા લીગ’ને ઠકાણે, ‘નોન યુરોપિયન યુનાઈટેડ ફ્રન્ટ’નું યજમાનપદ મહેમાનોએ પસંદ કર્યું. એવલોન થિયેટરમાં સ્વાગત સભાનું આયોજન થયું. આખો હોલ ખીચોખીચ ભરાયો હતો અને ઈતિહાસ નોંધે છે કે ઈન્દિરાબહેને પોતાના જાહેર જીવનનું પહેલવહેલું ભાષણ તે દહાડે ડરબનમાં જ આપેલું. ચોમેરે આ સભાની ધારી અસરો પડવા માંડેલી.

વિદાય વેળાએ, ઈન્દિરા નેહરુએ સંદેશો આપવો તેવો યજમાન મિત્રોનો સૂર હતો : All good wishes and success to the Non-European United Front in their struggle against oppression. - આવો સંદેશો આવી લાગ્યો. પોલીસની ચાંપતી નજર હતી. અને તે ત્રાટક્યા. સરકારની યુદ્ધ તરફી નીતિ સામેની આ ઝૂંબેશ બની રહી. કહેવાની જરૂર નથી, સંદેશો માગનાર ઈસ્માઈલ મીરને તરત જ અટકમાં લેવાયા અને તેને કેદની સજા ફટકારાઈ હતી.

ખેર ! આ દિવસોમાં જવાહરલાલની પુત્રી ઈન્દિરા અને મોહનદાસ ગાંધીના દીકરા મણિલાલ વચ્ચે ય અનેક બેઠકો થયેલી અને ઈસ્માઈલભાઈના જણાવ્યા મુજબ, મણિલાલ ગાંધીને પ્રગિતવાદી જૂથોમાં સક્રિય બનવાને નેહરુપુત્રીએ જ પ્રેર્યા હતાં.

વારુ, હોઈક ધોધ જવા માટે યજમાનોએ બે ટેક્સી ભાડે કરી. ટેક્સી ચાલકે ટેક્સીભાડું ય લેવાની ના પાડી. કહે : જવાહરલાલ નેહરુની દીકરીના માનમાં આ સવારી કરવી તે અમારે મન પણ ગૌરવ છે. ધોધ વિસ્તારનાં કુદરતી સૌન્દર્યથી ઈન્દિરાબહેન પ્રસન્ન હતાં; સૌએ પાર્કમાં ઉમંગભેર લટાર મારી, તે ઘડીને ઈતહાસમાં ફેરવી કાઢી જાણી. સંપૂર્ણપણે ખાદીધારી પરિધાનમાં સજ્જ ઈન્દિરાબહેન પર તેમ જ સ્થાનિક આગેવાનો પર તે અવસરની ચિરકાળ અસર રહેલી.

એવા વળાંક ઉપર ઊભો છે કાફલો

• પ્રફુલ્લ અમીન

ભારતીય જનતા પક્ષના એક અગ્રગણ્ય આગેવાન જશવંતસિંઘે મહમ્મદઅલી જિન્હા ઉપર એક પુસ્તક તાજેતરમાં લખ્યું છે; અને એ તરત જ ખૂબ જ વિવાદાસ્પદ બની ગયું છે. તે વિવાદ અંગે મારા વિચારો પ્રગટ કરું છું.

અરુણ શૌરીના જણાવ્યા મુજબ પુસ્તકનું લોકાર્પણ થયું, તેના એકાદ-બે કલાકમાં જ ભારતીય જનતા પક્ષ લેખકને એમના પક્ષમાંથી કાઢી મૂક્યા. અરુણ શૌરીએ પ્રશ્ન કર્યો છે કે એટલા થોડા સમયમાં છસો પાનાનું પુસ્તક કોણ વાંચી શકે અને તત્કાળ અભિપ્રાય બાંધી શકે ?! અને પક્ષ બહાર કાઢતા પહેલાં, ન્યાય તોળવાની સ્વાભાવિક અને લોકતંત્ર સ્વીકૃત પ્રક્રિયામાંથી પસાર થઈને જ પક્ષે નિર્ણય લેવો જોઈએ. આ બાબતમાં એવું નથી થયું એ ખેદજનક છે.

મને સલમાન રશ્દીની વાત યાદ આવે છે. એને પણ જ્યારે ઈરાનના આયાતોદ્ધાએ મુસ્લિમ-સમાજ અને ધર્મ તરફથી રશ્દીને મૃત્યુદંડની સજા ફટકારી ત્યારે તેમણે એ નવલકથા - સેતાનિક વર્સિસ [Satanic Verses] વાંચી સુદ્ધાં નહોતી. માત્ર ઈંગ્લેન્ડમાંથી એક મુસ્લિમ આયાતોદ્ધા પાસે જાય છે અને મહમ્મદ પયગમ્બર સાહેબ સંબંધિત વ્યંગાત્મક ફકરા એમને વાંચી સંભળાવે છે, અને વિના વિલંબે, ન્યાયની સ્વાભાવિક સર્વસ્વીકૃત પ્રક્રિયાને બાજુએ મૂકી, રશ્દીના માથા માટે ફતવો બહાર પડ્યો !

સારું છે કે સમય જતાં, પ્રચંડ ક્રોધ ધીમે ધીમે ઓછો થાય છે અને રશ્દી હજુ જીવી શકે છે.

જશવંતસિંઘને એવી ફૂર સજા તો નથી થઈ; પરંતુ ન્યાયની પ્રક્રિયાનો ઉપયોગ કર્યા વગર લેવાયેલો નિર્ણય એમને ભારે અન્યાય કરે છે અને ભારતીય જનતા પક્ષ પોતાની આબરૂને ધક્કો પહોંચાડે છે. ગુજરાત સરકારે તો પુસ્તક પર પ્રતિબંધ મૂકી દીધો. સહિષ્ણુતા, ગુજરાતની, ક્યાં ગઈ ?! અને છતાં ય, કુદરત એનું કામ કર્યા કરે છે. જ્યારે તમે કોઈ પુસ્તક પર પ્રતિબંધ મૂકો છો; કોઈ વ્યક્તિને એના અભિપ્રાય અને મંતવ્યો માટે સજા કરો છો ત્યારે તે પુસ્તક કે વ્યક્તિના અભિપ્રાય, વિચારો ને મંતવ્યોને વધારે પ્રસિદ્ધિ મળે છે !

રશ્દીનું 'સેતાનિક વર્સિસ' જ્યારે મેં વાંચ્યું, ત્યારે મને તેમાં ઘણો મામિક વ્યંગ હોવા છતાં ભારેખમ લાગ્યું હતું; એનો કેટલોક ભારતીય વ્યંગ પશ્ચિમના દેશોના વાચકોને કઈ રીતે તત્કાળ આનંદ આપી શકે, એ મારે મન એક પ્રશ્ન હતો. અને છતાં ય જે ઉદાપોહ થયો એનાથી એનું વેચાણ ખૂબ જ વધી ગયું અને કેટલીય ભાષાઓમાં એનું ભાષાન્તર થયું. જે એનું સાહિત્યિક મૂલ્યાંકન જ સામાન્ય માણસના વાંચન દ્વારા થયું હોત તો એ પુસ્તક બહુ ઊંચી લોકપ્રિયતા ન મેળવી શક્યું હોત.

પીટર રાઈટના 'સ્પાઈકચર'[Spy

catcher]ની એવી જ વાત છે. તે વખતના વડા પ્રધાન માર્ગરેટ થેચરે ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રતિબંધિત કર્યું; ઓસ્ટ્રેલિયન અદાલતમાં પીટર રાઈટ સામે લડવા માટે સરકારે મિલિયન પાઉન્ડ ઉપર ખર્ચો કર્યો. મિસિસ થેચરે અદાલતમાં હાર ભોગવી અને 'સ્પાઈકચર'નું વેચાણ ખૂબ વધી ગયું !

આ પુસ્તક પર પ્રતિબંધ લાદી ગુજરાતમાં પ્રવેશના મનાઈલુકમને, બંધારણના એક પાયાગત અધિકાર, અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનું ઉલ્લંઘન કરવા બાબત લેખી, ગુજરાતના બે પનોતા કર્મશીલ આગેવાન અને વિચારવાન પત્રકાર પ્રકાશ ન. શાહ તેમ જ મનીષ જાનીએ તાજેતરમાં ગુજરાત હાઈ કોર્ટમાં ધા નાંખી હતી. ગુજરાત હાઈ કોર્ટે સુનાવણી બાદ આ મનાઈ લુકમ રદ જાહેર કર્યો છે. નાગરિક ધર્મ ક્ષેત્રનો આ નીડર દાખલો ન્યાયતંત્રમાં તેમ જ લોકશાહીના મૂળગત ઉસૂલોમાં શ્રદ્ધાનું ઉજમાળું ગોપન કરે છે. આપખુદ શાસનના વિધિવિધ નમૂનાઓને પડકારનાર આ બંને ઉદ્દાત નાગરિકોનું અમે વિવેકબુદ્ધરૂપિ ગુજરાતી તરીકે આથીસ્તો સન્ગૌરવ અભિવાદન કરીએ છીએ. આ સંદર્ભમાં, પીકિકા તરીકે, પ્રફુલ્લભાઈ અમીનનો આ લેખ સ્વાભાવિક મદદે ધાય છે. તેનું ય ઉખાભર્યું સ્વાગત છે.

- તંત્રી

જશવંતસિંઘના આ પુસ્તક માટે એમ જ થઈ રહ્યું છે, એવું એમના વિકેતા-પ્રકાશક કહી રહ્યા છે. પાકિસ્તાનમાં એની ખરીદી એટલી જ વધી ગઈ છે.

ટૂંકમાં, કોઈ પણ વ્યક્તિ કે એના પુસ્તક સામે ઉકેરાટભર્યો વિરોધ થાય છે, પુસ્તક પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે છે, વ્યક્તિ સામે શિક્ષાત્મક પગલાં લેવામાં આવે છે ત્યારે તે વ્યક્તિના વિચારો - અભિપ્રાયો અને પુસ્તકનો પ્રચાર અને પ્રસાર એટલો બધો થાય છે, જેની અપેક્ષા ખુદ વ્યક્તિએ નહીં રાખી હોય. આ પ્રકારનો આકોશ આકોશકના વિરોધીને બળપૂરક બને છે અને આકોશકને નિર્બળ બનાવે છે.

મને આ આખો ય વિવાદ થોડો રમૂજભર્યો લાગ્યો છે. કારણ કે વિવાદમાંની બંધી જ હકીકતો સર્વવિદિત છે. કોઈ પણ પક્ષે હકીકત દોષ નથી કાઢ્યો! જૂના ભારતના વિભાજનનો સ્વીકાર કરનાર કોંગ્રેસના બે સર્વોચ્ચ નેતાઓ જવાહરલાલ નેહરુ અને સરદાર પટેલ હતા; પછી ભલે તે સ્વીકાર

તેમણે ક-મને કર્યો હોય. પરંતુ આ હકીકત 'ગાંધી' ને 'સરદાર પટેલ' ફિલ્મોમાં પણ છે. '(સરદાર) પટેલ' (લેખક, રાજમોહન ગાંધી), 'India wins Freedom' (લેખક, મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ), 'Jinnah - The Man Who Divided India' (લેખક રફિક ઝકરિયા) અને બીજા ઘણા ય ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોમાં આ હકીકત જોવામાં આવે છે. એક ઉદાહરણ ખાતર, હું રાજમોહન ગાંધીના 'પટેલ' પુસ્તકમાંથી થોડાક શબ્દો ટાંકું છું : Clear on his priority - obtaining control over '75 to 80 per cent of India' - the Sardar had concluded that the N.W.F.P. 'would have to be written off'. When the WorCom met in Delhi at the end of May, after Jawaharlal had conveyed his and Patel's acceptance of the Partition Plan to the Viceroy, Ghaffar Khan 'spoke a bare two sentences. He expressed his sorrow over the fact that his colleagues had accepted the scheme of partition. As a small mercy, he wanted them to find out if the proposed plebiscite in the North West Frontier could include the alternative of independence alongside the choice of India or Pakistan. He spoke not a word more

Neither Vallabhbhai nor Nehru felt they could propose this change to the Viceroy. It would open a Pandora's box and encourage princely states to seek independence. Gandhi backed Ghaffar Khan who with his Pathan colleagues had faithfully stood by Congress policy and disproved the two-nation theory, but to little effect. Congress policy was now determined by Patel and Nehru. With independence a certainty, partition being conceded and power rushing towards them, Vallabhbhai and Jawaharlal were more at one in the first eight months of 1947 than at any other time before or since.

Left to fend themselves, the Khan brothers and the Frontier supporters boycotted the referendum. Held in July, it produced 289,244 votes for Pakistan and 2,874 for India, with 280,000 not voting. The future would find Badshah Khan, as the past had, in prison for long years but his friendship for Hindus and India, a belief in non-violence and desire for Pathan autonomy were all intact when he died in 1988 - at the age of 98.

(Page 405, Chapter 1945-47 / 'Victory')

વાચકમિત્ર, કદાચ તમે મને પૂછશો કે આમાં રમૂજ ક્યાં છે ? પરંતુ તમે આ વિવાદમાં જોશો કે જશવંતસિંઘની ટીકા કોંગ્રેસે એટલા માટે કરી છે કે

તેમના પ્રિય જવાહરલાલજીને પણ ભારતના વિભાજન માટે અભિપ્રેત રીતે જવાબદાર ગણે એ વાત એમને જ્યતી નથી. અને જો લેખક પાકિસ્તાનના સ્થાપક જિન્હાના પૂર્વકાળના રાષ્ટ્રવાદી અને હિન્દુ-મુસ્લિમના એકતાવાદી અને બિન-સાંપ્રદાયિકતાના વિચારો જણાવી એનું ઉજ્જવળ પાસું બતાવે તો શિવસેના, આર.એસ.એસ. અને કોંગ્રેસને એ જ્યતું નથી; જાણે કે આ વિગતો હમણાં જ ઉજગર કરવામાં આવી હોય ! રફિક ઝકિરયાએ જિન્હાની ખૂબ ઝાટકણી કાઢી છે; પરંતુ એણે જિન્હાના રાષ્ટ્રવાદી વિચારો અને ધાર્મિક સંપન્ને સંવાદની વાત પણ પ્રમાણિકપણે મૂકી છે. જિન્હા એના ઉત્તર-કાળમાં મુસ્લિમ કોમવાદી લોકોના ટેકેદાર જ નહીં, એમના સર્વોચ્ચ આગેવાન થાય છે એ એના જીવનની અને ભારતની કમનસીબી છે. પરંતુ પાકિસ્તાનના ઉદ્ભવ માટે એ કોમના કોમવાદી તત્ત્વો માટે ખુશનસીબી હતી ! ભારત માટે જે ખલનાયક ઈર્થો એ પાકિસ્તાન માટે નાયક બન્યો.

માટે કોઈ ભારતીય જનતા પક્ષનો અગ્રગણ્ય નેતા જિન્હાને એના જમા પાસાંથી બિરદાવે તો આમ ભારતીય પ્રજાજનને અજુગતું લાગે અને પાકિસ્તાનની આમ પ્રજાને પોતાના દેશના સ્થાપકના એક ભારતીય લેખક - અને એ પણ ભારતીય જનતા પક્ષ જેવા રાજકીય પક્ષના નેતા - વખાણ કરે, એ સ્વાભાવિક છે, ખૂબ ગમે. પરંતુ એનો અર્થ એ નથી થતો કે ભારત - પાકિસ્તાનના વિભાજન માટે લેખક જિન્હાને નિર્દોષ ઠેરવે છે.

એક સમીક્ષક તરીકે લેખક પાકિસ્તાન બનવા માટે નિયતિ કામ કરી ગઈ હોવી જોઈએ એવું માને છે. એ પરિણામ એકલા ‘ખલનાયક’ કે ‘નાયક’ (ભારતીય કે પાકિસ્તાની પર આધારિત !)નું કામ નથી. બ્રિટિશ સરકારનો મૂક - ટેકો (સંદર્ભ : ચર્ચિલ - જિન્હાનો ખાનગી પત્રવ્યવહાર), કોંગ્રેસ પક્ષના સર્વોચ્ચ નેતાઓ સરદાર અને નેહરુનું આઝાદી મેળવવાની અતિશય ઉતાવળમાં કે પક્ષને સત્તા પર લાવવાના ઉત્સાહમાં તેમના પોતાના આદર્શોને અને વિચારોને નેવે મૂકી વિભાજન માટે નમતું જોખવું, હિન્દુ મહાસભા ને આર.એસ.એસ. અને મુસ્લિમ લીગનો પરસ્પરનો તિરસ્કારભર્યો અણગમો ... વગેરે વગેરે સંજોગોએ જૂના ભારતનું વિભાજન ઊભું કર્યું. કેટલાક મહાત્મા ગાંધીજીને ગુનેગાર ઠેરવે છે ! એમની દૃષ્ટિ અને દલીલ એ છે કે જે ગાંધીજી એમની માન્યતા ખાતર આમરણાંત ઉપવાસ પર ચડી જતા અને પોતાનું ધાર્યું કરાવતા, એ ગાંધીજીએ તેમના બે પટ્ટ-શિષ્યો સામે શું કામ નમતું જોખ્યું ? માટે પાકિસ્તાન થવા દેવા માટે ગાંધીજી ‘ખલનાયક’ છે. બ્રિટિશ સરકાર વાટાઘાટોમાં ગાંધીજી સાથે ન ફાવી શકી; સમગ્ર દેશ જેને એમના પ્રેમ-અહિંસાના આદર્શથી વિચલિત ન કરી શક્યો, એ ગાંધીજીએ શા માટે એમને ફાવવા

દીધા ? કશું જ કર્યું નહીં ! એ રીતે જોતાં, ગાંધીજી પણ પાકિસ્તાન ઊભું કરવા માટે જવાબદાર છે. આ એક અભિપ્રાય છે.

આવા વિવિધ અભિપ્રાયો ભારતમાં પ્રવર્તે છે; નવા નથી. મેં ભારત ૧૯૬૪માં છોડ્યું ત્યારે પણ હું આવા અભિપ્રાયોથી વાકેફ હતો, તો પછી જશવંતસિંઘે એવું નવું તો કાંઈ કહ્યું નથી; છતાં, એમની ઉપર શા માટે રાજકીય પક્ષો આક્રોશપૂર્વક તૂટી પડે છે ? અને પાકિસ્તાન એમની ઉપર વારી જાય છે !

એના મૂળમાં હિન્દુ-મુસ્લિમનું વૈમનસ્ય છે. બંને કોમના શાંતિચાહક મધ્યમમાર્ગી લોકોને શંકાશીલ ઉગ્ર અંતિમવાદીઓ વિચલિત કરી, ઝેર રેરે છે. છેલ્લાં પચાસ - સાઠ વર્ષોમાં, અમેરિકા - જપાન એમના વેરઝેર અને ભૂતકાળ ભૂલી શક્યા; જર્મની - ફ્રાન્સ અને બ્રિટન એક થઈ શક્યા; બલિનની દીવાલ તૂટી શકી; પરંતુ જે શાંતિ માટે ભારત - પાકિસ્તાનનું વિભાજન થયું તે શાંતિથી બંને દેશો વંચિત રહ્યા છે. ભારતની પચાસમી આઝાદી દિનની ઉજવણી પ્રસંગે આયોજિત મુશાયરામાં રજૂ કરેલી મારી કવિતાની કેટલીક કેટલીક પંક્તિઓ ટાંકવાનું મન થાય છે :

ભેગા રહી જો લડી પડો,
જુદા રહો; આબાદ રહો.
જો દિલનું દામન ના ભૂલો તો
ભારત બંગ ને પાકિસ્તાન
સૌ ઈશ્વરના ધામ હશે
જુદા પર્યે જો ઝેર ઘટે
તન ને મન આબાદ બને
અંશ એક નહીં હજાર બનો
પણ દિલ સરવાળો એક રહો.

અમેરિકા-સ્થિત વ્વસાયે મેડિકલ ડોક્ટર પણ ફિલચૂફ તરીકે વિશ્વમાન્ય દીપક ચોપરાએ દુનિયાના રાજકીય પ્રશ્નોની છણાવટ કરતાં એક વેધક વાક્ય લખ્યું છે : Conflicts aren't resolved when two parties walk away with residual animosity.

ભારત - પાકિસ્તાન વિભાજન નિષ્ફળ ગયાં છે, એ કોઈ પણ વિચારશીલ માણસ જાણે છે; વિભાજન-રહિત ભારત પણ શાંતિભર્યો દેશ જ હોત એવું કોણ કહી શકે ? હા, એક પ્રશ્ન પૂછવાનું મન થાય છે : જો વિભાજન એક રાજકીય ઉકેલની સાથે બે કોમના દિલના વૈમનસ્યનો ઉકેલ પણ લાવી શક્યું હોત, તો બંને દેશને એના સૈન્યની શી જરૂર હતી ? એટલું જ નહીં, વર્ષોવર્ષ ગંજવર ખર્ચ વધારવાની શી જરૂર હતી ? જૂના ભારતની સીમાઓ જોઈએ તો ત્રણ બાજુ દરિયો છે; ચોથી બાજુ મોટો હિમાલય. શ્રીલંકા, બ્રહ્મદેશ કે અફઘાનિસ્તાન ભારતને ગળી શકે તેમ નહોતા અને નથી. તો ચીન જેવા ખૂબ જ મોટા દેશને હિમાલય ઓળંગી ભારતને ગળી જવું પરવડે. શક્યતા ખરી;

પણ સંભવિત નહીં. ભારત પાકિસ્તાનનું દ્વિ - રાજ્ય સુખદ ઉકેલ હતો, તો બે ય દેશોને સરહદના રક્ષણ માટે ૨૪ કલાક શસ્ત્રસંરંજમ સાથે આટલાં મોટાં સૈન્ય ખડકવાની જરૂર જ ન હોત. આ ‘residual animosity’નું પરિણામ છે. જે દેશની સરકારમાં ઉગ્ર વૈમનસ્ય હોય તો આ animosity પ્રગતિની જગ્યાએ અવગતિ જન્માવે છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં ફ્રાન્સ અને જર્મની એકબીજાના દુઃશ્મન હતા; આજે એ animosity વગરના પડોશી દેશો છે. ભારત અને પાકિસ્તાનની પ્રજા ધર્મપ્રેમી છે. તો પછી શા માટે ઉકેલ શોધ્યા પછી મિત્ર પડોશી તરીકે રહી શકતા નથી ?

એ ત્યારે જ બની શકે જ્યારે જશવંતસિંઘ જેવા સમીક્ષકો માત્ર ભારતમાં જ નહીં, પાકિસ્તાનમાં પણ થાય. અને બંને દેશોની સરકારો હકીકત આધારિત સમીક્ષાઓ ચલાવી લે, બંને દેશની પ્રજા એટલી પાકટ બને કે રાજકીય પક્ષો, ધાર્મિક સંગઠનો અને સરકારોને કોઈ પણ નાગરિકનાં વાણી અને વિચાર પ્રદર્શિત કરવાના હક્ક ના છીનવી લેવા દે.

ભારતીય જનતા પક્ષ માટે જશવંતસિંઘના પુસ્તકે એક પાયાનો પ્રશ્ન ઊભો કર્યો છે. આજે પક્ષમાં સંવાદ નથી; વિવાદ નથી; વિખવાદ છે. અને એનો અંત ત્યારે આવશે જ્યારે એ એમના પાયાના પ્રશ્નને ઉકેલશે. એ છે એમની વિચારધારામાં. એમને આર.એસ.એસ.નું ‘હિન્દુત્વ’ રાખવું છે અને બનવું છે ‘ભારતીય’ ! નામ પણ છે ‘ભારતીય જનતા પક્ષ’. એમના જશવંતસિંઘ અને અટલ બિહારી બાજપાથી નેતાઓ સનાતન અને વૈદિક ધર્મના મૂલ્યોમાં માને છે, જેવા કે ‘વસુધૈવ કુટુંબકમ્’ કે રાજધર્મ. એ પક્ષનું લક્ષર આર.એસ.એસ.ના ‘હિન્દુત્વ’માં માને છે જે મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓને હંમેશાં શંકાભરી નજરે જુએ છે અને એ યાંપતી નજરના ત્રાટક તળે પુરાણું ભારતીય દર્શન જોઈ શકતા નથી. ૧૯૬૭ સુધી ‘હિન્દુ’ શબ્દ પરદેશીઓ માટે સ્થાન-સૂચક હતો અને ત્યાર બાદ સનાતન ધર્મ માટે અંગ્રેજ સરકારે વાપર્યો. એવો ઉછીનો શબ્દ આર.એસ.એસ. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ધર્મ-દર્શન માટે ઉગ્રતાપૂર્વક વાપરે છે.

ભારતીય જનતા પક્ષે એ નક્કી કરવાનું છે કે એમને આર.એસ.એસ.નું ‘હિન્દુત્વ’ સ્વીકારવું છે કે બાજપાથી ને જશવંતસિંઘના સનાતન ધર્મ તરફ વળવું છે. એમનો નિર્ણય કાં પ્રકાશ તરફ લઈ જઈ પક્ષને સત્તાધારી બનાવી ભારતને કલયાણમયી બનાવશે; કાં પક્ષને અંધારામાં લઈ જશે; નષ્ટ કરશે.

કવિ કિસન સોસાના શબ્દો જ જોઈએ :

એવા વળાંક ઉપર હવે ઊભો છે કાફલો
અહીંથી જવાય રણ તરફ, અહીંથી નદી તરફ
અહીંથી જવાય ક્ષણ તરફ, અહીંથી સદી તરફ.

[549 Stratford Road,
Sparkhill, BIRMINGHAM
B11 4LP, U.K.]

અર્મી નહીં ! અર્મી નહીં !

● પ્રદ્યુમ્ન તન્ના

સ્મૃતું તું રાત્યદંત જિભે જિનું નામ
ઈ જવતો ને જાગતો જો આવી મળ્યો આમ
તો ઝબ્બ લીધો ઝાલી, હવે છોડે ઈ બીજાં,
સઈ ! અર્મી નહીં ! અર્મી નહીં !

જેટલું સુગાળવી નજરે નિહાળી રિયાં
આવતાં ને જાતાં સહુ લોક
એટલું હસીને અર્મી જૂઠી મરજદનાં
ઓઢણ ઉતાર્યાં છડેચોક !

એ જી ઊભી બજાર બીચ વીંટયો કાળો કામળો
કે ઓર કો' મલીર હવે ઓઢે ઈ બીજાં,
સઈ ! અર્મી નહીં ! અર્મી નહીં !

ઘેર ઘેર થાય ભલે વાન્યું વગોવાણીની
જીવને ના છોભ જરી યાતો,
જગના વે'વારથી વેગળો તે વહાલપનો
જોઈબૂઝી બાંધ્યો છે નાતો !

એ જી ભવ ભવનાં ભાગ લીધાં આંકી લેલાડ -
કે ચાંદલો ગમે તે હવે ચોડે ઈ બીજાં,
સઈ ! અર્મી નહીં ! અર્મી નહીં !

(‘છોળ’, પૃ. ૧૦૫)

કવિ ‘છોળ’માં (પ્રકાશન વર્ષ ૨૦૦૦) લખે છે : ‘૧૯૬૫ના સપ્ટેમ્બર દરમિયાન હું અને રોઝાલ્બા નેપલ્સમાં પરાણ્યાં. ઝાઝા અંતર અને ખર્ચની સમજી શકાય એવી બાધાને લઈ એકેય કુટુંબી એ ટાણે હાજર રહી શક્યું નહોતું. પત્ની સંગ ભારત પાછા ફરતાં, સંજોગોવસાત્, ત્રણેક વર્ષ નીકળી ગયાં. પહેલી જ વાર ઘેર આવતી પરદેશી વહુને જોવા કુટુંબ આખું ય ભેળું મળ્યું. રોઝાલ્બાને ત્યારે અંગ્રેજી આવડતું નહોતું. આમ થતી રહેતી પૂછા હું એને ઈટાલિયનમાં કહી સંભળાવતો અને એણે દીધો ઉત્તર ગુજરાતીમાં. બાપુએ સમૂજમાં સવાલ કર્યો, ‘દીકરી ! તારે ગામ કોઈ ન જડ્યો તે મારા દીકરાનો હાથ આવ્યો ?!’ સવાલને સમજતાની સાથે જ બાપુ સંગ આંખ પરોવતી એ બોલી, ‘બાપુજી ! ભાગ જતું તું મારે રસ્તે થઈ, ઓળખ્યું ને ઝબ્બ લીધું ઝાલી. હવે છોડે ઈ બીજા !’

સ્થળ-કાળ, દેશ-વિદેશ, રહેણી-કરણી, ધર્મ અને ભાષાની ભિન્નતાને સાંકળતા પ્રેમોદ્ગાર થકી નીપજ્યું છે આ વ્રજ ગીત. (વર્ષ - ૧૯૮૭)

આવા એકમેકથી ચડિયાતાં અસંખ્ય ગીતોનાં કવિ પ્રદ્યુમ્ન તન્નાએ રવિવાર, ૩૦ ઓગસ્ટ ૨૦૦૮ના, ઈટલીમાં જીવનલીલા સંકેલી લીધી. ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ના જન્મેલા ગુજરાતી ડાયસ્પોરાના આ શિરોધાર્થી સાહિત્યકાર મુખ્ય પ્રવાહના પણ એક અગ્રગણ્ય કવિ છે. એમણે રોઝાલ્બા સંગે વિધવિધ કળાપ્રવૃત્તિ પણ કરી છે. દંપતીએ ચડિયાતાં અને ખ્યાતિપ્રાપ્ય પ્રકાશનો ય

આપ્યાં છે. ભારતની અને તેમાં ય ગુજરાતના લોકજીવનની ભાતીગળ લોકકળાને વાચા આપતાં એમનાં પુસ્તકો સતત બોલકા બન્યાં છે.

એક ઉત્કૃષ્ટ કળાકાર, એક ઉત્તમ કવિ ઉપરાંત, પ્રદ્યુમ્નભાઈ તન્ના, ઘણી બધી રીતે, એક ઉમદા મનોખ પણ હતા. સભર સભર તેમ જ સમયળ હૂંફાળા પ્રવાહના નિજાંદી ભેરુ. આવા ઉખાવાળા જણનો તળપદી ટલુકો અને લહેકો હવે ઈતિહાસ બની રહેવાનો છે. એમનો ખાલીપો, આથીસ્તો, સદાય જવતો રહેવાનો છે. પત્ની રોઝાલ્બા, સંતાનો - એન્તોનેલા, નીરા ને નિહારને, વારુ, શું કહીશું ? અમે ય તમારી સંગે શોકમાં ને બંદગીમાં જોડાજોડ છીએ, તેમ જાણજો.

વિનોદ મેઘાણી, જયંત ગાડીત, નીરા દેસાઈ, મંજુ ઝવેરી, હરીશ નાગ્રેયા - ગુજરાતી મુખ્ય પ્રવાહનાં મોટાં નામો. એ દરેકને પોતાની આગવી સામાજિક નિસબત હતી અને તેને લીધે તેમનું લખાણ એક નોખી ભાત પાડતું રહેતું. તે વાંચતાં પોતીકાપાણું અનુભવાતું. આ જૂથમાં, પ્રદ્યુમ્ન તન્ના, અલબત્ત, બેસે જ બેસે.

ફેબ્રુઆરીમાં મારી બા સિધાવ્યાં. ઓગસ્ટમાં બીજાં બે નિજીઓએ લીલા સંકેલી - મંજુ ઝવેરી ને પ્રદ્યુમ્ન તન્ના. ... બહુ વસમું લાગી રહ્યું છે. મને ય એ ચેતવતા ગયાં - - ઝટ કર; સંકેલો કર; તું ય આ ભાણીનો જ વટેમાર્ગું છે. હવે તો વટેશરી ભેગી કરવા મંડ ! ક્યારેક તર્કની પેલે પાર, મનપ્રદેશમાં, વિચારોના વિધવિધ પ્રવાહો ય ઉછાળા માર્યા કરે છે. ઘર ખાલી ખાલી અનુભવું છું. તેનો ખૂણો ખૂણો પડઘાય છે. કો'ક સાદ બરકતો હોય તેમ ભણકારા વાગે છે : દીકરા, એકલી છું. બહુ વાર ન લગાડતો. જલદી આવી રહેજો, હં ને ?!

ક્યારેક જરૂરી કામે બહાર જવાનું થાય તો બા આવું જ કહેતાં ! અને અડધોપોણો કલાકથી વધુ સમય લેતો જ નહીં. તેમને આ રીતે ય રેઢાં મેલતાં શેરડા પહેલા !

વારુ, વાચકરાજી, આ પાર માતમની જાણે કે મોસમ ન બેઠી હોય તેવો ઘાટ છે ! આ બાર માસના ગાળામાં, ડાહ્યાભાઈ પટેલ, પોપટલાલ પંચાલ, વિનય કવિ, બહાદુર માંગરોળા, કુદૃસિયા સવાણી, નૂરબાનુ મણિયાર, રમણીક આચાર્યની પછીતે, હવે, દયાશંકર ત્રિવેદી, સૂર્યકાન્ત દવે, જયંતીલાલ કા. ઠાકર ‘જય મંગલ’ હાથતાળી દઈ બેઠાં છે. આ મુલકે, આશરે ૩૫ વરસની રઝડપાટ થઈ છે. અને વાણજારાની આ રઝડપાટ વેળા, આ દરેકનો મીઠો સંગ રહ્યો છે; તેમના સંગે રાજી રાજી થવાયું છે. વળી, અનુભવે જોયું છે કે આ દરેકે સમાજમાં બદલાવ લાવવા માટે નક્કર તપ કર્યું છે.

**જીવી શકું હું કઈ રીતે તમને સ્મર્યા વગર ?
પાંપણ કદીય રહી શકે મટકું ભર્યા વગર ?
- મનહર મોદી**

સન ૧૯૮૩ના અરસામાં મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’ અને રઘુવીર ચૌધરી ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના મહેમાન તરીકે બ્રિટન પધાર્યા હતા. રઘુવીરભાઈ ‘બારીમાંથી બ્રિટન’ નામે પ્રવાસવર્ણનનું એક પુસ્તક આપે છે. તે પુસ્તકમાં, ૮૨મે પાને, ‘ભારતીય તબીબો અને સાઉથ વેલ્સના ગોવાળો’ - લેખ છે. તેમાં ઈન્દિરાબહેન - શાંતિલાલ શાહ તેમ જ જનકબહેન - દયાશંકર ત્રિવેદીના સરસ ઉલ્લેખો છે. બ્રિજએન્ડનિવાસી કીર્તિદા જોશીની નોંધ અનુસાર, ૧૪ ઓગસ્ટ ૨૦૦૮ના એમનું કાર્ડિફ પાસે ન્યૂ પોર્ટ ખાતે મરણ નિપજ્યું. ગુજરાતના ધાનુલા ગામે, જન્મેલા દયાશંકર ત્રિવેદીએ કોલકોતા યુનિવર્સિટીમાંથી આરંભે એલ.એલ.બી.ની પદવી હાંસલ કરેલી. ટાગોર વ્યાખ્યાનો માટે એમને સુવર્ણ

ચંદ્રક પાણ એનાયત કરાયો હતો. યુનાઈટેડ કિંગડમ આવી એમણે કાયદાશાસ્ત્રમાં માસ્ટર્સની પદવી મેળવી અને પછી બેરિસ્ટરી પાણ હાંસલ કરેલી. ન્યૂ પોર્ટ યુનિવર્સિટીમાં કાયદાશાસ્ત્ર વિભાગમાં પરિણામે તેમની વરિષ્ઠ વ્યાખ્યાતા તરીકે નિમણૂક થયેલી. દયાશંકર ત્રિવેદી વિદ્યાર્થીઓમાં બહુ જ જાણીતા માનીતા હતા. તે ખૂબ વાંચતા. નિવૃત્તિ બાદ, હિન્દુ ધર્મગ્રંથોનો એમણે ઊંડો અભ્યાસ કરવાનો રાખેલો. હિન્દુ ધર્મ અંગે એમણે અંગ્રેજીમાં પાઠ્યપુસ્તક પણ કરેલું છે.

સાદાઈની સરળ સૌમ્ય મૂર્તિસમા પ્રાદ્યાપક ત્રિવેદી પોતાની આસ્થા અનુસાર વાર્તાલાપો આપતા અને વિધિવિધાનો ય કરાવતા. કાર્ડિફ નગરના 'સનાતન ધર્મ મંડળ' તથા 'હિન્દુ કમ્યુનિટી સેન્ટર'ના એ પહેલવહેલા મંત્રી હતા. મુખ્ય પ્રવાહની અનેક સંસ્થાઓમાં પણ એમણે સક્રિય ફાળો આપેલો છે.

'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના નેજા હેઠળ બેત્રણ વખત તેના આમ સભ્યોને લઈને કાર્ડિફ જવાનું બન્યું છે. ત્યારે ત્રિવેદી સાહેબની સંસ્થાના નેજા હેઠળ રોચક કાર્યક્રમો કર્યા છે, તેનું મીડું સાંભરણ છે. વળી, જનકબહેન તથા દયાશંકરભાઈનું આતિથ્ય માણવાની તકો ય મળી છે. એમના જવાથી બ્રિટનનો ગુજરાતી સમાજ વધુ રંક બન્યાનું અનુભવ્યા કરું છે.

સૂર્યકાન્ત અમૃતલાલ દવેએ પણ જન્માષ્ટમીને દહાડે, ૧૪ ઓગસ્ટના રોજ જીવનલીલા સંકેલી. ૪ નવેમ્બર ૧૯૨૭ના રોજ વસો ગામે જન્મેલા સૂર્યકાન્ત દવે સાથે આશરે ૧૯૭૬થી સંબંધ જામેલો. સોળ વરસની ઉમ્મરે એ આફ્રિકે ગયેલા અને ૧૯૭૨ સુધી કમ્પાલામાં ધંધોધાપો કરી ખાધેલો. સૂર્યકાન્તભાઈને સાહિત્ય અને સંગીતમાં લગની. એમના દિવંગત કાકા પ્રભાશંકર દવે જોડાજોડ પણ પરિચય કેળવાયો હતો.

'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ની સ્થાપના સમયે પ્રભાશંકરભાઈ ખજનરીપટે હતા. એમના અવસાન સુધી એમણે તે પદ જાળવેલું. સૂર્યકાન્ત દવેના પેરિવેલમાં આવ્યા નિવાસસ્થાને જ અકાદમીની વિધિવત રચના કરવામાં આવી હતી. તે દિવસ હતો ૧૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૭. અકાદમીના મકાનભંડોળ માટે પણ એમણે જ શ્રીગણેશ માંડેલા. આવા હતા તે ઓલિયા આદમી !

છેલ્લાં કેટલાક સમયથી એમને મળવાનું ઝાઝું બનતું નહોતું કેમ કે એમણે ઘરની બહાર જવાનું બહુ જ ઓછું કરેલું. મારી રહડપાટના એક સહપંથી પ્રવાસીની આ વિદાય પણ ખાલીપો સર્જી જાય છે.

જયંતીલાલ કાશીરામ ઠાકર 'જય મંગલ'ની વિદાય ડાયસ્પોરિક ગુજરાતી સાહિત્ય જગત માટે ફટકાકારી નીવડી છે. ૭ મે ૧૯૨૮ના રોજ, કાઠિયાવાડના વાંકાનેર ગામે, જન્મેલા જયંતીલાલ ઠાકરે ૮૧ વર્ષનું તપ કર્યું અને દક્ષિણ લંડનના ટુટીંગ ઉપનગરથી, ૨૫ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯ના દિવસે મોટા ગામતરે જવાનું રાખ્યું. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી એ સાજામાંદા રહેતા હતા.

બહુ નાની વયે પેટિયું રળવા મધ્ય આફ્રિકાના મલાવી મુલકમાં એ સ્થાયી થયેલા. પાઘડી પને વિસ્તરેલા મલાવી દેશના દખ્ખાણ પ્રદેશમાં, શાયર નદીને કાંઠે, હાલ ન્સાન્જા નામે મોટું નગર છે. એક દા, તે પોર્ટ હેરલ્ડ તરીકે પ્રખ્યાત. ત્યાં જયંતીલાલ ઠાકરે ધંધોધાપો આદરેલો. કહે છે કે એક બાજુ વેપાર કરતા હોય અને બીજી પા, એમને કવિતા ઊતરતી હોય ! તેમાં એમણે 'સત્યદેવ', 'ગીતગોવિંદ' અને 'નોરતા' જેવાં પુસ્તકોનું સર્જન કરેલું. આ મલાવીનિવાસ દરમિયાન ગોપાળભાઈ પી. પટેલ, ઈબ્રાહિમ ઉમ્મર રાઠોડ 'ખય્યામ' સરીખા અનેકો સાથે 'ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ, બ્લાન્ટાયર' નામે સંસ્થા ઊભી કરેલી. અંતિમ સમય સુધી 'ખય્યામ' સાથેનો ધનિષ્ટ નાતો અકબંધ રહેલો.

વરસો પહેલાં, ટુટીંગની સેન્ટ જ્યોર્જિસ મેડિકલ કોલેજને મૃત્યુ બાદ પોતાના દેહનું દાન કરવાનું, એમણે નક્કી કરેલું. દેહદાન કરનાર જયંતીભાઈનાં "ઓપિનિયન"/ Opinion

પત્ની મંગળાબહેનનાં સેવાન્યાગનો હું ય સાક્ષી છું. તેમનાં સાસુજી તથા મામાજીની સેવાશુશ્રૂષા કરવા, વરસો લગી, પતિ અને પત્નીએ વિરલ વેઠેલો. મંગળાબહેન, છેવટ લગી, બંનેની ચાકરી સારુ, વાંકાનેર રહ્યાં હતાં. આ દંપતીને છ સંતાન : ચંદ્રિકા (શશીકાન્ત દવે), શીલા, હરીન (જશુ), ભગીરથ (ભારતી), પરિમલ (જગૃતિ) તેમ જ દીના (સુનીલ મહેતા).

શોકાંજલિ

હેતનો એ જ હલકારો ચાલ્યો ગયો !
 પ્યારના જામ પાનારો ચાલ્યો ગયો !
 મુજનો રાખીને નોધારો ચાલ્યો ગયો !
 હાય ! જય મંગલ મારો ચાલ્યો ગયો !
 જેની ગઝલોમાં ગંભીરતા નીતરે !
 જેના ભજનોમાં ભક્તિનું અમૃત ઝરે !
 જામો બદલે જગતને જે ફૂલો ધરે !
 ડંખ કંટકના ખાનારો ચાલ્યો ગયો !
 પ્યારની ભાવનાઓ વિષય થૈ ગઈ;
 શાયરી મારા માટે સીતમ થૈ ગઈ;
 જિંદગી મારા માટે જાખમ થૈ ગઈ;
 ગીતગોવિંદ ગાનારો ચાલ્યો ગયો !
 હૈયું હીબકા ભરે તો કલો શું કરું ?
 મોહું મતમ કરે તો કલો શું કરું ?
 આંખ આંસુ સરે તો કલો શું કરું ?
 મારો વ્યાકુળ વાણુઝારો ચાલ્યો ગયો !
 ખાસ 'ખય્યામ'ને ખોટ એની પડી;
 યાદ આવે છે એ બસ મને હર ઘડી;
 એટલે ગુંથીને આંસુઓની લડી;
 પ્યારની પૂજા કરનારો ચાલ્યો ગયો !

- 'ખય્યામ'

'જય મંગલ' સાહિત્યનો જીવ. એમણે વાર્તાઓ આપી છે. તેની સગડ અકાદમીના "અસ્મિતા"ના અંકો આપે છે. એમણે ગીતો, ગરબીઓ અને ભજનો ય લખ્યાં છે. વળી, 'આશિક' ઉપનામે અસંખ્ય ગઝલો લખી છે. એક અંદાજ પ્રમાણે તેનો જ આંક આશરે ત્રીસેક હજાર થઈ શકે છે !

વાંકાનેરના દિવસોમાં જેમ જયંતીભાઈએ જાહેરજીવનમાં સક્રિય ભાગ લીધેલો, તેમ ૧૯૭૭માં બ્રિટન સ્થાઈ થયા ત્યારથી, અહીંના જનજીવનમાં ય સક્રિયતા જાળવેલી. "ગુજરાત સમાચાર"માં મારે છૂટા થવાનું બન્યું એ પછી, વેમ્બલીમાંથી "નવજીવન" શરૂ કરેલું. સંજોગોવસાત ત્યાં લાંબું ટકી શકાયું નહીં અને 'જય મંગલ' મારા પછી તંત્રીપદ જાળવેલું. તેમ "ગુજરાત સમાચાર"માં પણ બે'ક વાર તે સંપાદકપદે રહેલા. આ બંને જગ્યાએ એમના તંત્રીલેખો તલસ્પર્શી, વિશ્લેષક અને દીર્ઘસૂત્રી રહેતા. આવું છતાં, એમના એ લખાણો વાંચવાને સારુ રોચક જાણાતાં. આજે, કમનસીબે, આની સરિયામ ખોટ છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની પ્રવૃત્તિઓમાં એ પહેલેથી સક્રિય હતા. પરંતુ મોટે ભાગે અમારી વચ્ચે એકમતી સંધાતી નહોતી. એક વખત પ્રમુખપદની ચૂંટણીમાં એ ઊભા રહેલા અને યોગેશ પટેલ એમના હરીફ હતા. યોગેશભાઈ વિજિતા બનેલા. પાછળથી દેખીતા અનેક કારણોએ ડાહ્યાભાઈ પટેલ સહિતનો ઝમેલો સાહિત્યની એક નવી 'દુકાન' માંડીને બેઠેલો ! ડાહ્યાભાઈ પ્રમુખ બનેલા

માનવજીવનના ઈતિહાસમાં ડોકિયું કરતાં એક વાત નિશ્ચિત સમજાઈ કે માનવી હંમેશાં ઉત્સવપ્રિય રહ્યો છે. તનમનનાં સુખશાંતિ માટે આકર્ષાયેલો રહ્યો છે. એ ન્યાયે ઘણાં સમયથી અમે પણ વિચારતાં હતાં કે કોઈ એવા અનોખા પ્રવાસે જઈએ જ્યાં કોઈ જુદી જ દુનિયાનો અનુભવ થાય અને આનંદ માણી શકાય. મિત્રો પાસેથી જાણવા મળતું કે હાલમાં દરિયાઈ સફર (Cruise) ખૂબ આનંદદાયક, આલ્લાદક અને વળી સલામતીવાળી હોય છે. વિચાર્યા પછી તપાસ કરતાં, અમે કેરેબિયન ટુર લેવાનો નિર્ણય કર્યો. ૩૮ દિવસની જહાજમાં મુસાફરી છેક બ્રાઝિલના જંગલોમાં એમેઝોન નદીમાં પણ લઈ જાય ! જહાજ વળી લગભગ તેર ટાપુઓ પર ઊભું રહેવાનું હતું. ૨૩ દિવસ તો દરિયામાં જહાજ પર કાઢવાના હતા અને બીજા ૧૩ દિવસ ટાપુઓ પર ફરવાનું હતું. એટલે આખાંયે સફરની માહિતીવિગતો બે ભાગમાં વહેંચી નાખી છે. પહેલા ભાગમાં ટાપુઓ વિષેની માહિતી અને બીજા ભાગમાં જહાજ પર દિવસો કેવી રીતે વિતાવ્યા, તે વિષે લખાણ કર્યું છે.

અને 'જય મંગલ' ઉપપ્રમુખ. પરંતુ આ સંસ્થાની જીવાદોરી છ માસથી લંબાઈ નહોતી ! આ સંસ્થાને ચંદ્રકાન્ત બી. પટેલ, મણિલાલ ડા. પટેલ તેમ જ સુભાષ પટેલોનો, દેખીતા કારણોવસાત, ટેકો રહેલો, એમ સ્મરણ છે. આ અને બીજી બધી વિગતમાહિતીઓ, અબીહાલ, મંજૂષામાં અકબંધ રાખી છે. હવે પછી, તેને સંભારણાં રૂપે, પ્રગટ કરવાનો ય મનસૂબો પાકો કીધો છે.

આશરે બે'ક દાયકાના સમયગાળાથી જયંતીભાઈ પક્ષાઘાતની અસર હેઠળ હતા. પત્ની મંગળાબહેન અને સંતાનોએ ઉમદા સેવાયાકરી કરી એમને કરેંધે કરેલા. અકાદમીના અને "ઓપિનિયન"ના અનેક અવસરોમાં પરિવારસહ સામેલ પણ થતા. અમારી વચ્ચે અંગત સંબંધ મીઠોમધૂરો જ રહેલો. દક્ષિણ લંડનની મુલાકાતે જતો હોઉં અને 'જય મંગલ'ને મળાયાં ન હોય તેવા બહુ ઓછા અવસરો છે. ગયો હોઉં ત્યારે હેતના ટેભા જ એમણે લીધા હોય. સૌને ખડે પગે રાખી મને પ્રિય ચૂરમું રંધાવ્યું જ જાણ્યું હોય.

હવે જયંતીભાઈ ઠાકર નથી. મારે સારુ એક બેઠક સાવ જ ઊઠી ગઈ છે. સાહિત્યની એક સરવાણી હવે અ-દીઠી બની બેઠી છે. માંહલકોર જબ્બર સોસ પડે છે. બોલ્ટનના શાયર સિરાઝ પટેલ 'પગુથન્વી', મોસ્કોનિવાસી અનુવાદક અનુભવ સવાણી, શિપલીવાસી કવિ ફારુક ધાંચીને ય 'ખયામ'ની જેમ વ્યાકુળતા વસી છે. 'ખયામ' કહેતા હતા : એમના આખરી દિવસોમાં મારા સાથે ઘરોબો વધારી દીધો અને તેનું સ્મરણ હૈયાને ચીરી નાંખે છે. નાદુરસ્ત તબિયતના હિસાબે એ ક્યાં ય બહારે નીકળતા નહીં. પરંતુ મારા અનુરોધથી મારા પુસ્તકના વિમોચન માટે હરીનને લઈને લથડતી હાલતે પણ એ કોયડન આવેલા. મને પ્રોત્સાહિત કરેલો. એ સમારંભના બે સમાહ પછી, પાછા, મંગળાભાભી અને હરીનને લઈને મારે ઘેર મને બિરદાવવા આવેલા ! એ અમારી છેલ્લી મુલાકાત.

વારુ, આ દરેકને, આપણા સહુની, ભીની ભીની લાગણીઓવાળી, વિદાયવંદના હજી. આમીન !

પાનબીડું :

મૃત્યુ એ આપણા સમસ્ત જીવનને આવરી લેતી ન ખાળી શકાય એવી સર્વોપરી ઘટના છે. ફોઈડ કહે છે કે મૃત્યુ પ્રત્યેનું આપણું વલણ સીધું સરળ નથી. જાહેરમાં અલબત્ત આપણે કહેતા હોઈએ છીએ કે, મૃત્યુ એ તો જીવનનું ખૂબ જ સ્વાભાવિક પરિણામ છે વગેરે, પણ વાસ્તવમાં આપણે એ રીતે વર્તીએ છીએ કે જાણે આપણે કદી મરવાના નથી. આપણે આપણા મૃત્યુની હકીકતને ઢાંકી દેવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આપણા પોતાના મૃત્યુની કલ્પના કરવી આપણે માટે અશક્ય છે અને જ્યારે એવો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે પણ આપણા

એટલાન્ટિક અને કેરેબિયન દરિયાની સંપૂર્ણ માહિતી અમને P & O તરફથી મળેલી, અને એજન્ટ ટોમસ કૂક મારફત બુકિંગ કરાવી, ૨૦મી ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૭ના સંધમ્પટન બંદરેથી બપોરે બાર વાગે અમે ઉપડયા. અમને મૂકવા અમારા મિત્ર, પરિમલભાઈ અને અતુલ આવેલા. બંદરે ઉતર્યા એવા જ રસ્તો ઓળંગતી વેળા જહાજના હેલકરીઓએ (પોટર્સ) સામે આવી અમારો સામાન લઈ લીધો. Reception તરફ અમે વળ્યાં અને માત્ર દસપંદર મિનિટોમાં જ અમે જહાજ પર હતાં ! કશી જ ખટપટ નહિ. સામાનના વજનનો પ્રશ્ન પણ નહોતો. જેટલી ચીજી લેવાય તેટલી લો ! જહાજમાં દાખલ થતાંની સાથે જ અમને ઓળખપત્ર [identity card] આપવામાં આવ્યું. અંદર સર્વે crews (ખલાસીઓએ)એ અમારું હસતા મુખે સ્વાગત કર્યું. બધાં મુસાફરો પણ એકબીજાને 'હલો હલો' કરતાં એકબીજાને આવકારતાં જહાજમાં પ્રવેશ કરતા રહ્યાં - એક crew મેમ્બરે સૌને હાથમાં Gel આપી, હાથ સાફ કરાવી, લન્ય લેવા જવાનું સૂચન કર્યું. અને અમે પછી એક વિશાળ હોલમાં, સ્વચ્છ તેમ જ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલાં ખુરશી ટેબલ પર ગોઠવાયાં. અમારા ટેબલ પર તો સ્કોટલેન્ડથી આવેલ એક યુગલે વાતો શરૂ કરી દીધી ! એમની આ રીતે જહાજની આ દસમી મુસાફરી હતી.

પરવારી સૌ કોઈ પોતપોતાની કેબિન તરફ રવાના થયાં. કેબિનમાં અમારો સામાન વ્યવસ્થિત રીતે મૂકાઈ ગયો હતો. કેબિનમાં થોડુંક વ્યવસ્થિત કરી અમે જહાજમાં આંટો મારવા નીકળ્યાં. નાનું પણ આધુનિક સુવિધા સાથે બંધાયેલું આ જહાજ કાંઈક અનેરો અનુભવ કરાવતું હતું. જાતજાતના મોટી સુશોભિત ફ્રેમોમાં મૂકેલાં કલાત્મક ચિત્રો, સિનેમાઘરો, સ્વિમિંગપૂલ, ફેસ્ટિવલ હોલ, કોન્સર્ટના જાજરમાન હોલ, સ્મતગમતનાં સાધનો અને તેની સ્પેશિયલ જગ્યાઓ, નજરે પડ્યાં. લિફ્ટમાં મુસાફરો ચડીતર કરતા હતા. સ્ટીમર ઉપડવાના સમયે સૌ ડેક પર ચઢીને સંધમ્પટનના કિનારે ઊભેલા સેવકોને 'આવજો આવજો' કહેવા લાગ્યાં. કિનારે બેન્ડવાળાઓએ બેન્ડવાજાં વગાડી પોતાના મૃત્યુની કલ્પના કરવી આપણે માટે અશક્ય છે અને જ્યારે એવો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે પણ આપણા મૃત્યુના પ્રેક્ષક તો છેવટે રહીએ જ છીએ. એટલે મનોવિશ્લેષણ તો કહે છે કે અંતરતમમાં તો કોઈ પોતાના મૃત્યુમાં માનતું નથી, બીજી રીતે કહેવું હોય તો દરેકને પોતાના અમરત્વની ખાતરી છે. ત્યારે બીજી બાજુ, આપણે ત્રાહિત માણસના કે દુઃસ્મનના મૃત્યુને માન્ય રાખીએ છીએ અને આદિમ માણસની જેમ જ વાસ્તવમાં એમને મારી નાખતા નથી, પણ એમના મૃત્યુ માટે જરૂર વિચારીએ છીએ અને ઈચ્છા રાખીએ છીએ

બુદ્ધે કહ્યું છે કે, 'એક જાણભર પણ તમને સર્વ વસ્તુઓ જાણભંગુર - વિનાશી છે એમ બેસી જાય તો ઘણી મોટી વસ્તુ બને. જે ઉદ્ભવે છે એનો વિલય છે ... જાણભંગુરતાની સમજણ એ જ આપણી સલામતી છે.' એક વાર્તા ઝાંખી ઝાંખી યાદ આવે છે. કોણે લખી હતી એ કશું યાદ આવતું નથી, પણ એક બુઢ્ઢી મા ગુમાયેલી પુત્રી પાછી આવશે એ આશા સેવતી તીવ્રપણે એને ઝંખ્યા કરે છે અને રોજ રોજ રાહ જાતી તાણ અનુભવતી હોય છે. પછી એક દિવસ કોઈ હિમ્મત કરીને એને કહી દે છે કે એ તો મૃત્યુ પામી છે. બધાને એમ હતું કે એ સાંભળીને ભાંગી પડશે. પણ એથી ઉલટું એ એકદમ શાંત થઈ ગઈ. એક વખત વાસ્તવ જેવું છે એ સ્વીકારો કે મન વલાખાં મારતું અટકી જાય અને શાંત થઈ જાય.

- મંજુ ઝવેરી

(પ્રતિસાદ'માંથી)

સદ્ભાવ : "નયા માર્ગ", ૧૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૯

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

અમને સૌને વિદાય આપી. સાંજનો સમય થવા આવ્યો હતો, ઠંડો પવન ફૂંકાતો હતો તેથી વધુ વાર તુતક (ડેક) પર ઊભા રહી ન શકાયું. સૌની સલામતી માટે જહાજના એક મોટા હોલમાં, દરિયામાં તોફાન કે અકસ્માત થાય ત્યારે શું કરવું તે વિષે પ્રયોગ કરી બતાવાતો હતો. અમે સૌ મુસાફરોએ પણ બતાવ્યા પ્રમાણે જોકેટ વગેરે પહેરી અનુકરણ કર્યું. આવતા એક બે દિવસોમાં દરિયો હિંદોળા લેશે, એવું કમાનનું સૂચન થયું ! અને થયું પણ એમ જ. બ્રિટિશ ચેનલની બહાર નીકળતાં જ વાવાઝોડું (હરિકેન) નડ્યું. ઘણાં મુસાફરો તો બેંક દિવસ સુધી કેબિનમાં જ રહેલા ! અમારી પણ એ જ હાલત થઈ. અને એમ પણ લાગ્યું કે આ મુસાફરી ભારે પડવાની. ત્રીજા દિવસે Medical Centreમાં ફોન કર્યો - નર્સે આવી ઈન્જેક્શન આપ્યું. જહાજ ડોલવાથી ચક્કર આવે, ઊભા પણ ના થવાય એવી હાલત થઈ જાય. અમે બંને જાણુ દવા લીધા પછી સ્વસ્થ થયાં અને રાહત અનુભવી. અમે જોયું, ઘણા મુસાફરોએ હાથે, પગે, ખભે પાટા બાંધેલા.

૨૪મીએ સવારે અમે પહેલો ટાપુ મેદીરા [Madeira] જોયો. જહાજ ઉપરથી જ Shore Excursionની ટુર ગોઠવીએ તો ખૂબ સલામતીભરી અને માહિતીપૂર્ણ થઈ શકે. એ જાણુ પછી બધા જ ટાપુ પરની સફર અમે Receptionમાં જઈને ગોઠવી લીધી. આ ટુરને વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવનારી બહેનો ખૂબ હોશિયાર અને well - organised હતી. બધાં મુસાફરોને આગલે દિવસે બિલ્ડો (badge) મળતો. સમયસર અમુક સ્થળે હાજર રહેવાનું સૂચન થતું. ટાપુ પર એક જ દિવસ જહાજ રોકાવાનું હોય એટલે ત્યાંના બધાં જ જોવાલાયક સ્થળો જોવાનું અશક્ય હતું. તેથી સૌ પોતપોતાની ઈચ્છા અનુસાર શક્તિ પ્રમાણે સ્થળની પસંદગી કરતાં. કેટલીક જગ્યાઓ ચઢાણવાળી, ઘાણું ચાલવાની તેમ જ ઢોળાવવાળી હોય, તેથી પસંદગી કરવામાં સાવચેતી રાખવી જરૂરી બનતી. મારા પગની મુશ્કેલીની વાત અમે વ્યવસ્થા કરનાર બહેનોને કહેલી તેથી કાયમ દર વખતે કોચમાં બેસવાની સીટ અમારી રિઝર્વ રહેતી ! ડ્રાઈવરની પાછળ જ સીટ અમારી રહેતી !

કાન્તાબહેન અને પ્રભાકાન્તભાઈ પટેલ

મેદીરા ટાપુ પર અમે કેબલ કારની રાઈડ લીધેલી. આ ટાપુનું પાટનગર ફ્રનચાલ નામે ઓળખાય છે. ઓસ્ટ્રિયન કંપનીએ આ કેબલકાર બંધાવી છે. આ ટાપુ આન્ટલાન્ટિક મહાસાગરમાં આવેલો પોર્ટુગીઝ ટાપુ છે. ખાસ કરીને એના ફૂલછોડ અને વાઈન માટે તે પ્રખ્યાત છે. Bird of Paradiseના છોડ જ્યાં ત્યાં જોવા મળે ! કેબલકારની ટ્રીપ Monte નામના ઊંચા પર્વત સુધી લઈ જાય છે. કેબલકારમાંથી અમે મેદીરા ટાપુના ઘણા ફોટા લીધા. વહેલી સવારે સૂર્યનારાયણના કિરણો પર જૂલતાં મેદીરાના સુંદર રીતે બાંધેલા ઘરોનું દૃશ્ય ખૂબ રળિયામાણું લાગતું હતું. ત્યાર પછી અમે Tobaggon Ride માં બેઠાં. આ એક ગજબની રાઈડ હતી. ઈ.સ. ૧૮૫૦થી આ રાઈડ શરૂ થઈ છે. પહેલાં તે transport માટે વપરાતી. ક્લાકના ૪૮ માઈલની ઝડપે તમને ગાડા જેવા વાહનમાં બેસાડી લઈ જાય. અને આ ગાડાને પૈડા જ ના હોય ! સ્ટિયરિંગ પણ ના હોય ! સુંદર વસ્ત્રપરિધાન કરેલા બે યુવાનો તમારી પાછળ ઊભા રહી, પગેથી જ ગાડું

હંકારે ! વાંકાંચૂંકા રસ્તા પર, સખત ઢોળાવવાળા રસ્તે તેઓ પૂરઝડપે ગાડું હાંકે ! પગેથી ઠેસ મારી ચલાવે. આ રાઈડ ખૂબ જ રોમાંચક અને ઉત્તેજક (thrilling & exciting) લાગી. આ બે યુવાનોને સ્વાભાવિક બક્ષિસ આપી, અમે એક વાઈન લોજમાં આવ્યાં. સાવ નાની નાની પ્યાલીઓમાં તમને મેદીરા વાઈન ચખાડે. ત્યાંથી બે બોક્સ સેમ્પલ તરીકે ખરીદ્યાં - શેરડીમાંથી બનાવેલો આ વાઈન - મેદીરાવાઈન - દુનિયામાં ખૂબ પ્રખ્યાત છે.

બીજી માર્ચે તો અમે સેન્ટ માર્ટેન Saint Maarten નામના ટાપુએ ઊભા રહ્યાં. આ ટાપુ બે દેશોના તાબામાં છે. હોલેન્ડ અને ફ્રાન્સ. સન ૧૬૪૫થી એમના કબજામાં આ ટાપુ આવેલો. કોચની વ્યવસ્થિત ગોઠવણથી અમે કોચમાં આ ટાપુની સફર નીકળ્યાં. આ ટાપુ એના રળિયામાણાં દરિયા કિનારા (બીચ) માટે પ્રખ્યાત છે. બંને સરકારો એક જ દિવસે વર્ષમાં એકવાર એમનો Special Day ઊજવે છે. આ ટાપુ પર વાંકાંચૂંકા રસ્તા પણ એટલા સુંદર રીતે બાંધ્યા છે કે મોટરકાર - કોચ વગેરે વાહનો સહેલાઈથી ફરી શકે છે. ખૂબ જ વિશાળ ખેતરોમાં અમે શેરડીનાં વાવેતર જોયાં. કેળાંની લૂમોને વાદળી રંગના કપડાંથી ઢાંકી દે છે. ત્યાં અમે open-air-Market પાસે ઊભા રહ્યાં -ત્યાંના સ્થાનિક માનવીઓ નાની નાની હાટડીઓ બાંધી રંગબેરંગી કપડાં, દરદાગીના, હાથે બનાવેલાં રમકડાં વગેરે વેચે છે. ત્યાંની સાંકડી ગલીઓમાં Duty-free દુકાનો અને અનેક રેસ્ટોરન્ટો જોઈ. બંને ફ્રેન્ચ અને હોલેન્ડની ટેકરીઓ સાથે સાથે જ છે. એક માત્ર પથ્થરના Monumentથી સ્મૃતિચિહ્ન રૂપે, સ્મારક તરીકે બંને ટાપુ જુદા પડતા દેખાય છે. Mariget એ ફ્રેન્ચ વિસ્તારનું મુખ્ય મથક છે. જ્યારે ડચ ટાપુ માટે Cole Bay Hill છે. બંને ટાપુઓની સફર ખૂબ આનંદદાયક રહી. થોડી થોડી વારે કોચનો ડ્રાઈવર કોચને ઊભો રાખી, અમને સુંદર દૃશ્યોનાં ફોટા લેવાનું સૂચવે. આ ટાપુ પર જ્યાં જઈએ ત્યાંથી અમારું જહાજ નજરે પડતું ! ત્યાર પછી, અમે ૧૭મી સદીમાં બંધાયેલ જૂનાં fishing villageની ય મુલાકાત લીધી.

વળતે દિવસે, ત્રીજી માર્ચના દિવસે, Martinique (મારટિનીક્યુ) નામના ટાપુએ પહોંચ્યાં. કહે છે કે સને ૧૫૦૨માં કોલંબસ અહીં ઉતરેલો. તેના પોતાના કરેલાં ચિત્રકામોનું મ્યુઝિયમ જોયું. ૧૯૦૨માં આ ટાપુ પર જવાળામુખી ફાટી નીકળ્યો હતો, ત્યારે ૩૦,૦૦૦ માણસો માર્યા ગયેલા. માત્ર એક કેદી જે ભૂગર્ભ(underground)માં હતો તે બચી ગયેલો ! તેનું ચિત્ર અમે મ્યુઝિયમમાં જોયું. એ પર્વતની તળેટીમાં બીજું નાનું ગામડું ય જોયું. ત્યાંના ફૂલછોડો, પાણીનાં ઝરણાં અને બાગબગીચાનાં વાવેતર જોયાં. અહીં એક (૧૮મી સદીમાં બંધાયેલ) ઐતિહાસિક સ્થળે લન્ય માટે ઊભા રહ્યા. ત્યાં અમને આપણું શાકાહારી ખાવા તો ના જ મળ્યું. પણ soft Drink લીધું; અને અમારાં બહેનો કુસુમબહેન અને ઈન્દુબહેને ભાથું બાંધી આપેલું તે ફરસી પૂરી અને મેથીના વડાં સાથે લાવેલાં તે ખાધાં. ત્યાંનું ખાસ કરેબિયન લન્ય સૌએ માણ્યું. થોડો થાક ઉતારી Rum Punch અને Wineનો ઘૂંટડો પીધો ! અહીં Sainte Marieની Wine Factory જોઈ. અહીંથી અમે Rum-Wineની ખૂબ જાણીતી બે બોટલો ખરીદી. આ સ્થળે મ્યુઝિયમમાં સુકાઈ ગયેલા પાંદડાઓમાંથી અદ્ભૂત રીતે કરાયેલી જુદા જુદા હાવભાવ અને અભિનય કરતી ઢીંગલીઓ - પૂતળીઓ અંગ્રેજી પહેરવેશમાં બનાવેલી જોઈ ! એની અદ્ભૂત કલાકૃતિ આંખને ખરેખર આંજ દે તેવી હતી. કાયના કેસેટોમાં એની જાળવણી કરાઈ છે. આપણા દેશમાં પીપળાના સુકાઈ ગયેલાં પાન પર ચિત્રકામો થતાં જોયાં છે. આ તો મનુષ્યદેહ ધરાવતી સ્ત્રીઓને સુકાઈ ગયેલા પાનમાં વળેલી જોઈ, હસ્તકલાની કારીગરી પ્રત્યે આપણને માન ઉપજ્યા વિના ન જ રહે.

૪થી માર્ચે અમે ગ્રેનેડા (Grenada) ટાપુ પર આવ્યાં. કોલંબસે આ ટાપુ શોધેલો. બ્રિટિશરો આવ્યા, ફ્રેન્ચ આવ્યા ત્યાંના મૂળ વતનીઓ (નેટિવો) સફેદ ગોરાને જુએ તો મારી નાખતા. ૧૮મી સદીથી બ્રિટિશરોએ અહીં વસાહત શરૂ કરેલી. છેવટે ૧૯૭૪માં આ ટાપુને સ્વતંત્રતા મળી. આ ટાપુ "Isle of spice" તરીકે ઓળખાય છે. ૨૦૦૪ની સાલમાં હરિકેને આ ટાપુને વિખેરી નાખેલો. ફરી આ ટાપુને જીવનદાન મળ્યું. નવાં નવાં મકાનો અને વસાહતો શરૂ થઈ, અને ટાપુ ઝળકી ઊઠ્યો. ST. George એનું મુખ્ય શહેર છે. જયફળ, તજ, લવિંગ, કોકો,

કાળા મરી વગેરે જાતજાતનાં તેજાનાનાં વાવેતર આ ટાપુ પર થાય છે. ત્યાંની દુકાનોમાંથી આ મસાલા ખરીદી શકાય છે. ઉપરાંત કેરી, પપૈયા, કેળાં વગેરે ખૂબ જ પ્રમાણમાં અહીં ઊગે છે. અમારા કોચનો ડરાઈવર ખૂબ જ કુશળ હતો. ચલાવતો જાય અને ટાપુ વિષે માહિતી આપતો જાય ! એણે કહ્યું કે દસ મહિનામાં બે વાર હરિકેને આવીને ટાપુને ખલાસ કરી નાખેલો. ઘરોનાં છાપરાં ઊડી ગયેલાં. જેમાનાં કેટલાક હજુ સુધી સુધારી શકાયા નથી. એણે પોતાનું મકાન ભાંગ્યુંતૂટ્યું બતાવ્યું. તેની સ્ત્રી અને બાળકોને બતાવ્યાં. રસ્તે જતા ઊભા રહી, કોકોનું ફળ લાવી, તોડીને બતાવ્યું 'ગવર્નમેન્ટ હાઉસ' પાસેથી પસાર થઈ, સેન્ટ જ્યોર્જ નામે પાટનગર પાસેથી પસાર થયા. ત્યાંના સ્થાનિક માનવીઓ ઘાંસની લાંબી લાંબી સળીઓમાંથી જુદા જુદા સાધનો, છાબડીઓ (બારકેટો), બેગ, હેટ, ટેબલમેટસ વગેરે બનાવે છે, તેની અનેક હાટડીઓ જોઈ. જવાળામુખીની (વોલકેનો) ટેકરી ૧૯૦૦ ફીટ ઊંચી છે તે નિહાળી. તેની આસપાસ ફરી, અમે અન્નાડેલ ફોલ્સ (Annandale Falls) પાસે આવ્યાં. ખીણમાં નીચાણવાળી જગ્યાએ ઊતરી, અમે ધોધના ફોટા લીધા. આજુબાજુ હરિયાળી ઝાડીઓ જ ઝાડીઓ. ત્યાંનું શાંત વાતાવરણ ખૂબ આલ્પલાદક હતું. સમયના અભાવે ત્યાં વધુ રોકાઈ શકાયું નહીં. પાછા વળતાં ડરાઈવરે નવું બંધાયેલું ક્રિકેટ સ્ટેડિયમ પણ બતાવ્યું. ચીની સરકારે આ સ્ટેડિયમ બંધાવવામાં મદદ કરેલી છે.

છઠ્ઠી માર્ચે દૂરથી ડેવિલ્સ આઈલેન્ડ (Devil's Island) પાસેથી પસાર થયા. ફ્રેન્ચ લોકોના તાબામાં આ ટાપુ સો વર્ષથી પણ વધારે રહેલો. એ સમય દરમિયાન સાત હજાર ગુનેગારોને ફ્રાન્સમાંથી દેશનિકાલ કરી આ ટાપુ પર લાવવામાં આવેલા. ખૂબ ફૂરતાભરી સજા ફટકારતી. દસમાંથી એક બચી જતો, બાકીનાએ કદી ફરી ફ્રાન્સ દીકું નથી ! આ ટાપુને આથીસ્તો 'ડેવિલ્સ આઈલેન્ડ' (શેતાનનો ટાપુ) કહેતા હશે ! આ ટાપુ આ કારણસર ખૂબ જાણીતો થયો છે. જહાજની મુસાફરી કરનાર મુસાફરો આ ટાપુની મુલાકાતે ખાસ આવે છે. આઠ માર્ચે સાન્તારેમ - Santarem (Brazil) ગામે ઊતર્યાં. આ શહેર દક્ષિણ અમેરિકામાં બ્રાઝિલ મુલકના પારા પ્રાન્તમાં, ટાપાજોઝ અને એમેઝોન નદીઓ જ્યાં મળે છે ત્યાં આવેલું છે. સાન્તારેમ બ્રાઝિલિયન એમેઝોનનું ત્રીજું મોટું ગામ છે. વહેલી સવારે અમને 'રિવર બોટ'માં (હોડીમાં) બેસાડી ટાપાજોઝ (Tapajos) નદીમાં સહેલ કરાવી. આ નદીનું પાણી આકાશી ભૂરું છે અને એમેઝોન નદીનું ભૂખરું, રેતીવાળું છે. આ બંને નદીઓ ભેગી થયા વિના, સાથે સાથે વહે છે.

ત્યાંથી અમે સફર કરતાંકરતાં માર્કા (Maica) સરોવર આવ્યાં. આ સરોવર ચોપાસ ગાઢ જંગલ છે. નસીબદાર હોઈએ તો જુદા જુદા પક્ષીઓ અને નાનાં નાનાં જળચર પ્રાણીઓ જોવાં મળે. ત્યાંના જન્મેલ માનવીઓને માછલી પકડતાં (fishing) જોયાં. તેમના ફોટા લીધા. તેમનાં ઘરો લાકડાનાં છે અને પાણીથી થોડાં ઊંચા બાંધેલાં છે. ઘરોનાં છાપરાં નાળિયેરીનાં પાંદડાઓથી ઢંકેલાં જોયાં. આવાં ઘરોની પાછળ બગીચા કરી, વાવણી કરે છે. આ બધા ઘરો floating - તરતાં હોય છે. એક જગ્યાએ અમારો ભોમિયો (ગાઈડ) fishing કરવા લઈ ગયો. બોટ ઊભી રાખી, બધાને દોરી અને લૂક આપ્યાં. કેટલાકે માછલીઓ પકડી. ભોમિયાએ તેને શેકીને ચાખવા આપી. અમે તો પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં અને માફી માંગતાં આ દૃશ્ય, બસ, જોયા જ કર્યું ! ભોમિયો કહેતો હતો કે આ લોકોએ શિક્ષણ બિલકુલ લીધું હોતું નથી. માત્ર માછલી પર એમનો નિર્વાહ ચાલે છે. એમ કહેતાં એ ગાઈડની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. થોડી ક્ષણો એ આગળ બોલી ના શક્યો. બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવું એ પણ માનવતાની જ એક નિશાની છે ને? આને વૈષ્ણવજન ના કહીએ તો શું કહીએ?

નવમી એ સવારે અમે પેરિન્ટાઈન્સ - Parintins (Brazil) આવ્યાં. આ શહેર ૧૭૯૩માં સ્થાપાયેલું, અને એના કલાત્મક વાર્ષિક ઉત્સવો માટે દુનિયામાં તે જાણીતું છે. એમેઝોન નદી પર તે વસેલું છે. વાહનવ્યવહાર માટે નાની મોટી હોડીઓનો ઉપયોગ થાય છે. બ્રાઝિલમાં Boi-Bumba નામના એમનાં સાંસ્કૃતિક લોકનૃત્યો (ફોક ડાન્સ) ખૂબ પ્રખ્યાત છે. જૂન મહિનામાં આ ઉત્સવ મોટા પાયા પર ઉજવાય છે. ખૂબ ઝાકઝમાળ પીંછાનાં વસ્ત્રો, આભૂષણો અને રંગબેરંગી પીંછાનાં વસ્ત્રો પહેરી ત્યાંના વતનીઓ ઉત્સવ ઉજવે

છે. તેમનું વિશિષ્ટ પ્રકારનું તાલબદ્ધ, લાક્ષણિક સંગીત ઢોલક સાથે વાગાડી નાચે છે. પ્રત્યેકના મુખ પર અનેરું હાસ્ય અને ખુમારી જોવા મળે છે. આ નૃત્ય અને સંગીતનો શોર પારીનટીસના બહોળા વાતાવરણમાં ગાજી ઊઠે છે. ખાસ કરીને બે જૂથ સામસામે હરીફાઈ કરે ત્યારે જોવાનો આનંદ અનેરો આવે છે. આવો Boi-Bumba Folk-Loric Show જોવાની અદ્ભૂત તક અમને સાંપડી. Carnival Festivalની જેમ લગભગ દોઢ બે કલાક સુધી એમણે નૃત્ય કર્યું. અમે સૌ ગોળ ફરતા બાંધેલા સ્ટેડિયમમાં ખુશીઓમાં બેસી ગયેલાં. આ લોકોને એમની સંસ્કૃતિ પ્રત્યે ખૂબ ગૌરવ હોય છે. મોટા જજરમાન શણગારેલાં વાદ્ય, પોપટ, ગરુડ, આખલાને રંગબેરંગી પીંછાથી સજ્જ કરી - તેમાંથી કોઈ માનવી ઊતરી નૃત્ય કરે છે. પ્રત્યેકના મુખ પર ખુશાલી છાઈ રહેલી દેખાય છે. નૃત્ય ચાલતું હતું ત્યાં એક કલાકાર ભાઈએ મારો હાથ ઝાલી, ઊઠવા સૂચન કર્યું ! કેવો અનેરો અવસર ! મેં શો શરૂ થતાં પહેલાં પીંછાનો મુગટ ખરીદ્યો હતો અને માથે પહેરી પણ લીધો હતો. મેં તો ઊઠીને એ ભાઈ સાથે થોડીક મિનિટો નૃત્ય કર્યું. આવડે એવું સ્તો ! પ્રભાકાન્તે આ દૃશ્યના સુંદર ફોટા અને મૂવી લીધાં. નૃત્યના અંતે અમે એ કલાકારો સાથે ફોટા લીધા - આમ જીવનનો અનેરો લલાવો અને આનંદ માણ્યો.

દસ, અગિયાર અને બાર માર્ચના દિવસો દરમિયાન, અમે મેનેઅસ - Manaus (Brazil) એમેઝોનાસ પ્રાન્તનું મુખ્ય શહેર છે ત્યાં ઊતર્યાં. આ શહેર એમેઝોન નદી અને રીઓ - નેગ્રો નદીઓ પર વસેલું છે.

આ શહેરની વસ્તી 1.8 મિલિયનની છે, અને ૧૬૮ માઈલ દરિયાથી દૂર છે. આ નદીના કિનારે કિનારે મોટા ઔદ્યોગિક મકાનો બાંધેલા છે. ત્યાં oil refinery છે. હોડીઓનાં સમારકામ માટે મોટાં કલકારખાનાંઓ છે. તેના કિનારે જૂનું fishing harbour છે. ખાસ કરીને આ શહેરમાં ખૂબ પ્રખ્યાત થયેલ અદ્ભૂત ઓપેરા હાઉસ છે. પોર્ટુગીઝ લોકોએ પહેલું આ શહેર સર કરેલું. આ શહેરનો કિનારો તરતો છે. ૧૯૭૬માં અહીં એરપોર્ટ થયા પછી ટુરિસ્ટ center તરીકે મેનેઅસ પ્રખ્યાત થયું. રીઓ - નેગ્રો નદી ૧૨૪૦ માઈલ લાંબી છે. અને તે ગુયાના, વેનેઝૂલા અને કોલંબિયામાં થઈને વહે છે. તેના કાળાં, ડહોળાં અને તેલ જેવાં દેખાતાં પાણીને લીધે તેનું નામ Rio - Negro પડ્યું છે. આ શહેરમાં આપણી ચીજવસ્તુનું ખાસ ધ્યાન રાખવું પડે. ખિસ્સાકાતરુઓથી સજાગ રહેવાનું હોય છે, - ખાસ કરીને સાંકડી ગલીઓમાં, મારકેટની જગ્યાએ કે અંધારામાં. વર્ષ દરમિયાન, બારે ય માસ, અહીં ગરમી અને ઉકળાટ જ હોય છે. વળી, અહીં ઘણાં ચર્ચ અને મ્યુઝિયમો છે. ઈટાલિયન અને ચાઈનીઝ રેસ્ટોરન્ટો પણ છે.

અમે સાંજે કોચમાં બેસી, ઓપેરા હાઉસની મુલાકાતે, ખાસ ગોઠવાયેલો Musical classical show જોવા ગયેલાં. આ સ્થળ Most unique opera House in the World કહેવાય છે. P&O Cruisesની exclusive expert & famous Musiciansનો એ સાંજે શો રાખેલો. Classical Musical team તરફથી ત્યાં દોઢ કલાક શો ચાલ્યો. થિયેટરમાં દાખલ થતાં પહેલાં ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પીણું - Red & white wine આપી અમારું સ્વાગત થયું. આ ઓપેરા હાઉસ બાંધતા 10 મિલિયન ડોલર થયેલા - ૧૮૯૬માં એનું બાંધકામ પૂરું થયેલું. ફ્રેન્ચ ટાઈલ્સ અને ઈટાલિયન frescoes (રંગીન ચિત્રકળા) સમેતના જાણકાર ખાસ કુશળ કલાકારોને બોલાવી બંધાવ્યું છે. એનું બાંધકામ એવું છે કે બ્રાઝિલના રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો રંગ દેખાડાયો છે! ઓપેરા હાઉસની અંદરની કોતરણી, જાહોજલાલી અને ચિત્રકામ આપણને છક્કા ખવડાવી દે ! આ શો પૂરો થયા પછી સૌ બહાર આવ્યાં - ફરી Brazil Nut, wine વગેરે અમને આપવામાં આવ્યાં - પાસેના ટાવરના બિલ્ડિંગમાં અગિયાર વાગતા હતા. હવા ખૂબ ખુશનુમા હતી. જિંદગીનો અનેરો લલાવો અમે માણ્યો !

વળતે દિવસે અમે Rio - Negro Cruiseની ટુર લીધી. બોટમાં એમેઝોન નદીની ખરી સુંદરતા અને તેનું અદ્ભૂત રહસ્ય જોવા નીકળી પડ્યાં. આગળ જતાં Rio - Negro નદીને મળ્યા, અને કુદરતનું અદ્ભૂત અવિરત રહસ્ય જોવા અને જાણવા મળ્યું. માટીના જેવું ડહોળું, ભૂખરા રંગનું એમેઝોન નદીનું પાણી અને Rio - Negroનું કાણુ તેલના જેવું દેખાતું પાણી ભેગા મળ્યાં

સિવાય એકબીજાંની અડોઅડ વહે છે ! આ દૃશ્યના લેવાય એટલા ફોટા અમે લીધા. કહેવાય છે ને કે, 'you have to see to believe it' ! આ અદ્ભુત દૃશ્યનું કલમેથી વર્ણન કરતા એને નજરે જોવાનો આનંદ કાંઈક અનરો જ છે. એ જોવાનું સૌભાગ્ય અમને સાંપડ્યું એ માટે ઈશ્વરકૃપા જ સમજવી રહી. આપણે ત્યાં ભારતમાં ગંગા-જમુના અને સરસ્વતીનો ત્રિવેણી સંગમ જાણીતો છે. પ્રયાગ પાસે ગંગા - જમુનાનું પાણી સફેદ અને શ્યામવર્ણ દેખા દે છે પણ તે અમુક જ જગ્યાએ. જ્યારે આ બન્ને નદીઓ - એમેઝોન અને રીઓ - નેગ્રો માર્ઈલોના માર્ઈલ સુધી સાથે એકબીજાની સાથે ભળ્યા વગર વહે છે તે તેની અનોખી અજાયબી છે !

ત્યાંથી અમને નાની બોટમાં બેસાડી જાન્યુઆરી સરોવર (January Lake) લઈ ગયા. અમારી હોડી સાવ નાની હતી. પાણીમાં હાથ નાખી શકાય એવડી. આ સરોવરમાં Water-Lilies પુષ્કળ છે. એના વેલાનાં પાન જુઓ તો મોટી ત્રાંસ જેવી ભોજનની થાળી જેવડા મોટા હોય ! એના પર ઊગતાં લીલીજ (કમળો) રાત્રે ચંદ્રમાના અજવાળે ખીલે - શરૂમાં સફેદ હોય પછી એ કમળનો રંગ Pink ગુલાબી થાય અને પછીથી purple શ્યામગુલાવ જેવો થાય આ વોટર લીલીજ જોવા અમને લાકડાથી બાંધેલા પૂલ પરથી અંદર જંગલમાં લઈ ગયેલાં. શરીરને ઢાંકે તેવાં કપડાં, બૂટ, કાળાં ચશ્માં અને જંતુનાશક દવા મોંઢે અને કપડાં પર છાંટી લઈ ગયેલાં. Brazil માટે ખાસ Yellow Feverનું ઈન્જેક્શન લઈ આવવાનું સૂચન પ્રત્યેક મુસાફરને થયેલું. અમને અમારા ડોક્ટરે એ ઈન્જેક્શન લેવામાંથી બાકાત રાખેલા કારણ કે અમુક ઉંમર પછી એ ઈન્જેક્શન લેવું હિતાવહ નથી તેથી અમે લીધેલું નહિ. જંગલમાં ગગનચુંબી જૂનાં વૃક્ષો વર્ષો નિહાળ્યા - એનાં મૂળિયાં ક્યાંય સુધી વિસ્તરેલા હતાં. આ પ્રવાસ ખૂબ આનંદદાયક રહ્યો.

બારમી માર્ચના દિવસે અમારું જહાજ બગડવાથી તેના repair માટે Manaus(માનુસ)માં એક દિવસ વધારે રોકાવાનું થયું. સોળ માર્ચના દિવસે ટોબાગો (Tobago) ટાપુ પર થોભ્યા. ત્રિનિદાદ અને ટોબાગોનો (Trinidad & Tobago) આ ટાપુ પ્રજાસત્તાક મુલક છે. આ ટાપુ પર વરસદાદી જંગલ (rain - forest), પાણીનાં ઝરણાં, દરિયાનાં સુંદર કિનારા અને નાનાં નાનાં ગામડાં છે. એનું ઊંચામાં ઊંચું શિખર ૧,૮૮૦ ફૂટ છે. એને pigeon peak કહેવાય છે. ત્યાંના સ્થાનિક માનવીઓના Folk loric show જોવા ય અમે ગયેલાં. ત્યાંની 1/3 વસ્તી સ્કારબરો (Scarborough) નામે પાટનગરમાં વસે છે. કોલંબસે ૧૪૯૮માં આ ટાપુ શોધેલો. ડચ અને ફ્રેન્ચ પ્રજા પછીથી આવીને વસી. ફ્રેન્ચ અને બ્રિટિશરો વચ્ચે યુદ્ધ થયેલાં. ૧૮૧૪માં બ્રિટિશના હાથમાં આ ટાપુ આવતા Tobago નામ પડ્યું. ૧૮૬૨માં એને સ્વતંત્રતા મળી. ૩૦મી સપ્ટેમ્બરમાં ૧૯૬૩માં હરિકેન Flora આવવાથી ઘણા માણસો મૃત્યુ પામેલા, અનેક ઘરો ય ખુવાર થયેલાં અને ખેતરોનું વાવેતર નાશ પામેલું. અત્યારે આ ટાપુ મુખ્યત્વે પ્રવાસીઓ પર નભે છે. નાનકડા આ ટાપુ પર મારકેટમાં ફળફળાદિ - લીલોતરી, માછલી વગેરે વેચાય છે. કોચથી અમે Scarboroughની સફરે ઉપડ્યાં. Fort King George પર ઊતરી ત્યાંથી Tobagoની sight સુંદર દેખાય છે. ચોખ્ખું આકાશ હોય તો Trinidad સુધી દેખાય ! ત્યાંથી અમે Great Courland Bay ગયાં. ત્યાં Betty Stivenની કબર જોઈ. આ કબર પરનું Mysterious Inscription વાંચ્યું. ત્યાં લખેલું હતું, 'She was a mother without knowing it, and a wife without letting her husband know it, except by her kind indulgences to him.' બેટી, એક આફ્રિકન ગુલામ બાઈ હતી. તેનો પ્રેમી ડચ હતો. ખૂબ ધનાઢ્ય હતો. એ બાઈ બાળકના જન્મ વખતે જ ૨૫ નવેમ્બર ૧૭૮૩માં ૨૩ વર્ષની ઉંમરે ગુજરી ગયેલા.

Fort king George પરથી કેરેબિયન સમુદ્રનો કિનારો ખૂબ સુંદર દેખાય છે. ત્યાંનું અતૂટ વિશાળ દૃશ્ય ખૂબ જાણીતું છે. ત્યાંથી કોચ અમને M.T. Irvine Bay તરફ લઈ ગયો. ત્યાં Fair - field Complexમાં સ્થાનિક માણસોએ જુદા જુદા સુંદર પહેરવેશમાં નૃત્ય કર્યું. છેલ્લે એમણે (Bamboo) વાંસ પર નૃત્ય કર્યું. આ નૃત્ય કરતી વખતે તમારે સજાગ રહી, સાવચેતીથી પગલાં

ઉપાડી વાંસને ઓળંગવાના હોય છે. આ કલાકારોએ અમુક મુસાફરો તરફ જોઈ અમને બોલાવ્યાં - કહ્યું, આવીને અમારી સાથે આ નૃત્ય કરો ! કોઈએ હિંમત ના કરી, મેં તો ઝંપલાવ્યું - થોડાં steps એમની સાથે લીધાં. મારી હિંમત પર સૌ વારી ગયા - તાળીઓ દઈ મને મુબારકબાદી આપી. એ પણ એક અનરો લડાવો જ હતો. અજાણ્યાં છતાં જાણીતાં સમજી, આવકારી, સાથે આનંદ લેવા નોતરવા એ પણ માણસાઈનું ઉદાત ઉદાહરણ જ સમજવું રહ્યું.

સત્તર અને અઠાર માર્ચના દિવસોમાં બારબેડોઝ : વેસ્ટ ઈન્ડિઝમાં બાર્બેડોઝ પૂર્વ દિશામાં છે. આ ટાપુની પૂર્વ એટલાન્ટિક દરિયો છે, અને સાઉથ વેસ્ટ તરફ કેરેબિયન દરિયો છે. આ ટાપુ Isle of white કરતાં મોટો છે. ૧૬૨૭માં શોધાયો અને ૧૬૬૬માં સ્વતંત્ર થયો. આ પહેલાં તે બ્રિટિશ કોલોની હતી. યુદ્ધ કરીને એને સ્વતંત્રતા મળી નથી. બ્રિટિશ અને વેસ્ટ ઈન્ડિયનની મિત્રતાથી ચાલે છે એટલે એને Little Englandનું બિરુદ મળ્યું છે. બ્રિજ ટાઉન એનું મુખ્ય શહેર છે. ત્યાં અમે ૧૮૧૩માં સ્થાપાયેલું નેલ્સનનું બાવલું જોયું. કોચમાં અમે પછી Kensingtonમાં Oval ક્રિકેટનું મેદાન જોયું. એના કમ્પાઉન્ડમાં સર Garfield Sobersનું ક્રિકેટ રમવાની ઢબે મૂકેલું બાવલું ય જોયું. એ સ્થળની આસપાસ નાના નાના ખેલાડીઓને બેટબોલ સથે રમતાં જોયાં. આ ટાપુનો મુખ્ય સહેલાણી ઉદ્યોગ Tourism છે. બાકી શેરડીના વાવેતર પણ થાય છે. ૪૦ ટકા જેટલું ખનીજતેલ પણ ઉત્પન્ન કરે છે. આ ટાપુ પર ઘણા ધોળી રેતીના સુંદર કિનારા છે. અમે મીની બસમાં Spring Garden Highway તરફ Holetown ગયા. ST. Thomas Parish ચર્ચ પસાર કરી, શેરડીનાં ખેતરો વિસ્તરેલાં જોયાં. Highland Centre પરથી East - Coast ખૂબ જ સુંદર દેખાતો હતો. અમે ફોટા લીધા. ત્યાંથી Dover Beach પર ઊતર્યા. ખૂબ મોટો અને પહોળો કિનારો છે. માણસોની મેદની જામી હતી. ભરતીનો સમય હતો. છત્રીઓ ખોલી લોકો ગરમીની ખુશનુમા હવા ખાતા હતા. તો કેટલાક દરિયાના પાણીની મજા માણવા ડૂબકી ખાતા ન્હાતા ય હતા. અમને પણ નાળિયેરીના વૃક્ષોની છાંયા નીચે ખુશીઓ મળી. દરિયાનાં મોજાં ઉછાળા મારી મારીને અમને જાણે આવકારતા હતાં. બેત્રણ માથોડાં મોજાં ઊંચિથી પછાટ ખાતા કિનારે ધસમસતાં આવતાં હતાં. જાણે સુનામીની યાદ અપાવતા ના હોય! અમે તો ન્હાવા પડ્યાં. મોજાં ખરેખર અમને કિનારે ફગાવી દેતા હતાં. રેતીમાં ખૂબ રગદોળાઈ, મોજાંની ઝપાટો ખાઈ બહાર નીકળ્યાં. ઠંડા, ચોખ્ખા પાણીનાં નળ નીચે ન્હાવાની વ્યવસ્થા હતી. ત્યાં જઈ, ન્હાઈને કપડાં પહેરી, ચારેબાજુ હર્યાં હર્યાં. જ્યાં ત્યાં દુકાનો અને રેસ્ટોરન્ટમાં રેડિયો અને ટી.વી.નો શોરબકોર સંભળાતો હતો. ભારતે World Cupમાં હાર ખાધી એ સમાચાર સાંભળ્યા. વેસ્ટ ઈન્ડિઝ કપ જીતશે જ એવું ઉચ્ચારણ કરતાં ત્યાંના સ્થાનિક માનવીઓને સાંભળ્યા ને એમનું જન્મભૂમિ પ્રત્યેનું ગૌરવ જોયું, જાણ્યું.

બીજા દિવસે ૧૮ માર્ચે વેસ્ટ કોસ્ટ તરફ નાના તરાપામાં (catamaran) અમને સૂર્યાસ્તની મજા માણવા લઈ ગયાં. એકદમ ગરમ છતાં ખુશનુમાભર્યું વાતાવરણ હતું. બોટમાં જાત જાતનું પીણું અને સેન્ડવીચ હતાં. જેને જેટલું પીવું કે ખાવું હોય તેની છૂટ - પછી તાલબદ્ધ કેરેબિયન સંગીત વાગવા માંડ્યું, અને સૌએ નૃત્ય કરવાનું શરૂ કરી દીધું ! સૂર્યાસ્ત થવાની રાહ જોતાં સૌ પોતપોતાના કેમેરા, મૂવી તૈયાર કરવામાં મશગૂલ બન્યાં. અમે પણ બધાંની સાથે જોડાયાં - એમ કહેવાય છે કે આ સમયનો, આ સ્થળનો સૂર્યાસ્ત ખરેખર મહામૂલો સંગ્રહ કરવા જેવો ખરો ! પણ દરેક પ્રસંગે આવો ભવ્ય અને આલ્લાહક સૂર્યાસ્ત જોવા મળે જ એની ખાતરી આપી ના શકાય. ભાગ્યશાળી હોઈએ તો કહેવા પ્રમાણે બાર્બેડોઝનો scenic west coast - spectacle of colourful tropical sunset જોવા મળે ! અમને પૂરેપૂરો આવો ભવ્ય, આકાશદીપ પ્રગટાવતો ઝાકમઝોળ સૂર્યાસ્ત જોવા ન મળ્યો ! મનને મનાવવું પડ્યું. Eco News કહે છે, તેમ :

Take nothing but pictures,
Leave nothing but footprints.

બાર્બેડોઝમાં જાતજાતની ચીજો મળે. આફ્રિકન શર્ટ - બુરખા - રંગબેરંગી વસ્ત્રો - જેના પર મેના - પોપટ ચિત્રરેલાં હોય - જવેલરી, શંખ, મોતી અને

છીપલામાંથી બનાવેલી માળાઓ તેમ જ વાંસની અનેક ચીજો મળે. White & Dark બે જાતના Rum - Drink મળે. બાર્બેડોસનું પીવાનું પાણી દુનિયામાં ચોખ્ખામાં ચોખ્ખું મનાય છે ! વરસાદના પાણીને શુદ્ધ કરવામાં આવે છે. બીજી અજાયબીની વાત એ છે કે અહીંના Green Monkeysમાંથી 2.5 મિલિયન ડોઝ Polio Vaccine બનાવવામાં આવે છે. એક વાનરમાંથી જ 2.5 મિલિયન ડોઝ બનાવી શકાય છે. દુનિયામાં થતાં પોલિયો વેક્સિનનાં ૭૦% ટકા અહીં બને છે !

અદારમી માર્ચ : સેન્ટ લૂસિયા (St. Lusita) : આ ટાપુ કેરેબિયન આઈલેન્ડનો બીજો, સૌથી મોટો ટાપુ ગણાય છે. અમે આ ટાપુ જમીન પર ફરીને તેમ જ દરિયા વાટે લોડીની સહેલગાહેથી ફરીને જોયો. આ ટાપુનું મુખ્ય શહેર Morne Fortune (castries) છે. ત્યાંથી અમારું જહાજ જ્યાં લાંગરેલું હતું તેનો ફોટો સુંદર રીતે લઈ શકાયો. ટાપુના પાયામાં Pitonsના ખૂબ જાણીતા ગંધકના (સલ્ફરના) જ્વાળામુખી જીવંત છે. Morne Fortune એ ફ્રેન્ચ લોકોએ નામ આપેલું જેનો અર્થ થાય છે, 'Hill of good Luck'. હજારો વર્ષો પૂર્વે ફાટેલા જ્વાળામુખીના ટેકરાઓમાં ગંધકના ઝરાં ય જોયાં. એ જગ્યાએથી થોડા નીચે ઊતરી પગથિયાં પરથી લેવાય એટલા ફોટા લીધા. વાતાવરણમાં ગંધકની વાસ ઘણી આવતી હતી. આ જગ્યાને 'Drive-in' volcano in the world કહેવાય છે. ત્યાંથી અમે એક 'બોટનીકલ ગાર્ડન'માં ગયા. ત્યાં પુષ્કળ જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિઓ, અનેક વૃક્ષો અને સુંડલામોઢે ફૂલછોડ જોયાં. ઉષ્ણકટિબંધને લાયક અદ્વિતીય વનરાજીઓ (unique Tropical plants) રસ્તાની બંને બાજુ ઉગાડેલી જેઈ. ત્યાંથી આગળ જતા શાંત ગતિથી વહેતો ધોધ જોયો. એને Diamond Falls કહેવાય છે. તેનું પાણી ધોળા દૂધ જેવું છે. એક પિતાએ તેની દીકરીનું લગ્ન આ સ્થળે કરાવેલું. તેમના સ્મરણાર્થે તેમની દીકરીએ ત્યાં નાનકડી તક્ત મૂકાવી છે.

આખો દિવસ અહીં પસાર કરવાનો હતો તેથી એક જગ્યાએ Caribbean Buffet સૌને મળ્યું. જૂની પણ સ્વચ્છ રેસ્ટોરન્ટમાં અમને ખુરશી-ટેબલ પર બેસાડી જમાડ્યાં. ચણાનું રસાદાર શાક, બાફેલાં શેકેલાં શક્કરિયાં - ફળમાં અન્નનસ, તરબૂચ, સલાડ, હતાં. જંગલમાં પણ આવી સુંદર વ્યવસ્થા cruiseના મુસાફરો માટે થતી જેઈ અમે તો આભા જ બની ગયાં ! ત્યાંથી નાની બોટમાં બેસી અમે Anse Cochon નામના સ્થળે ગયાં. ત્યાંના કિનારે અમારી સાથે આવેલાં ભાઈ-બહેનોએ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું. અમારે બાર્બેડોસની મજા ભૂલવી નહોતી તેથી આ સ્થળે ન્હાવાનું પસંદ ના કર્યું. બોટમાં જેઈએ એટલું Rum-Drink પીવા મળ્યું. Soft Drink પણ હોય જ. ત્યાંથી પાછા ફરતાં, Marigot Bay જેતાં જેતાં તથા કિનારાના ચિત્રવિચિત્ર દૃશ્યોનાં ફોટા પાડતા આગળ વધી રહ્યા હતાં. દરિયાની એકદમ ખુશનુમા હવા ખાતા ખાતા જહાજ પર પહોંચી ગયાં. કોલંબસે ડિસેમ્બરની ૧૩મીએ સન ૧૫૦૨માં આ ટાપુ શોધેલો, પણ એણે આ ટાપુ પર પગ મૂક્યો નહોતો. દોઢસો વર્ષ સુધી આ ટાપુ માટે યુદ્ધો થયા કર્યાં. ૧૮૪૮ સુધી ચૌદ વાર જુદી જુદી પ્રજાના હાથમાં આ ટાપુ આવેલો. ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૯માં સેન્ટ લૂસિયા સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર બન્યું. અત્યારે એ કોમનવેલ્થનું સભ્ય છે.

ઓગણીસમી માર્ચના દિવસે ડોમિનિકા (Dominica) પહોંચ્યાં. અમે વાંચ્યું : Returning home after his second voyage, Columbus described Dominica by crumpling up a piece of paper and dropping it on to a table ! This was his last impression and 500 years later, this rugged landscape will strike the visitor in exactly the same way. છે ને સરસ !

આ ટાપુનું મુખ્ય શહેર Roseau છે. વળી આ ટાપુને 'Nature Island'નું બિરુદ મળ્યું છે. ખૂબ જોવાલાયક અદ્ભુત કુદરતી દૃશ્યો, કુદરતી સૌન્દર્યનો ખજાનો છે. ૧૯૬૭ સુધી ડોમિનિકા બ્રિટિશ કોલોની હતું. ત્યાર પછી ૧૯૭૮માં કોમનવેલ્થ રિપબ્લિકનું એને સ્વતંત્ર પદ મળ્યું. ૧૯૩૦ સુધી આ ટાપુની મુખ્ય પેદાશ કોફી હતી. પણ પછી એ છોડને રોગ લાગતાં લીંબુની પેદાશ થઈ. કેળાનું પણ ત્યાં ઉત્પાદન થાય છે. સહેલાણીઓનો મોટો ઉદ્યોગ ફાલી રહ્યો છે. લંડન કરતાં અહીં ત્રણગણો વરસાદ પડે છે. રાણી ઈલિઝાબેથ અને પ્રિન્સ ફિલિપે બે વાર આ ટાપુની મુલાકાત લીધેલી.

અમે ટાપુના વરસાદી જંગલની Aerial Tramમાં બે કલાકની સફર ગયેલાં. અમેરિકાની બહાર આ એક જ વરસાદી જંગલ છે. Nature Islandનું ખરું સ્વરૂપ અહીં દેખા દે છે. ચારેબાજુ અહીં હરિયાળી ઉષ્મા અનુભવાય છે. ગીચ જંગલમાં વૃક્ષોની સાવ નજીક થઈને કેબલ કારમાં આગળ જતાં જઈએ તેમ તેમ જુદાં જુદાં ફૂલછોડ, જાતજાતની ઉપયોગી વનસ્પતિ જોવા મળે છે.

અમારો ભોમિયો લગભગ બધાં વૃક્ષોનો પરિચય કરાવે જતો હતો. એકદમ નીરવ શાંતિમાં ક્યારેક પક્ષીઓનાં અવાજ સંભળાતા હતા. એક પક્ષી તો કહેવાય છે કે તેર જાતના જુદા જુદા અવાજો કાઢે છે ! અમને કેટલાક મધુર અવાજો સાંભળવા મળ્યા - એકદમ કણ્ણપ્રિય; કદી ના સાંભળ્યા હોય એવા ! જમ જમ ઉપર જતાં જઈએ તેમ તેમ ઘણાં ફટ નીચે ખળખળ વહેતાં પાણીના ધોધનો રણકો, કાંઈક અનરો જ સંભળાય છે. એ ધોધનાં પાણીના ધસમસતા પૂર, ખડકોને ભેદીને વહી જતા નજરે પડે છે. શું કુદરતની લીલા આટલી બધી ન્યારી હોઈ શકે? શબ્દોમાં જેનું વર્ણન ના થઈ શકે એવાં કુદરતી સૌન્દર્યની મજા માણી અને અનુભવી. ખરી શાંતિ અને સુખ જાણે અહીં જ વેરાયેલાં લાગ્યાં !

વીસમી માર્ચ : ટોરટોલા (Tortola) : ટોરટોલા ટાપુને British Virgins Island કહેવાય છે. લગભગ ૫૦ નાના નાના ટાપુઓ, કોઈ કદ વગરના, ચારેબાજુ પથરાયેલા છે. કેટલાક ટાપુ પર વસ્તી નથી. અમારું જહાજ Road Town નામના બંદરે ઊભું રહેલું. ટોરટોલાનું એ પાટનગર છે. ફ્રેન્ચ, ડચ, બ્રિટિશ અને અમેરિકાના તાબામાં છે. આ ટાપુ લગભગ જ્વાળામુખી (વૉલકેનિક) છે. પશુપાલન, કેળાં, શેરડી, કેરી, માછલી વગેરેની પેદાશ છે. ટાપુ પર ફરતાં લાગે કે ૧૭મી સદીમાં નાશ પામેલા દેવળ, સરકારી આવાસો, કોર્ટે હાઉસ, મારકેટ વગેરે પાછા ઊભાં થઈ શક્યાં છે. આ ટાપુના રસ્તા ખૂબ વાંકાચૂંકા અને સાંકડા છે. Cane Garden Bay આ ટાપુનો સારામાં સારો બીચ છે. આના કિનારે ઘણી કિંમતી, મોટી લોડીઓ મરીના નામની જગ્યાએ નાંગરેલી દેખાય છે. Ridge Road પરથી જતાં કોચમાંથી ઘણા સુંદર સ્થળો અને દૃશ્યો જોયાં. દરિયાનાં પાણી ભૂરાં - મોરપીંછ રંગનાં અને કિનારાની સફેદ હરિયાળી રેતી અને તેના પર શીળી છાંયડી આપતાં, ઝૂકી ગયેલાં નાળિયેરીનાં વૃક્ષો કાંઈક જુદી જ ભાત પાડતાં દેખાય છે. Cane Garden Bay એ ટોરટોલાનો સારામાં સારો બીચ છે. આના કેરેબિયન દરિયામાં Scuba experience કરી શકાય છે. ત્યાંથી અમે Pussers Landing નામની જગ્યાએ ગયાં. ત્યાં ઘણાં પ્રવાસીઓને રેસ્ટોરન્ટમાં ચાપાણી કરતાં, નાસ્તો કરતા જોયાં. ત્યાંથી Sir Francis Drake'sના હાઈવે પર થઈ અમે અમારા જહાજ તરફ જવા રવાના થયાં.

૨૬ માર્ચ : પોન્ટા ડેલગાડા (અઝોર્સ) - Ponta Delgada (Azores) : Azores અથવા Western Islands એટલાન્ટિક દરિયામાં, પોર્ટુગીઝના તાબામાં, નવ ટાપુઓનો બનેલો આ ટાપુ છે. ૧૪૩૯માં પોર્ટુગીઝ વસાહતીઓ અહીં આવેલા. ત્યાર પછી સ્પેનિસના તાબામાં તે ગયું. ૧૫૯૧માં દરિયાઈ યુદ્ધ થયેલું. આ ટાપુ પણ જ્વાળામુખી છે. ૧૯૫૭માં છેલ્લો જ્વાળામુખી ફાટેલો. એપ્રિલથી ઓક્ટોબર સુધી અહીં આવવા જેવું ખરું. અહીંની જમીન ખૂબ ફળદ્રુપ છે. આ ટાપુ 'Green Island' તરીકે ઓળખાય છે. અહીં દૂધની બનાવટની ખાદ્યસામગ્રીઓ ઘણી થાય છે. અન્નનસ ફળનો ઉદ્યોગ પણ ખૂબ વિકસિત છે. આ ટાપુની દક્ષિણે અન્નનસના ઘણાં વાવેતર આવેલાં છે. અન્નનસ(પાઈનેપલ)ને પાકતા ૨૪ મહિના લાગે છે. એક વર્ષમાં અડધો મિલિયન ફળની નિકાસ થાય છે, અને પોર્ટુગલના પાટનગર લીઝબન મોકલાય છે. અહીં ગરમ પાણીનાં ઝરણાં ય ઘણાં છે. ચર્ચના મકાનો પણ અનેક છે. આ ટાપુનું મોટામાં મોટું શહેર Ponta Delgada છે. અહીં હાઈવે જેવા સુંદર રસ્તા બાંધ્યાં છે, પણ એની ગલીઓ સાંકડી છે. ચારસો વર્ષ પહેલાં અહીં આગ લાગેલી તે જગ્યાને Fire Lake કહેવાય છે. ત્યાં કશું ઉગાડી શકાતું નથી, અને જવાતું પણ નથી. ત્યાંથી અમે Crater Lakeની જગ્યા જોવા ગયાં. Crater એટલે જ્વાળામુખી પર્વતનું મુખ. ત્યાં Sete Cidades નામનો ખૂબ મોટો crater છે. એનો ઘેરાવો ૮ માઈલનો છે. પૃથ્વી પરના સ્વર્ગની ઉપમા એને અપાય છે. એમ કહેવાય છે કે એક વખત એના તળીએ સાત શહેરો વસેલાં હતાં. હવે આ crater પર સરોવરો જેઈ શકાય છે. એક સરોવરનો રંગ ભૂરો - આકાશી છે અને બીજા craterનો રંગ લીલો - વનસ્પતિ જેવો છે ! આ crater ૧૫મી સદીમાં ફાટેલું હોય, એમ મનાય છે. જ્યારે જ્વાળામુખી ફાટેલો ત્યારે એનું શિખર બગી નંખાયેલું. આ દૃશ્યના અમે ઘણા ફોટા લીધા. નસીબદાર હતા, નહિતર મનાય છે કે કાયમ આ સ્થળે ધુમ્મસ અને વાટળ હોય; તેથી craters જેઈ શકાતાં નથી. અમે આ અદ્ભુત દૃશ્ય જેઈ શક્યા અને તેની તળેટીમાં પાસે જ વસેલાં અનેક ઘરો પણ જોયાં. ત્યાંથી અમે ૧૮૬૨માં સ્થપાયેલી Ceramica Vieira નામની ફેક્ટરી જોવા ગયાં. ઘણી કલાત્મક રંગબેરંગી જુદા જુદા સ્વરૂપમાં માટીકામની સામગ્રીઓ બનાવાય છે. કુંભારના ઘડાની જમ ચાકડે હાથે બનાવે છે. તેને તપાવીને પછી તેના પર ભૂરા રંગથી ચિત્રકામ કરવામાં આવે છે. ત્યાંના સ્થાનિક માણસો આ ફેક્ટરીમાં કામ કરે છે.

નંબરના ટેબલ પર બેસીને ભોજન લેવાનું હોય. અમે Booking કરાવતી વખતે ખાસ કહેવું કે અમારે Gujarati Vegetarian Food જોઈશું. અમને ખાતરી અપાઈ હતી કે એમ જ થશે પણ કમનસીબે સંતોષકારક ખાવા ન મળ્યું. તેઓ પ્રયત્ન કરતાં - લન્ચમાં પેટીસ - સમોસા - સ્પ્રીંગ રોલ - સુપ વગેરે. આપતાં - ડીનર વખતે દાળ - ભાત - રસાવાળું શાક - પાપડ - રાયતું - કેરીનું બટાકિયું - વગેરે આપતા - પણ રોટલી તોડાય એવી ના હોય - ભાત ખૂબ જાડા અને થોડા કાચા જેવા - વળી તીખાશ અને તેલ પણ સારા પ્રમાણમાં વાપરે - જે અમને અનુકૂળ ના પડે. ઘણીવાર અંદર રસોઈયાને કહેવડાવ્યું પણ નિપૂઠ્ઠ. છેવટે બીજી બંધી મઝા આગળ, ખાવાનાને બહુ મહત્ત્વ ના આપ્યું. બીજી વાર બુકિંગ કરાવતી વખતે આપણા ખોરાક વિષે ખાસ સૂચના આપી, ખાતરીપૂર્વક વ્યવસ્થા કરવી અમને જરૂરી લાગી.

થોડા થોડા દિવસોના અંતરે Special Indian Buffet Dinner રખાનું. ત્યારે પણ અમે આપણો ભારતીય પોષાક જ પહેરતાં - હોલના પ્રવેશદ્વાર આગળ એક ટેબલ પર આપણો રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો હોય - બરફનો બનાવેલ હાથી, નાગ, વગેરે મૂક્યા હોય - તરબૂચને સુંદર રીતે કોતરીને મૂક્યા હોય - શાકભાજી અને લીલાં લાલ મરચાંના તોરણ બાંધ્યાં હોય. હોલમાં પ્રવેશ કરીએ અને ભારતીય સંગીત સંભળાય. પીરસનારાઓએ પણ ભારતીય પહેરવેશ પહેર્યો હોય. જેને આ ભોજન લેવું હોય એમણે પહેલેથી નામ નોંધાવ્યું હોય તે પ્રમાણે સમયસર આવી, લાઈનમાં ઊભા રહી ભોજન લેવાનું હોય. જાતજાતનાં શાકભાજી, રસાવાળા વઘારેલા ભાત, કુલ્ફી, ભજિયાં, લસી વગેરે હોય. દરરોજ સવારે ચાપાણી અને નાસ્તાના સમયે - લન્ચ વખતે અને ડીનરના સમયે હોલમાં પેસતાં જ ભાઈઓ Gelની બોટલ લઈ ઊભા જ હોય. બધાના હાથમાં gel છાંટી, હાથ સાફ કરીને અંદર જવાનું. આમ Hygieneની બાબતમાં ખૂબ કાળજી લેવાતી. જહાજની બહાર ટાપુ પર ફરીને પાછા આવીએ ત્યારે પણ એ જ રીતે હાથમાં Gel લઈ, સાફ કરીને અંદર પ્રવેશવાનું !

સાંજે જમ્યા પછી International થિયેટરમાં શો જેવા જઈએ. સંગીત, જાદુ અને હાસ્યના ફુવારા ઉડાડતા જાણીતા Celebritiesના શો જેવાનો આનંદ અનેરો હતો. આ શો ક્લાક ચાલે. ત્યારપછી અડધો ક્લાક આરામ કરી, મૂવી જેવા જતાં. બ્રેક દરમિયાન રમતગમતના ખાસ ઓરડામાં જઈ પાના (રમી) રમીએ. ત્યારે પણ બાજુમાંથી જતા આવતા મુસાફરો અમને હસીને પૂછતાં, Who is winning and who is cheating? આ રીતે થોડી ક્ષણો અમારી પાસે થોભી અચૂક વાતો કરતા. મૂવી, હાલની ખૂબ પ્રખ્યાત થયેલી બતાવે. તેમાં અમે The Last King of Scotland, The Queen, Inside Man જેવી મુવી જેઈ. ભારતીય નાગરિક તરીકે આમ અમે ખૂબ જાણીતા થયેલાં. વળી ૧૨૦૦ મુસાફરોમાં અમે એક જ હિન્દી દંપતી હતું અને બીજા એક મીડલેન્ડમાંથી આવેલું, પણ તેઓ ખાસ કોઈની સાથે ભળતાં નહિ. Breakfastના ટેબલ પર સવારે નાસ્તો કરતાં હોઈએ ત્યારે બાજુમાં બેઠેલા જેડે વાતો શરૂ થાય. જ્યારે તેઓ જાણે કે અમે યુગાન્ડાથી આવીએ છીએ એટલે થયું ! ઈદી અમીનની વાત શરૂ થાય. ત્યાંથી કેવી રીતે નીકળ્યાં, શી શી મુશ્કેલીઓ નડેલી, શો અનુભવ થયેલો વગેરે જાતજાતની પ્રશ્નાવલી શરૂ થઈ જતી, અને નાસ્તો બાજુએ રહી જતો ! તેઓ પણ ભારત ગયા હોય તેની વાતો કરે. વર્ષો પહેલાં વોરમાં દિલ્હી, આગ્રા, પૂના બાજુ હતા તેની વાતો કરે. ભારતના વખાણ કરે. જહાજ પરના સર્વિસ

આપનાર પ્રત્યેક જાણ કેટલાક ગોવાના, મુંબઈના, ફિલિપાઈન્સ તરફના હતા. પ્રખર તાલીમ લીધેલા, ખૂબ કાર્યકુશળ હતા. દરરોજ જુદા જુદા યુનિફોર્મમાં સજ્જ થઈ આવે. એક સાથે ભોજનની દસપંદર થાળીઓ હાથમાં લઈને દોડતા નજરે પડે ! ભારતો મુસાફરોને બે settingમાં વહેંચી દીધેલા. પહેલામાં ૬૦૦, બીજામાં ૬૦૦. એક વિશાળ ખંડમાં સ્વચ્છ ધોળા ફૂલ જેવી ચાદર - નેપકીન વગેરે બિઘાવી, ફલદાની દરરોજ જુદી જુદી બદલાય - કોઈ ટેબલ આઠનું, છનું, ચારનું, બે જણનું પણ હોય. નક્કી કર્યા પ્રમાણે તમને નંબર મળ્યો હોય તે જ ટેબલ પર ડીનર વખતે બેસવાની વ્યવસ્થા હોય. એકવાર કોઈ infaction થયાની જાણ થતાં ટેબલો ઉપરથી મરી - મીઠાની બોટલો ખસેડી લીધેલી, અને કાગળના પેપરોમાં આપવાની વ્યવસ્થા કરેલી. દરરોજની ખબર પત્રિકામાં પણ હાઈજીન પ્રત્યે કાળજી રાખવાનું સૂચન થતું. વ્યવસ્થિત શિસ્તબદ્ધ પહેરવેશ પ્રત્યે પણ સૌનું ધ્યાન દોરાતું અને નમ્ર ભલામણ થતી.

એક દિવસ જહાજ પર જુદી જુદી અનેક જાતની Musical ચોકલેટનું પ્રદર્શન ભરાયું હતું. સૌને આમંત્રણ મળેલું. અમે તો આટલી બધી ચોકલેટો જોઈને છક્ક જ થઈ ગયા ! થોડા થોડા અંતરે ચોકલેટની વચ્ચે પિયાનો, ફૂલ્યુટ, બ્યુગલ, વાંસળી બેન્જેના આકારની ચોકલેટો બનાવીને મૂકેલી ! જેને જટલી ચોકલેટો ખાવી હોય તેટલી ખાવાની છૂટ ! તમારામાં ખાવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. અમે તો થોડી ચાખી, માત્ર ફોટા પાડી પેટ ભર્યું. એકવાર રસોડાની મુલાકાતે લઈ ગયેલા. દરેક જગ્યા ખૂબ જ સ્વચ્છ હતી. ક્યાંય ગંદવાડ કે કચરાનું નામનિશાન જોવા ન મળે ! કેબિનના સ્ટુઅર્ટને, સર્વિસમેન્સને Tip શું આપવી તેની સૂચના આગળથી મળેલી. તે પ્રમાણે સૌએ પોતાની શક્તિ અને ઈચ્છા અનુસાર Tip આપેલી.

ઊતરવાના આગલા દિવસે સામાન તૈયાર કરી, પોતપોતાની કેબિન બહાર સામાન મૂકી દેવાની સૂચના થઈ. હાથમાં જરૂરી બેગ, ઊંચકી શકાય તેટલી રાખી શકાય. ૩૦મી માર્ચે ઊતરવાના દિવસે જહાજમાંથી બહાર નીકળતા એક વિશાળ ખંડમાં, આગલા દિવસે A.B.C.D. મૂળાક્ષર અનુસાર નંબરની ચીઠ્ઠી તેમને આપી હોય તે પ્રમાણે તમારો સામાન એ જગ્યાએ આવીને મૂકાઈ ગયો હોય ! આપણે જાતે ટ્રોલી લઈ, બહાર નીકળી જવાનું. Nothing to declareમાંથી અમે પસાર થઈ ગયાં. વધુ પડતું આલ્કોહોલ કે બીજી ભારે ચીજો અમે ખરીદી નહોતી. આમ ૩૮ દિવસની જિંદગીમાં ખરેખર માણવા જેવી મુસાફરી

કરી, ૩૦મી માર્ચે ઘરભણી પ્રયાણ કર્યું અને Home sweet Homeની યાદ આવી ગઈ ! સંઘમ્પટનથી ભાડે કાર કરી, જાતે હાંકી ઘેર પહોંચ્યાં. અમારાં બન્ને બહેનો તાજાં શાકભાજી, દૂધ, બ્રેડ વગેરે લઈ અમારા કુશળસમાચાર પૂછવા આવી ગયેલાં - 'વસુધેવ કુટુંબકમ્'નું સુત્ર જાણે સાકાર થયું. પાછળ મૂકેલા, દરિયાઈ સહેલગાહની સાથે સફર કરનારા ભાઈબહેનોથી વિખૂટાં પડતાં જાણે એક દુઃખની લાગણી પણ અનુભવી રહ્યાં હતાં. જીવન એટલે જ આશા અને નિરાશા, સુખ અને દુઃખ, તડકો અને છાંયડો, હર્ષ અને શોક - બે ટુંદો વચ્ચે આપણે ઝોલાં ખાતાં રહ્યાં છીએ. તેમ છતાં પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં સ્વસ્થ રહીએ - સૌ સાથે હળીમળીને રહીએ એમાં જ સાચાં સુખ અને શાંતિ સમાયેલા છે, એટલું અમે આ મુસાફરીમાંથી શીખ્યાં.

(મુદ્રાંકન સદ્ભાવ : શ્રુતિબહેન અમીન)

['Natraj'] 158 Bramley Road, Oakwood, LONDON N14 4HU, U.K.]

e.mail : prabhakant_patel@yahoo.co.uk

ક્ષમાપન

ગુજરાતીમાં કહેવત છે : બે પાડા બાજે, તેમાં ઝાડનો જ ખો નીકળે ! આવા એક અનુભવમાંથી પસાર થવાનો, કમભાગ્યે, ઘાટ ઊભો થયો છે. મેગનેટ ટેકનોલોજી માંહે માંહેની સાઈમારીને કારણે, 'ઓપિનિયનમેગેઝિન.નેટ'ને વિપરિત અસર પહોંચી હોવાનું, અનુભવાયું છે. કહે છે કે તે વેબસાઈટ કેશ થઈ છે અને તેને કારણે "ઓપિનિયન"ના વેબપેઈજને માઠી અસરનો અનુભવ થયો છે. તે બંધ પડી છે ! આ અંગે ઘટતાં અને જરૂરી વ્યવહારુ પગલાં લઈ શકાય તે અંગે, જો કે આવશ્યક વાટાઘાટ થતી રહી છે. આ પરિસ્થિતિ માટે અમે દિલગીરી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

સૂચના

દરમિયાન, હવે સંકેલો માટે છ-સાત માસનું જ છેટું છે. ૨૬ માર્ચ ૨૦૧૦ના રોજ પ્રગટ થયેલો "ઓપિનિયન" સામયિકનો અંક આખરી હશે. તે પછી, આ સામયિક પ્રકાશિત સ્વરૂપમાં સંભવ નહીં હોય. આથી, ત્યાર બાદ, ઈન્ટરનેટના માધ્યમ વાટે "ઓપિનિયન"નો નવો અવતાર થયો હશે, તેવું સમજાય છે. આ ઈન્ટરનેટી આવૃત્તિમાં રસ ધરાવનારાઓએ, આથીસ્તો, પોતાનાં નામઠામ તેમ જ ઈ.મેલ આઈડી લખી મોકલવાનાં રહેશે. આ પ્રકારે આવેલાં નામ-સરનામે જ એપ્રિલ ૨૦૧૦ પછીના અંકો મોકલવાની ધારણા છે. ઘટતું કરવા અરજ.

- તંત્રી

'Oh! Not with me! Then with who?!' સોનુને આશ્ચર્યનો ધક્કો લાગ્યો. મૂવી જવા કાર્યક્રમો હંમેશાં આ બે બહેનો સાથે જ કરતી. એટલે અત્યારે રૂપાનો જવાબ સાંભળીને સોનુને ગજબનું આશ્ચર્ય થયું હતું.

'I'll tell you ... ' મમ્મી ક્યાં છે એની ખાતરી કરવા રૂપા ધીમા પગલે રસોડાના બારણા પાસે ગઈ અને અંદર ચુપચાપ ડોકિયું કર્યું. મમ્મી રસોડામાં દૂર છે એની ખાતરી થતાં પાછી આવી અને ધીમેથી સોનુને કાનમાં કહ્યું,

'With David. ...'

'With who! Roopa ? Who is this David guy? Does Mom know about this!' સોનુ જાણે માનવા તૈયાર નહોતી કે રૂપા આ રીતે કોઈ છોકરા સાથે મૂવી-ડેટ ઉપર જાય!

'Answer me, Roopa, have you talked to Mom about this date? Did she give you her permission?'

રૂપા ચુપચાપ, ગભરાતી ગભરાતી માથું નીચે રાખીને ધીમેથી બોલી,

'No. .. but ... Sonu, ... please .. you can help me.'

'No way, Roopa, you are on your own in this. ... You are in big trouble, young lady. ..' બંને બહેનો વચ્ચે આ ગુસ્સપુસ ચાલતી હતી ત્યાં ગીતાબહેન હાથમાં ચાના બે કપ લઈને લિવિંગ રૂમમાં પ્રવેશ્યાં. મમ્મીને આવતી જોઈને રૂપા દોડીને સોનુ પાછળ સંતાઈ ગઈ.

'તમે બંને બહેનો શેની પરમિશનની વાત કરો છો? સોનુ બેટા, લે આ થોડી ચા પી લે. અને રૂપા, તારું હોમવર્ક પતી ગયું હોય તો જમવાની તૈયારી કર. તારા ડેડીને જમવાનું નથી. આપણે જ છીએ. જા, જલદી ટેબલ ગોઠવ.'

વારંવાર કહેવા છતાં, રૂપા સોનુની પાછળથી બહાર આવતી નહોતી. રૂપાનું આ વર્તન ગીતાબહેનને વિચિત્ર લાગતું હતું. એમને કાંઈ સમજાતું નહોતું. એ અકળાયાં અને ઊભાં થઈ સોનુ પાછળ સંતાતી રૂપાનો હાથ પકડી બહાર ખેંચી.

એમની આંખોને જબરો આઘાત લાગ્યો. રૂપાએ પહેરેલા લો-કટ બ્લાઉઝ અને ઊંચા સ્કર્ટ ઉપર નજર પડતાં જ એમની છાતીએ ધક્કો લાગ્યો. રૂપા આમ કેમ સંતાયા કરતી હતી, એ હવે એમને સમજાયું. એમની આંખની મર્યાદા ભંગ કરતાં આ કપડાં એમનાથી સહન થયાં નહીં. એ છંછેડાઈ ગયાં, મમ્મીના ગુસ્સાથી રૂપા પણ ડરી તો ગઈ.

'રૂપા, આ ... આ ... તે શું પહેર્યું છે!! આ ડ્રેસ તું ક્યાંથી લાવી? ક્યારે લાવી? કોને પૂછીને લાવી? આવાં કપડાં તે વળી પહેરાતાં હશે! તું જ ઉપર અને હમણાંને હમણાં આ કપડાં બદલી નાખ.'

'Mom, please I was thinking to go to see a movie' ગભરાતા, દબાયેલી અવાજે રૂપા બોલી.

'What movie! You did not tell me anything about any movie! સોનુ બેટા, આ મૂવીનું તમે લોકોએ ક્યારે નક્કી કર્યું?'

'Mom, I don't know anything about this movie. I am just going upstairs and take my shower and I'll be back for dinner...' અને સોનુ સ્નાન કરવા ચાલી ગઈ.

ગીતાબહેન રૂપા તરફ ફર્યા.

'શું છે આ મૂવીનું?'

'Mom, I was thinking to go see the movie Gandhi!' રૂપાએ "ગાંધી"નું ગપ્પું માર્યું.

'એ તો આપણે બધાં એ સાથે જ હમણાં બે અઠવાડિયા પહેલાં જ જોયું છે. હવે પાછું ફરી...?'

'You see, Mom, a friend has invited me to see this movie.'

'A friend!...and who is this friend!'

'His name is ...'

'His' શબ્દ સાંભળતાં જ ગીતાબહેન સળગી ઊઠ્યાં.

'What did you say? Rupa, Did you say HIS?'

રૂપાને હવે ફુસાઈ ગયાં જેવું લાગ્યું. મમ્મી આટલી છંછેડાઈ જશે એની એને કલ્પના નહોતી. ગભરાતાં ગભરાતાં એણે જવાબ આપ્યો.

'Yes, Mom and his name is David. And he is ...'

David નામ સાંભળતાં જ ગીતાબહેનને માથે જાણે વીજળી પડી. એની સાથે સિનેમા જોવા જવાની રૂપાની આ વાત સાંભળતાં જ ગીતાબહેનનો ગુસ્સો બેકાબૂ બની ગયો. રૂપાની આ માગણી સાંભળતાં જ એમના માથામાં સણકા ઉપડ્યા. હમણાં જ રેખા શિકાગોની પેલી વાત કરી ગયેલી એની યાદ એમના કાળજમાં તાજી થઈને ભોંકાવા લાગી. શિકાગોની ઘટનાનું જાણે પોતાના ઘરમાં પુનરાવર્તન થતું એમને દેખાયું. અંદરથી એ ડૂંચી ઊઠ્યાં. પણ બહાર નીડરતા દેખાડતાં રહ્યાં.

'I do not want to hear anything about it રૂપા, What are you trying to tell me! Friday evening dress like this ... to a movie and that too with a boy! Are you telling me ... you are going on a DATE!'

'You can say that' ગભરાયેલા વીલાઈ ગયેલા અવાજે રૂપા બોલી.

'You can say that ...' ગીતાબહેને ગુસ્સામાં ચાળા પાડ્યાં. 'No I don't say that. Go upstairs and change these બેઢંગાં clothes Go.' ચાના ખાલી થયેલા કપ લઈને ગીતાબહેન રસોડા તરફ ચાલવા માંડ્યાં.

રૂપા અકળાયેલી એમની પાછળ દોડી,

'Mom, you are not even listening to me ... please ... Mom ... all I am asking is a plain movie - date...'

'Roopa ! Listen in our family and in most of our Indian community, there is no such tradition of dating and I also do not believe in dating.'

'No dating!! Mom how do you then except me to get married!!'

'Simple ... like I did. I never dated your father. And don't worry about marriage. Your dad and I will take care of it. You just finish your college with good grades Okay ? ... Go now ...'

'Mom, you don't believe in dating because you were born way ... out there ... in India. I am born here ... in America ... I am an American ... and all I am asking is a plain movie - date!'

'A plan movie date!! With a boy!! Over my dead body ... and listen ... મારા ના પાડવા છતાં પણ તે જો આ ઘરની બહાર અપગ મૂકો છો તો તારા ટાંટિયા તોડી નાખીશ. સમજ?'

'Mom if you break my legs ... that is called child abuse ... and you can go to jail for that' ગીતાબહેનની આ હઠથી રૂપા ખૂબ અકળાઈ ગઈ.

'શું બોલી તું? Child abuse? You are not a child any more અને મને જેલની ધમકી આપીને તું ડરાવવા માગું છું? કાન ખોલીને સાંભળી લે હું પણ હિન્દુસ્તાની મા છું ... પોતાનાં સંતાનો માટે જેલ તો શું જન પણ આપી દઈશ પણ ખોટું પગલું નહીં ભરવા દઉં ... સમજ? ચાલ જા ઉપર અને કપડાં બદલી આવ કેટલાં બેઢંગાં ... ઉત્તેજક કપડાં પહેર્યાં છે ?! રામ ... રામ!'

રૂપાની સહન શક્તિનો અંત આવી ગયો. ડેટીંગની બાબતમાં પોતાની મમ્મીનું વલણ પથ્થરની દીવાલ જેવું અડગ એને લાગવા માંડ્યું. કોઈ કાળે મમ્મી ઓગળે એવું લાગતું નહોતું. એની સામે દલીલો કરવાથી કોઈ અર્થ સરે એવું પણ લાગ્યું નહીં. એટલે અકળાઈને રૂપાએ ચીસ પાડી.

'Mom, if you don't like my clothes .. fine I will change but then ... Mom... I am going to go ... Okay....?' ગુસ્સાથી આંસુ સારતી રૂપા ઉપર પોતાની રૂમમાં જવા દોડી. સોનુ નાહી પરવારીને નીચે આવતી હતી એટલે એ એને દાદરામાં મળી. ધૂવાં ફૂઆં થયેલી રૂપાને એણે પકડી.

'Rupa, What's the matter? Why are you so upset?'

'I don't want to talk about it.' ઝટકો મારી એણે સોનુના પંજામાંથી છુટવા પ્રયત્ન કર્યો પણ છૂટી શકી નહીં. સોના એને પોતાની સાથે નીચે ખેંચી લાવી અને લીવિંગ રૂમમાં બેસાડી ... પોતે રસોડામાં ગઈ. રસોડામાં મમ્મીને રડતી જોઈને એને આખી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવી ગયો. રૂપાની ડેટીંગની વાતમાંથી જ આ ભડકો થયો હશે એ સમજતાં એને વાર લાગી નહીં. ધીમે ધીમે એ મમ્મી પાસે ગઈ. સમજાવીને મમ્મીને પણ એ લીવિંગ રૂમમાં લઈ આવી. સોનુને મામલો બરાબર તંગ લાગ્યો.

દીકરી હઠીલી બનીને, પોતાની ઉપરવટ થઈને, date ઉપર જશે અને આખરે પોતાનું ધાર્યું કરશે, તો શું થશે ! ભવિષ્યમાં આનું પરિણામ કેવું આવશે! એ ભયથી ગીતાબહેન ફફડી ગયાં હતાં. રડી રડીને એ ભાંગી પડ્યાં હતાં.

મમ્મી અને રૂપા વચ્ચેનો આ ઝઘડો ખૂબ ગંભીર અને પોતાની શક્તિ બહારનો લાગતાં એણે બેડરૂમમાં આરામ કરતા પપ્પાને બૂમ પાડી અને તરત નીચે આવવા કહ્યું.

સોનુની બૂમ સાંભળી હાંફળા ફાંફળા થતા નરેશભાઈ નીચે આવ્યા. ગીતા અને રૂપાને સોડા ઉપર બેઠાં બેઠાં રડતાં જોઈ એ પણ ઘઘાઈ ગયા.

'ગીતા ... રૂપા ... શું થયું છે? તમે લોકો રડો છો કેમ?' કોઈ દિવસ નહીં જાયેલી પરિસ્થિતિ જોઈ નરેશભાઈ પણ હેબતાઈ ગયા હતા.

‘ડેડી ! ... રૂપાને આજે ડેટ ઉપર જવું છે. અને મમ્મી ના પાડે છે.’

‘શું? શું કહ્યું, સોનુ તો! તું ‘date’ બોલી?’ નરેશભાઈને પણ આ વાતથી આંચકો લાગ્યો.

‘હા ડેડી, રૂપાને આજે ડેવિડ નામના કોઈ છોકરા સાથે મૂવી જવા જવું છે.’ સોનુએ ચોખવટ કરી..

‘રૂપા, આ સાચું છે?’ નરેશભાઈ તડુક્યા. એમના અવાજમાં પણ હવે ભારે ગુસ્સો ભળવા માંડ્યો.

રૂપા કાંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ ગીતાબહેન વચમાં બોલી ઊઠ્યાં. એ એમનો ગુસ્સો રોકી શક્યાં નહીં

‘હા ... હા ... આ તમારી લાડકીને આજે કોઈ ડેવિડ નામના કોઈ છોકરા સાથે સિનેમા જવા જવું છે. આ બધા અહીંના સંસ્કાર શીખવા માંડ્યા છે. આના કરતાં તો આપણે ઈન્ડિયા રહેતાં તો આ હેયા લોળી તો ના થાત’

ઈન્ડિયાનું નામ પડતાં જ રૂપા ગુસ્સાથી ઉછળી પડી. એકદમ રાડ પાડી એ ઊભી થઈ ગઈ. ધૂજતા અવાજે એણે મા-બાપને સંભળાવ્યું :

‘India India India India this India that I am sick and tired of hearing about India all the time. If India is so great why don't you guys just move and live there ? But no Dad's big job is here big business is here big investments are here his big prestige is here ... so you guys just want to talk about India from a distance ...’ એ ધૂસકે ધૂસકે રડવા માંડી અને બંને હથેળીઓથી મોઢું ઢાંકી, મમ્મીના ખોળામાં માથું નાખી નીચે સોફા પાસે બેસી પડી. ઘરનું વાતાવરણ આખું તંગ બની ગયું.

રૂપાના આ કડવા અને ધારદાર છતાં સત્યથી ભરેલા શબ્દો નરેશભાઈને છાતીમાં જબરા વાગ્યા. પરંતુ એ નર્મી સત્યથી ભરેલા હતા એ પણ એમને સમજાવું હતું. બે ઘડી એમને પોતાનો કોથ બેકાબૂ બનતો લાગ્યો. પણ એ સાવધાન બની ગયા. આ પરિસ્થિતિમાં કોથથી કામ લેવા જતાં બાજી બગડી જશે એનો એમને ખ્યાલ આવી ગયો. એમણે પોતાના ગુસ્સા ઉપર ધીમે ધીમે લગામ લગાવવા માંડી. ગીતાબહેનના ખોળામાં માથું નાખીને સૂતેલી રૂપા પાસે જઈ એને સમજાવવા હળવા, ધીમા, પ્રેમાળ અવાજે એ બોલ્યા :

‘રૂપા બેટા, આજે અચાનક આ datingનો બોમ્બ નાખીને તે આ ઘરની શાંતિનો ભંગ કર્યો છે. અમને બંનેમાંથી એકને આ કલ્પના નહોતી કે તું એકાએક આમ datingની માંગણી કરીશ. અમારે માટે આ તદ્દન અણધારી ઘટના છે. તારી મમ્મીને આઘાત લાગે એમાં નવાઈ નથી. કારણ અમે આ ડેટીંગના રિવાજથી સહેજે ટેવાયેલાં નથી. અત્યારે તું એમ કર તું થોડી વાર ઉપર જા. હું તારી મમ્મી સાથે જરા વાત કરી લઉં પછી તને બોલાવીશ. સોનુ બેટા, જા તું એને ઉપર લઈ જા.’

સોનુ રૂપાને ઉપર લઈ ગઈ. છોકરીઓના ગયાં પછી નરેશભાઈ ગીતાબહેન પાસે આવીને બેઠા અને સાંત્વન આપવા માંડ્યું.

‘ગીતા, તું શાંત થઈ જા. મન ઉપર આટલી બધી અસર ના થવા દઈશ. બધું ઠીક થઈ જશે’

‘નરેશ, આ શું થયું? આ આપણી રૂપા એકાએક આમ datingનું લક્ષ્યું ઊભું કરશે એવી મને તો કલ્પના ય નહોતી.’ ગીતાબહેને સાડવાના છંદાથી આંસુ લૂછ્યાં.

‘બધું ઠીક થઈ જશે ... હું વાત કરીને રૂપાને સમજાવીશ ...’

‘તમારે જે કરવું હોય તે કરજો પણ હું એક વાત સ્પષ્ટ કરી દઉં છું કે રૂપા એ ડેવિડિયા - ફેવિડિયા સાથે ડેટ ઉપર નહીં જાય કોઈ સંજોગોમાં એને જવા નહીં દઉં.’

‘સાંભળ ... આટલું કડક વલણ આપણાથી ના રખાય ... સમજાવી પટાવીને કામ લેવું જોઈએ.’

‘મેં એને બહુ સમજાવી છે. શાંતિથી એ માને એમ નથી. આ ડેટમાંથી જ છોકરીઓ લપસી પડે છે એકવાર ડેટમાં ગયા પછી ત્યાં જીવાન છોકરાં શું શું કરી બેસે એની કોને ખબર! આ બધું ખાવાનું પીવાનું પછી એકાંતમાં હરવા ફરવાનું અને મૂઆ પછી તો દાડ, ડરગ અને સેક્સમાં પડી જતાં હોય છે. લગ્ન પહેલાં જાતીય સંબંધમાં પડવું એ આપણા સંસ્કાર છે? ન કરે નારાયણ અને છોકરી પ્રેગનન્ટ થઈ જાય તો આપણે સમાજમાં મોઢું શું બતાવીએ!’ એકી શ્વાસે ગીતાબહેને પોતાની અકળામણ કાઢી.

‘ગીતા, તે ડેટીંગ વિષે વધારે પડતું ભયાનક ચિત્ર તારા મનમાં ઊભું કરી દીધું છે. બધી ડેટમાં આ બધું બને છે એવું માનવાનું કારણ નથી.’

‘મને ખબર જ હતી તમે એ છોકરીનો ખોટો બચાવ કરવાના ખોટું ઉપરાળું લેવાના તમે જ એને માથે યદાવી મૂકી છે ...’ ગીતાબહેન નરેશભાઈ ઉપર તૂટી પડ્યાં. ‘રૂપાની આ ડેટમાં એવું કાંઈ નહીં બને એની તમને ખાતરી છે!! છોકરી ડેટો મારવાને રવાડે યદાવી જશે તો લોકો વાતો કરતા ફરશે કે ‘જુઓ આ સમાજના પ્રેસિડન્ટ સાહેબ ... પોતાની જ છોકરીને વંદી જવા દીધી અને સમાજને શિખામણ આપવા નીકળ્યા છે!’ એમાં ય ન કરે નારાયણ અને પ્રેગનન્ટ થઈને ઘરમાં આવશે તો!! સાંભળી લો સો વાતની એક વાત સાંભળી લો ... મારા ખોળિયામાં જીવ છે ત્યાં સુધી હું રૂપાને આ ડેટીંગના રવાડે નહીં યદવા દઉં સમજ્યા ! તમે એનું ખોટું ઉપરાળું લઈ માથે ના યદાવશો.’

ગીતાબહેનની આ હઠ અને પોતાની ઉપર રૂપાનું ઉપરાળું લેવાના મૂકાયેલા પાયા વગરના આક્ષેપથી હવે નરેશભાઈ પણ ગરમ થઈ ગયા. આ પ્રકારના જીદી વલણથી તો છોકરાં વધારે બળવાખોર બને એ પોતે સમજતા હતા. ગુસ્સાથી તપીને એ પણ એકદમ ઊભા થઈ ગયા.

‘ઠીક છે, ગીતા હવે તું તારી મેળે આ પ્રોલેબેમ સંભાળ હું એમાંથી નીકળી જાઉં છું પણ એટલું ધ્યાન રાખજો કે આ તારી રોકકળ અને તારા જીદી સ્વભાવથી કોયડો ઉકલાવાને બદલે વધારે ગુંચવાશે. એ છોકરી તારી સામે વધારે બળવાખોર બનશે. રૂપા હવે પાંચ વરસની નથી રહી. ઉમ્મરલાયક છોકરાં સાથે એકલા હુકમ, દાદાગીરી અને કડકાઈથી કામ ના લેવાય. અને તને

ખબર છે ? આ ઉમ્મરમાં છોકરાં આવેશમાં આવી જઈને કેવાં કેવાં અવિચારી પગલાં ભરી નાખે છે! એ લોકો ઘરમાંથી ભાગી જાય છે આપઘાત કરી નાખતાં હોય છે આ તારા દાદાગીરી ભયાં વર્તનને લીધે રૂપા એવું કાંઈક પગલું ભરી બેસશે તો.....!! અરે છેવટે આ ડેવિડ સાથે જ રહેવા જતી રહેશે તો.....!! તે વખતે તું સમાજમાં શું મોઢું બતાવીશ.....!! Dame it.....’ ગુસ્સાથી હાંફતા નરેશભાઈ દાદરો યદાવી ઉપર જવા લાગ્યા.

‘ડેવિડ સાથે રહેવા જતી રહેશે તો ...’ એ શબ્દો સાંભળીને ગીતાબહેનને જાણે વીજળીનો આંચકો લાગ્યો. એમનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ.

‘નહીં નરેશ ... પ્લીઝ એવું ના બોલો

’ એ પાછાં ખૂબ ધૂસકે યદાવી ગયાં. ગીતાબહેનનું આ કલ્પાંત સાંભળીને નરેશભાઈ દાદરો ઉતરી પાછા ફર્યા અને ગીતાબહેનની બાજુમાં આવી બેઠા. ગીતાબહેનની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી એમને શાંત પાડવા એમણે કોશિષ કરી,

‘ગીતા પ્લીઝ તું જરા ટિમાળ ઠંડું રાખીને આ પ્રશ્ન સમજવા કોશિષ કર. હું અને તું જે વાતાવરણ અને જે સંસ્કારોમાં ઉછેર્યા છીએ એ વાતાવરણ આ છોકરાંઓનું નથી. આ છોકરાં અહીં અમેરિકામાં જન્મ્યાં છે. અહીં જ ઉછેર્યા છે. ડાઈસ્કૂલ અને કોલેજમાં એમનું મિત્ર મંડળ અમેરિકન છે એ બધાની અસર એમના ઉપર છે. એમની વિચારસરણી બધી રીતે આપણા જેવી નથી. થોડી ઘણી આપણી influence. આપણી અસર એમના ઉપર હજુ છે એટલું સારું છે. પણ એનો અર્થ એવો ના થાય કે એ લોકો હંમેશાં આપણે કહીએ એમ જ કરશે. તું કહે છે તેમ, આપણી રૂપા કોઈ ગમે તેવા છોકરા સાથે ફેસાઈને આડું અવળું પગલું ના ભરી નાખે એની સાવચેતી રાખવી પડશે. પણ આ બધું બહુ સમજાવી પટાવીને આપણે એને કહેવું પડશે. બહુ લોશિયારી અને મુત્સદીગીરીથી આપણે કામ લેવું પડશે. મેં તને કહ્યું તેમ તે તારા મનમાં ડેટીંગ વિષે વધારે પડતો મોટો ‘હાઉ’ ઊભો કરી દીધો છે.’

‘તમે તો શાંતિથી અને પટાવી ફોસલાવીને કામ લેવા જશો પણ રૂપા માનશે જ નહીં તો!’

‘Trust me હું ગમે તેમ કરીને એને આજની એની આ ડેટ કેન્સલ કરવા પટાવીશ. પછી આવતા શુક્રવાર સુધીમાં તો હું આ ડેવિડ વિષે બધી માહિતી શોધી કાઢીશ આ છોકરો કોણ છે એનાં માબાપ કોણ છે શું કરે છે સારી કોલેજમાં ભણે છે કે પછી કોઈ રખડેલ બમ છે વગેરે ... શોધી કાઢીશ બોલ બરાબર લાગે છે તને?’

જવાબમાં ગીતાબહેને આંસુ લૂછતાં લૂછતાં હકારાત્મક ડોકું ધૂણાવ્યું.

‘પણ ગીતા, હું રૂપા સાથે વાત કરતો હોઉં ત્યારે એક અક્ષર પણ તારે વચમાં બોલવાનો નહીં. તું શાંતિથી સાંભળ્યા કરજો. મહેરબાની કરીને મિજાજ ગુમાવતી નહીં અને વચમાં બોલતી નહીં.’

ફરી ગીતાબહેને હકારાત્મક ડોકું ધૂણાવ્યું.

નરેશભાઈએ રૂપા અને સોનુને બૂમ પાડી નીચે બોલાવ્યાં. બન્ને બહેનો દાદરો ઊતરી નીચે આવી.

‘આવ રૂપા, બેસ સોનુ બેટા તું પણ બેસ’

બંને જણાં બેઠાં. વાતાવરણ એકદમ ગંભીર હતું. કોઈ કાંઈ બોલતું નહોતું. છેવટે નરેશભાઈએ શાંતિ ભંગ કર્યો,

‘રૂપા બેટા, આ તારી ડેટિંગની વાતથી મને અને તારી મમ્મીને બહુ મોટો આંચકો લાગ્યો છે

it has come to us as a big shock. May be, for you, it may not be a big deal but for us it is a sudden shock. I do not want to give you a long lecture on the dangers of dating, but I would like to say that in most of our Indian communities the idea of DATING is not yet accepted. Majority of the Indian families still believe in the old fashion way good old traditions of life’

‘But Daddy, what is so wrong to go on a simple movie-date once in a while?’ રૂપાએ દલીલ કરી.

‘Absolutely nothing if you were born in Mr. Smith or Mr. Taylor's family. Every community lives according to its own customs breaking our own customs is not safe. Why to fix it if is not broken ! We Indians have our old traditions ... of course, there are some bad customs too. Listen, Roopa, I understand that now you are not a little girl any more ... you are old enough to make your own decisions and so on. But today all I am asking you is to postpone your date for tonight you can go next Friday is this too much to ask for your old Dad and Mom!’

રૂપાએ બાજુમાં બેઠેલી સોનુ તરફ પ્રશ્નાર્થ સૂચક દૃષ્ટિએ જોયું. જવાબમાં કોઈને દેખાય નહીં એ રીતે, સોનુએ રૂપાનો હાથ દબાવ્યો અને સૂચવ્યું કે ડેડીની વાત બરાબર છે. સ્વીકારી લે. મમ્મી અને ડેડીને બહુ દુઃખી કરવાનો અર્થ નથી. વળી આવતા શુક્રવારે તો તને જવાની છૂટ આપે જ છે.

થોડી વાર વિચાર કરીને રૂપા બોલી,

‘OK Dad Let me quickly call David and cancel it. But it is little late I hope I can catch him’ અને ફોન કરવા ઉપર પોતાની રૂમમાં દોડી ગઈ.

એટલામાં ડોર-બેલ વાગ્યો.

‘O O Daddy that could be David’ સોનુ બોલી.

નરેશભાઈ બારણું ઉઘાડવા ઊભા થયા.

‘સાંભળો, નરેશ’ ગીતાબહેને નરેશભાઈને વચમાં જ અટકાવ્યા. ‘એ મૂઆને ઘરમાં પગ ના મૂકવા દેશો બારણેથી જ વિદાય કરી દેજો ... કહી દેજો કે રૂપાએ તારી સાથેની ડેટ કેન્સલ કરી છે મારે તો એ મુવાનું મોકુફ ચ જોવું નથી’ ગીતાબહેનનો ગુસ્સો હજુ ઉતર્યો નહોતો.

ચિદાયેલી નજરે નરેશભાઈએ ગીતાબહેન તરફ જોયું અને કાંઈ પણ બોલ્યા સિવાય બારણા પાસે જઈ ધીમેથી બારણું ખોલ્યું.

‘Namaste! ... Sir I am David’ બારણામાં, સપ્રમાણ કદનો, ઊંચો, આકર્ષક, પ્રભાવશાળી ભારતીય યુવાન ઊભો હતો.

‘Please come in come in’ ખૂબ આશ્ચર્યથી એની સાથે હાથ મીલાવતાં

નરેશભાઈએ એને અંદર આવકાર આપ્યો અને બારણું બંધ કર્યું. ‘So you are David’ નરેશભાઈને આશ્ચર્યનો જબરો ધક્કો લાગ્યો હતો.

‘Actually Sir, my name is Devendra’ ડેવિડે ચોખવટ કરી.

Oh ... I see so you Americanized your name from Devendra to David ...’ અને નરેશભાઈ થોડું મામિક હસ્યા.

ડેવિડ ઉપર નજર પડતાં ગીતાબહેનના મોઢામાં પાણી છૂટવા માંડ્યું. આ તો મજાનો, દેખાવડો, લાંબો, પહોળો ઈન્ડિયન છોકરો છે!! એ ધીમે ધીમે ઊભાં થયાં અને બારણા પાસે પહોંચી ગયાં. નરેશભાઈને હળવો ધક્કો મારી એમણે એમને દૂર ખસેડ્યા અને ડેવિડ સાથે પોતે જ વાતે વળગ્યાં,

‘બેટા, you are David? You go to school with Roopa?’

‘No Mam ... I go to USC Medical school. I am in my second year of medicine.’

આટલો સુંદર અને વિવેકી છોકરો પાછો મેડિકલમાં ભણે છે! ગીતાબહેન હવે આનંદથી અડધાં પાગલ જવા થઈ ગયાં.

‘બેટા, where do your parents live?’ ગીતાબહેન હવે ડેવિડ વિષે બધું જાણવા આનુર થઈ ગયાં.

‘My parents’ ડેવિડ થોડી ક્ષણો માટે શાંત થઈ ગયો. ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી એણે મોઢું લૂછ્યું અને ધીમેથી આગળ બોલ્યો, ‘My Father lives in Boston and ... and my Mom died when I was just two years old ...’

ડેવિડનો નિરાશ અનેલો ચહેરો જોઈને ગીતાબહેને એને વાત્સલ્ય ભર્યું આલિંગન દઈ આશ્વાસન આપ્યું.

‘Don't worry બેટા, now you got yourself a Mom ...’

નરેશભાઈ અને સોનુ તો ગીતાબહેનનો આ અચાનક થયેલો દૃઢ પવલો જોઈને મૂંગાં મૂંગાં મનમાં હસતાં હતાં.

ગીતાબહેને રૂપાને નીચે આવવા દાદરા પાસે જઈ બૂમ પાડી.

‘રૂપા ... એ રૂપા ... જલદી નીચે આવ. ડેવિડ આવી ગયો છે. તને મોડું થશે જલદી કર ... શું કરું છું ઉપર?’

પાછાં ડેવિડ તરફ ફરી એમણે બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું.

‘બેટા, તમે લોકો ‘ગાંધી’ મૂવી જોવા જાઓ છો ને? ... Very good choice. બેટા ... take this key ... drive my car ...’ એમણે ટેબલ ઉપર પડેલી પોતાની ગાડીની ચાવીઓ ડેવિડના હાથમાં મૂકી.

બિચારો ડેવિડ તો મૂંઝાઈ ગયો હતો. એને તો કાંઈ સમજતું નહોતું. ધીમે રહી બહીતાં બહીતાં એ બોલ્યો, ‘Mam, I have a car ...’

‘That's Okay ... drive both ...’ ગીતાબહેન અતિ આનંદમાં આવી ગયાં હતાં.

હરબની ઘેલછામાં ને ઘેલછામાં પોતે શું બોલી રહ્યાં છે એનું પણ એમને ભાન નહોતું રહ્યું. એ નરેશભાઈ તરફ ફર્યા અને ડેવિડને સંભળાય નહીં એ રીતે દબાયેલા અવાજે નરેશભાઈને ધમકાવવા લાગ્યાં,

‘તમે આમ થાંભલાની જેમ ઊભા જ રહેશો કે પછી આ છોકરાંને મૂવી જોવા હાથ ખરચી માટે પૈસા જૈસા આપશો!!’

બિચારા નરેશભાઈ, શું બોલો ખિસ્સામાંથી વોલેટ કાઢી એ પૈસા ગણવા માંડ્યા.

ગીતાબહેન પાછાં દાદરા પાસે ગયાં અને રૂપાને જલદી નીચે આવવા અકળાઈને બૂમ પાડી.

એ પાછાં નરેશભાઈ પાસે આવ્યાં. નરેશભાઈ નોટો ગણતા હતા. ગીતાબહેનની ધીરજ ના રહી. ડેવિડની નજર ના પડે એ રીતે એમણે નરેશભાઈના હાથમાંથી નોટો ઝૂંટવી લીધી અને બબડવા માંડ્યાં.

‘નોટો ગણ ગણ કરે છે છોકરાંને મોડું થાય છે એ નથી વિચારતા ...’

એટલામાં રૂપા દોડતી નીચે આવી. એણે પોતાનો ડરેસ બદલીને સાદું પંજાબી પહેરી લીધું હતું. ડેવિડને ઊભેલો જોઈને એ માફી માગવા માંડી,

‘I am sorry, David ... I tried to call you ... I can't go tonight ...’

‘Yes you can ... and you are going’ રૂપાનું વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં જ ગીતાબહેન વચમાં બોલ્યાં.

બિચારી રૂપાને તો મમ્મીની આ બદલાયેલી પાઘડી સમજતી જ નહોતી. મોઢા ઉપર મોટા પ્રશ્નાર્થ ચિહ્ન સાથે એ મમ્મી તરફ જોતી જ રહી.

ગીતાબહેન ડેવિડ પાસે ગયાં.

‘Here ... બેટા ...’ ડેવિડના હાથમાં એમણે પૈસા મૂકવા માંડ્યા.

‘But Mam ...’ ફરિયાદ કરતા અવાજે એણે પૈસા પાછા આપવા પ્રયત્ન કર્યો. એણે એ તરફ રૂપાનું પણ ધ્યાન દોર્યું. એના જવાબમાં રૂપાએ કહ્યું:

‘David, you better take those money ... my Mom is a Hitler of this house. She does not take NO for an answer. If you don't want it I will take it.’ રૂપાએ પ્રેમથી એ નોટો મમ્મીના હાથમાંથી ખેંચી લીધી.

‘ચાલો ... ચાલો ... છોકરાંને મોડું થાય છે ... એમને જવા દો હવે ...’ નરેશભાઈએ ડેવિડ અને રૂપાને વિદાય આપવા બારણું ખોલ્યું.

બંનેને પ્રેમથી બહાર વિદાય કરી નરેશભાઈએ બારણું બંધ કર્યું. બારણું બંધ થતાં જ ગીતાબહેનને એકાએક કાંઈક યાદ આવી ગયું. અધીરાં બની, એકદમ ઉતાવળે એમણે નરેશભાઈને કહ્યું:

‘અરે ... અરે ... નરેશ જરા બારણું ખોલીને ડેવિડને ઊભો રાખો ને ...’

‘હવે પાછું શું છે?’ અકળાયેલા, કંટાળેલા અવાજે નરેશભાઈએ પૂછ્યું.

‘અરે હું એને પૂછવાનું ભૂલી ગઈ ...’

‘હવે પાછું શું બાકી રહી ગયું? શું ભૂલી ગઈ?’

‘અરે હું પૂછવાનું ભૂલી ગઈ કે એ આપણો ગુજરાતી પટેલ તો છે ને ... !’

[23834 Palomino Drive.
DIAMOND BAR, CA 91765, U.S.A.]
e.mail : <gunjan_gujarati@yahoo.com>

શુક્રવારની સાંજનો, પાંચેક વાગ્યાનો, સુમાર હતો. ડોર-બેલ વાગ્યો એટલે સીંકમાં વાસણ વીછળી રહેલાં ગીતાબહેન, નળ બંધ કરી, સાડલાના છેડે હાથ લૂછતાં લૂછતાં, ઉતાવળા ચાલ્યાં અને બારણું ખોલ્યું. છ-સાત મહિનાની એની બેબીને તેડીને સામે રેખા ઊભી હતી. ખભા ઉપરની મોટી બેગમાં બેબીની જરૂરિયાતો અને થોડાં ડાયપર લોય એવું લાગતું હતું. રેખા અંદર આવી એટલે ગીતાબહેને બારણું બંધ કર્યું અને બંને જણાં સીંધાં ફેમિલી રૂમમાં આવી ગયાં. ફેમિલી રૂમના કોફી ટેબલ ઉપર ઢગલા બંધ મરચાં, કોથમીરની જૂડીઓ અને બીજા મસાલા પડેલાં જોઈને રેખાએ પૂછ્યું.

‘ગીતાદીદી, કોઈ પાર્ટી રાખી છે અને મને જ નથી બોલાવી!’

‘ના ... ના ... એવું નથી. સાંજે એમના બે જૂના મિત્રો, ખાલી, બેસવા આવવાના છે. સોનુ ડોર્મમાંથી વીક-એન્ડમાં ઘરે આવવાની છે એટલે એને માટે પણ થોડો નાસ્તો બનાવવો છે. અને નાની રૂપાને પણ ચટાકેદાર તીખા નાસ્તા બહુ ભાવે છે.’

* * *

રેખા ગીતાબહેનની પાડોશી છોકરી. છવ્વીસેક વર્ષની, ઘાટીલી, નમણી છોકરી. ભણેલી પણ ખરી. ગીતાબહેન કરતાં ઉમ્મરમાં ઘણી નાની. એટલે ગીતાબહેનને એ ‘દીદી’ કહેતી. પરણીને અમેરિકા આવ્યે હતું એને ત્રણેક વર્ષ થયાં હશે. છ મહિના પહેલાં જ એને આ પહેલું બાળક જન્મ્યું હતું.

ગીતાબહેનની ઉમ્મર હશે પરચાસની આસપાસ. એમને અમેરિકા આવ્યે ખાસમાં વર્ષો થઈ ગયાં છે. દેશમાં બી.એ.ની ડિગ્રી પણ લીધેલી. પરંતુ પૂરાં ઘરરખ્યુ. થોડાં જૂનવાણી પણ કહી શકાય.

એમની બંને દીકરીઓ અહીં જ જન્મીને મોટી થઈ અને કોલેજમાં પણ આવી ગઈ.

નાનીનું નામ રૂપા. કોલેજના પહેલા વર્ષમાં ભણતી હતી. મોટી સોનું. કોલેજના છેલ્લાં વર્ષમાં હતી.

રેખાએ ધીમે રહી એની બેબીને પોતાની બાજુમાં, સોફા ઉપર સૂવાડી. બેબી કિલ્લોલતી હાથ પગ ઉછાળવા લાગી.

* * *

રેખાએ નવો વિષય છેડ્યો.

‘દીદી, આ સોનુ-રૂપાની વાત નીકળી એટલે મને એકદમ યાદ આવી ગયું. ... તમે શિકાગોની વાત સાંભળી કે નહીં?’

‘ના. ... શું થયું છે, શિકાગોમાં?’

‘અરે દીદી, તમે ય ખરાં છો. આખા ગામમાં ચર્ચાય છે અને તમને કંઈ જ ખબર નથી! આપણાં એકે એક દેશી છાપામાં તો છપાઈ ગયું છે ... છે ઈન્ડિયન છાપું ઘરમાં?’

‘જે બેડરૂમમાં એક બે પડ્યાં હશે.’

રેખા એક-બે દેશી છાપાં શોધી લાવી અને ગીતાબહેનને હેડલાઈન વંચાવવા માંડી.

લો જુઓ : ...વાંચો. ..Twenty three year old girl disappears from college campus. Police combing the area ... દીદી તમને ખબર છે આ કોની છોકરી છે! આ આપણા

વિનોદભાઈ અને સરલાબહેનની દીકરી. ... રાત્રે મારી બે’નનો શિકાગોથી ફોન હતો. ..એણે મને આ બધું કહ્યું. તમે પણ ઓળખો છો આ સરલાબેન અને વિનોદભાઈને.’

‘સરલા અને વિનોદની દીકરી ! આ એમની દીકરી! એ લોકો તો અમારા દૂરના સગાં પણ થાય! હાય રામ ... ! અલી, પણ થયું છે શું? છોકરી ગુમ કેવી રીતે થઈ ગઈ? આખરે છોકરી મળી કે નહીં?’ વાત સાંભળીને ગીતાબહેન બિચારાં ગભરાઈ ગયાં. એમના તો જાણે હોશકોશ ઊડી ગયા.

આ વાર્તા ઉપરથી લખાયેલા ગુજરાતી નાટક "ડેટ વીથ ડેવિડ"ના પ્રિમિયર વખતે દિવંગત નિરુપમા રોય હાજર હતાં. લોસ એન્જલિસમાં ભરાયેલા 'મહારાષ્ટ્ર સંમેલન' વખતે મરાઠીમાં ભજવાયુ હતું. ઉપરાંત કનડા, કોંકણી અને પૂર્ણ અંગ્રેજીમાં પણ આ નાટક અમેરિકાના જુદાં જુદાં શહેરોમાં ઠેર ઠેર ભજવાયું છે.

‘મળી મળી ... પંદર દિવસે પત્નો લાગ્યો ...’ અસ્સલ કુચલીની ઢબે, હાથના ચાળા કરી રેખાએ જવાબ આપ્યો.

‘કોઈ ગુંડાઓનો ભોગ બની’તી કે પોતે જ ક્યાંક ભાગી ગઈ’તી?’ ગીતાબહેનની આતુરતા વધી.

‘અરે ગઈ’તી? ગીતાબહેનની આતુરતા વધી.

‘અરે ... ગઈ’તી કોઈ અમેરિકન છોકરા જેડે રહેવા, સીંધી જ કોલેજના ડોર્મમાંથી ભાગીને જતી રહી’તી. બિચારાં સરલાબેન તો રડી રડીને મોઢું સંતાડે છે.’ મરી મસાલો નાખીને બરાબર ચટાકેદાર રીતે રેખાએ બધી વાત કરી.

ગીતાબહેનની ગભરામણ વધી ગઈ. હૃદયના ધબકારા વધી ગયા. રસોડામાં જઈને ઉપરા ઉપરી બે ગ્લાસ પાણી પી નાખ્યું. સાડલાના છેડાથી શરીરે છૂટલો પસીનો લૂછ્યો.

‘રેખા, આ સરલાના હૈયા ઉપર શું શું વીતતું હશે એ હું બરાબર સમજી શકું છું. મારે પણ બે જુવાન જોઈ દીકરીઓ છે. હે ભગવાન ! આ તો બહુ ખરાબ થયું. ... મારી છોકરી જે આમ કોઈની સાથે રહેવા ભાગી જાય તો મારાથી તો સહન ના થાય ... કાં તો હું આપઘાત કરી લઉં અથવા હું મારી એ છોકરીનું ખૂન કરી નાખું. મારાથી આ સહન ના થાય.’ ગીતાબહેનના મોઢા ઉપર ભય અને વ્યાકુળતા દેખાતાં હતાં.

‘દીદી તમે તો ખોટાં અકળાઈ ઊઠ્યાં છો. તમારી દીકરીઓ ક્યાં અને આ છોકરી ક્યાં! સરખામણી જ થઈ શકે એમ નથી. તમે અને નરેશભાઈએ તો તમારી દીકરીઓને કેટલા સારા સંસ્કાર આપ્યા છે!’

‘એ બધું તો ખરું. પણ એકલા ઘરના સંસ્કારથી શું વળે? આ દેશમાં તો એક વાર છોકરાં ઘરની બહાર નીકળે એટલે એમની સામે કેવાં કેવાં લોભામણાં પ્રલોભનો આવીને ઊભાં રહે છે? અહીંની નિશાળો અને કોલેજનું વાતાવરણ કેવું લોય

છે! છડે ચોંક, કાંઈ લાજ શરમ વગર, મુઆં છોકરાં હાથમાં હાથ ઘાલી કેવું કેવું વર્તન કરતાં લોય છે! અને આ એમની ફિલ્મો, મુવીઓ અને ટીવીમાં પણ કેટલું ઉઘાડું અને ખુલ્લમ ખુલ્લું બધું બતાવે છે! આ બધું જોઈ જોઈને બિચારાં આપણાં છોકરાં ઉપર એની અસર થયા વગર રહે ખરી!’ ગીતાબહેનના મોઢા ઉપર ચિંતા તરી આવી.

‘ઓ દીદી, તમે તો સાવ ખોટી ચિંતામાં પડી ગયાં. મને જે ખબર હોત તો આ વાત હું તમને કહેત જ નહી ...’

એટલામાં બહાર ગાડી આવી અને બારણું ખૂલવા-બંધ થવાનો અવાજ આવ્યો.

‘દીદી, નરેશભાઈ આવ્યા લાગે છે ... ચાલો, હું જઉં. ... હું ઈન્ડિયન ગ્રોસરી સ્ટોરમાં જવા નીકળી છું ... તમારે કાંઈ મંગાવવું છે?’

‘ના ...’ શિકાગોના પ્રસંગની ચિંતા અને વિચારોમાં ગીતાબહેને જવાબ આપી દીધો. એટલે રેખા પર્સ ખભે લટકાવી ચાલવા માંડી. એણે બેબીને ત્યાં જ સોફા ઉપર રમતી રહેવા દીધી. ગીતાબહેનનું એ તરફ ધ્યાન જતાં બારણાં સુધી પહોંચેલી રેખાને પાછી બોલાવી.

‘અલી, રેખા! ... પાછી આવ ...આ બેબીને મૂકીને ક્યાં છટકી જાય છે? લઈ જા એને પણ.’

‘દીદી ... પ્લીઝ ... પ્લીઝ .. બે કલાક રાખો ને હું હમાણાં જ પાછી આવી જાઉં છું ...’

‘ના, તારા બે કલાક કેટલા લાંબા લોય છે એ મને ખબર છે ... આજે મારે ખૂબ કામ છે ... ચાલ, ઉપાડીને સાથે લઈ જા એને ...’

બેબીને ઉપાડી, રેખા ગઈ.

નરેશભાઈ ઘરમાં આવ્યા. ક્રીકેસ બાજુની ખુરશીમાં મૂકી, ટાય ઢીલી કરી અને ‘હાશ’ કરતા સોફામાં બેઠા. રોજના નિયમ પ્રમાણે ગીતાબહેને એમને માટે તરત ચા બનાવી. યાનો કપ નરેશભાઈના હાથમાં મૂકી એ પણ બાજુમાં ગોઠવાયાં. રેખા પાસેથી સાંભળેલી, શિકાગોવાળા વિનોદભાઈ અને સરલાબહેનની દીકરીની આખી ઘટના બહુ ચિંતાભર્યા અવાજે નરેશભાઈને કહી સંભળાવી. એમનો ગભરાટ ઢાંક્યો રહેતો નહોતો.

વાત સાંભળીને નરેશભાઈને પણ દુઃખ તો થયું. પરંતુ ગીતાબહેન જેટલો આઘાત એમને ના લાગ્યો. ગીતાબહેન થોડાં વધારે પડતાં ગભરાઈ ગયાં છે એનો ખ્યાલ એમને બરાબર આવી ગયો હતો, ગીતાબહેનને આશ્વાસન આપવા એ બોલ્યા :

‘ગીતા, વધારે પડતી ચિંતા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. આપણી છોકરીઓ કદી એવું પગલું ભરે નહીં. બંને ભણવામાં કેવી વ્યસ્ત અને આગળ પડતી છે! ભણી ગણીને એમની ડિગ્રીઓ લઈ લે એટલે આપણે ગંગા ન્હાયા.’ નરેશભાઈએ મજેદાર યાનો ઘૂંટડો ભર્યો.

નરેશભાઈની આ ઠંડકથી ગીતાબહેન અકળાયાં.

‘છોકરીઓ ભણી રહે એટલે ગંગા ન્હાયાં !! આ તમે શું બોલો છો? તમને એમનાં લગનની ચિંતા નથી? સાંભળી લો આ વિનોદ

(અનુસંધાન પાન 20 પરે)